

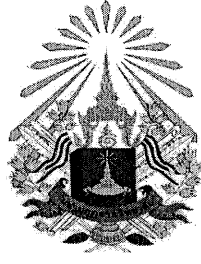
การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาวีรชีวิตด้วยหลักคุณเบกษา
ในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระศรีธรรมาภรณ์ จิตโสภณ (จุฬารัตน)

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาวีรชีวิตด้วย
อ
294.3144
พ798ก
2560
600100060690

หอสมุดส่วนกลาง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนานและปรัชญา
คณะศาสนานและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหานนทราชวิทยาลัย
พฤษภาคม ๒๕๖๐
(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหานนทราชวิทยาลัย)

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขา
ในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพี่นางศจี จิตโสภโณ (รุจิโรมะ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พฤษภาคม ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขา
ในพุทธปรัชญาเถรวาท

พระพิระพงศ จิตโสภณ (รุจิโมระ)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

พฤษภาคม ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย)

AN ANALYTICAL STUDY OF THE IMPROVEMENT
THE PROBLEMS OF LIFE WITH UPEKKHA
IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

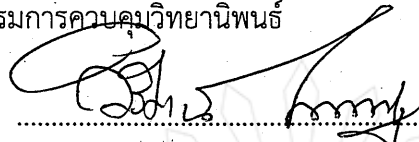
PHRAPERAPONG TITASOBHANO (RUJIMORA)

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
FACULTY OF RELIGION AND PHILOSOPHY
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
MAY 2017

(COPYRIGHT OF MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์และคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณา
วิทยานิพนธ์ของ พระพีระพงศ จิตโสภโณ (รุจิโมระ) ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการ
การศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัยได้

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(รองศาสตราจารย์ วิรัตน์ กางทอง)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุธรรม ชุสตัยสกุล)

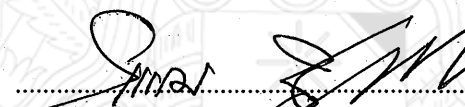
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระมหามหาวินทร์ ปุริสุตตโม ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.)

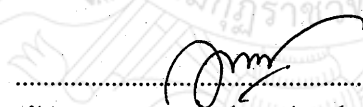
..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ วิรัตน์ กางทอง)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุธรรม ชุสตัยสกุล)

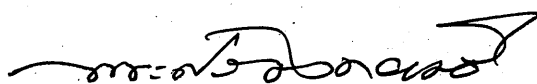

..... กรรมการ
(พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธีรวัฒน์ แสงแก้ว)

คณะศาสนาและปรัชญา อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา ของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

..... คณบดีคณะศาสนาและปรัชญา
(พระศรีมงคลเมธี, ดร.)

วันที่ ๒๐ เดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๐

๕๖๒๐๑๕๐๒๑๒๐๐๗ : สาขาวิชา: พุทธศาสนาและปรัชญา: ศน.ม. (ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต)

คำสำคัญ : หลักอุเบกขา / พุทธปรัชญาเถรวาท

พระพิระพงศ จิตโสภโณ (รุจิโรมะ). การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท (AN ANALYTICAL STUDY OF THE IMPROVEMENT THE PROBLEMS OF LIFE WITH UPEKKHA IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY). คณะกรรมการวิทยานิพนธ์ : รองศาสตราจารย์ วิรัตน์ ทางทอง อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก, รองศาสตราจารย์ ดร.สุธรรม ชูสตัยสกุล อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม. ๑๑๕ หน้า. ปี พ.ศ. ๒๕๖๐.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต และ ๓) เพื่อวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพแบบเอกสาร โดยการศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจาก เอกสารปฐมภูมิ เอกสารทุติยภูมิ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ผลการวิจัยพบว่า

๑) อุเบกขาเป็นหลักธรรมที่มีลักษณะเชื่อมประสานให้หลักธรรมอื่นมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น เป็นหลักธรรมสำหรับปฏิบัติตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน คือ ระดับสามัญทั่วไป อันอยู่ในระบบวิถีชีวิตของชนทั่วไป ซึ่งสามารถทำให้คนที่มีความร้อนนี้มีภูมิคุ้มกันทางจิตที่ดีและไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์กระทบใด ๆ แม้กระทั่งความตาย และเป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติฝึกจิตของตนให้เข้าสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้อย่างเด็ดขาด

๒) ชีวิต เป็นองค์รวมระหว่างกายกับจิต และหลักการดำเนินชีวิตเป็นสิ่งสำคัญของมนุษย์เป็นอย่างมากและเป็นเครื่องมือสำหรับการใช้ชีวิตบนทางที่ถูกต้อง เหมาะสมและสมควร หลักการดำเนินชีวิตจะเป็นแผนที่บุกเบิกทางให้มนุษย์ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งความสงบสุข ทั้งนี้ ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้คิดพิจารณาด้วยวิจารณญาณของตนเอง วิเคราะห์การประพฤติตามแนวทางของการดำเนินชีวิตนั้นบนฐานความคิดที่ถูกต้อง สมเหตุสมผล ก็จะช่วยให้การดำเนินชีวิตนั้นเป็นไปอย่างราบรื่นเกิดความสันติสุขแก่ชีวิตได้อย่างแท้จริง

๓) หลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทสามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ได้ เพราะความวางใจเป็นธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญาที่มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึงไม่เอนเอียงด้วยรักและชิงพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วอันควรได้รับผลดีหรือชั่วสมควรแก่เหตุอันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้วเขาสมควรรับผิดชอบตนเองหรือเขาควรได้รับผลอันสมกับ ความรับผิดชอบของตน

5620150212007 : MAJOR: BUDDHISM AND PHILOSOPHY; M.A. (MASTER OF ARTS)

KEYWORDS : UPEKKHA/ THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY

PHRAPERAPONG TITASOBHANO (RUJIMORA): AN ANALYTICAL STUDY OF THE IMPROVEMENT THE PROBLEMS OF LIFE WITH UPEKKHA IN THERAVADA BUDDHIST PHILOSOPHY. ADVISORY COMMITTEE : ASSOC.PROF.VIRATANA KANGTHONG, ADVISOR, ASSOC.PROF.DR. 115 PP. B.E. 2560 (2017).

The objectives of the research were as follows: 1) to study Upekkhā in Theravada Buddhist Philosophy, 2) to study the theory and concept of life, and 3) to study the solution of problems in life by Upekkha in Theravada Buddhist Philosophy. This thesis was a documentary qualitative research. The data were collected from the Tipitaka, documents, and research works.

The results of the study found that:-

1) Upekkha is a principle that is linked to other principles for more quality and proficiency. It can be practiced from the basic level for people in their daily life to have mental immunity to any emotional impact, even death. In the ultimate level, it is the principle to encourage and support the practitioners to achieve the complete salvation.

2) Life is composed of physical and mental combination. Living a life is important to human beings and is a tool leading to the right, reasonable and appropriate path. The principle of living a life is a roadmap for people to peace. Ones must know, consider and judge with their own intelligence. The analysis of advantages and disadvantages in living a life based on the right and reasonable way can help living a life smoothly and peacefully.

3) The principle of Upekkha can be used to solve the problems effectively. The reason is that one will set his mind neutral and see things with wisdom, calm mind, and no prejudices. He will also see that all beings reap the fruits of their actions, good or bad, reasonably.

ประกาศคุณูปการ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จได้เนื่องจากบุคคลหลายฝ่ายที่ได้ช่วยเหลือในครั้งนี้ ขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย สถาบันที่ประสิทธิ์ประสาทความรู้ระดับปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

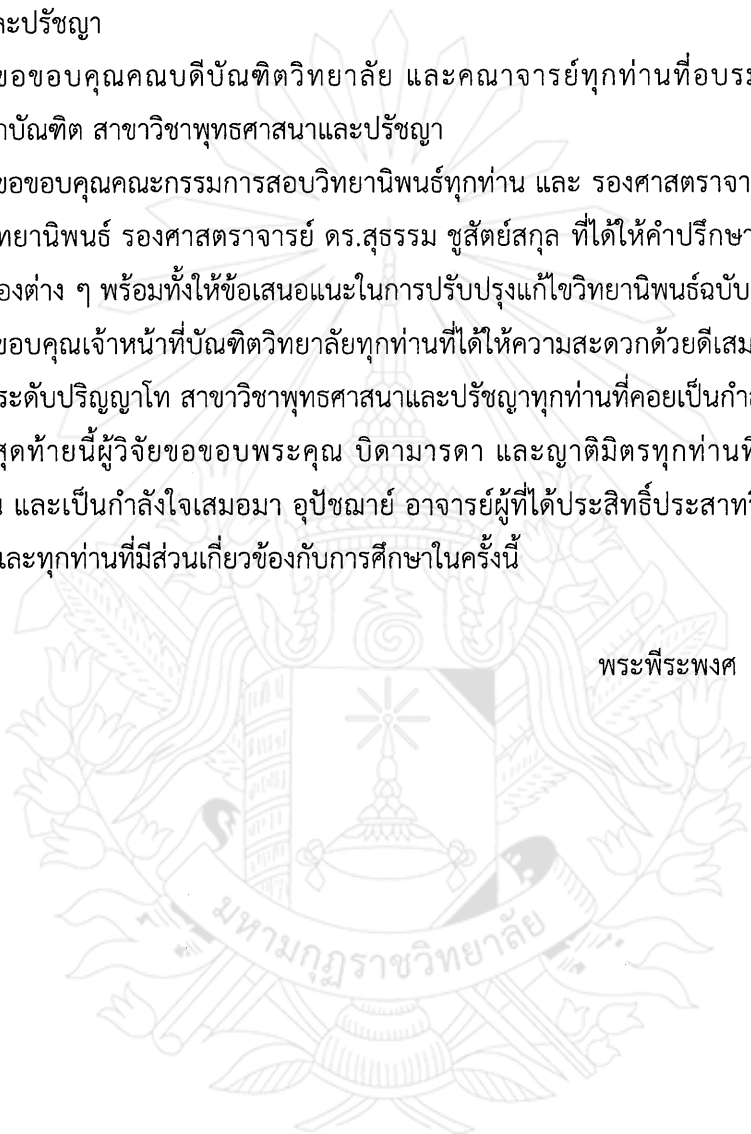
ขอขอบคุณคณาธิบดีบัณฑิตวิทยาลัย และคณาจารย์ทุกท่านที่อบรมสั่งสอนให้ความรู้ระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

ขอขอบคุณคณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่าน และ รองศาสตราจารย์วิวัฒน์ กางทอง ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.สุธรรม ชูสัตย์สกุล ที่ได้ให้คำปรึกษาตลอดจนตรวจสอบข้อบกพร่องต่าง ๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ จนสำเร็จได้ด้วยดี

ขอบคุณเจ้าหน้าที่บัณฑิตวิทยาลัยทุกท่านที่ได้ให้ความสะดวกด้วยดีเสมอมา ตลอดถึงเพื่อนนักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญาทุกท่านที่คอยเป็นกำลังใจให้เสมอมา

สุดท้ายนี้ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ บิดามารดา และญาติมิตรทุกท่านที่คอยห่วงใยให้การสนับสนุน และเป็นกำลังใจเสมอมา อุบัติมาลัย อาจารย์ผู้ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ทั้งหลาย แก่ผู้วิจัยและทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาในครั้งนี้

พระพีระพงศ จิตโสภโณ (รุจิโมระ)

สารบัญคำย่อ

ผู้วิจัยใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ และคัมภีร์ปกรณ์วิเสสภาษาไทย โดยมีคำย่อและคำเต็มของคัมภีร์เรียงตามลำดับ ดังนี้

คำย่อ	คำเต็ม	คำเต็ม	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก			
วิ.ป.	วินัยปิฎก	ปริวารวคค	
พระสุตตันตปิฎก			
ที.ส.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลกชนธวคค
ที.ม.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวคค
ที.ปา.	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวคค
ม.มู.	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก
ม.ม.	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	มชฌิมปณณาสก
ม.อุ.	สุตตันตปิฎก	มชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก
ส.ส.	สุตตันตปิฎก	สัยุตตนิกาย	สคาถวคค
ส.นิ.	สุตตันตปิฎก	สัยุตตนิกาย	นิทานวคค
ส.สพ.	สุตตันตปิฎก	สัยุตตนิกาย	สหยตทวคค
ส.ม.	สุตตันตปิฎก	สัยุตตนิกาย	มหาวารวคค
อง.เอก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	เอกนิปาต
อง.ทุก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ทุกนิปาต
อง.ติก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ติกนิปาต
อง.จตุกก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	จตุกกนิปาต
อง.ปญจก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ปญจกนิปาต
อง.ฉกก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	ฉกกนิปาต
อง.อฏฐก.	สุตตันตปิฎก	องคฺตตรนิกาย	อฏฐกนิปาต
ขุ.ธ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปท
ขุ.สุ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาต
ขุ.ม.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทฺเทศ
ขุ.จ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จุฬนิตฺเทศ
ขุ.ปฎิ.	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสมภิทามคค

พระอิทธิธรรมปิฎก

อภิ.สั.

อภิธมมปิฎก

ธมมสงคณิ

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.

วิสุทฺธิมคฺคปกรณ

สำหรับตัวเลขที่อยู่หลังชื่อย่อของคัมภีร์ใช้ดังนี้

- ๑) แบบ ๓ ตอน คือ เล่ม/ข้อ/หน้า ใช้อ้างอิงพระไตรปิฎก เช่น ขุ.ธ. ๒๕/๓๕๕/๓๖๗ หมายถึง สุตตนตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปท เล่มที่ ๒๕ ข้อที่ ๓๕๕ หน้าที่ ๓๖๗ เป็นต้น
- ๒) แบบ ๒ ตอน คือ เล่ม/หน้า ใช้อ้างอิงพระอรรถกถา และคัมภีร์ ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ เช่น วิสุทฺธิ. ๑/๗๒ หมายถึง วิสุทฺธิมคฺคปกรณ เล่มที่ ๑/หน้าที่ ๗๒ เป็นต้น

สารบัญ

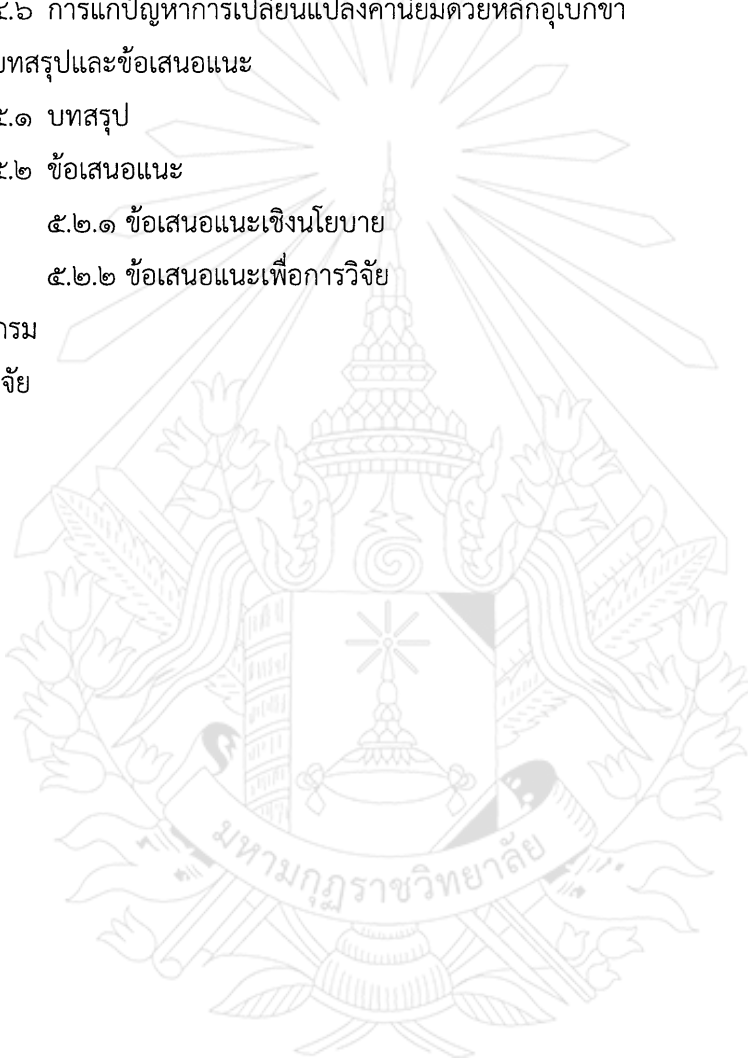
	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ข
ประกาศศุณฺพการ	ค
สารบัญคำย่อ	ง
สารบัญ	ฉ
บทที่	
๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๓
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย	๓
๑.๕ ข้อจำกัดของการวิจัย	๓
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย	๔
๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๐
๑.๙ นิยามศัพท์เฉพาะ	๑๑
๒ หลักอูเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๒
๒.๑ ความหมายของหลักอูเบกขา	๑๒
๒.๒ ความสำคัญของหลักอูเบกขา	๑๖
๒.๓ ประเภทของหลักอูเบกขา	๑๘
๒.๓.๑ หลักอูเบกขาในพระไตรปิฎก	๑๘
๒.๓.๒ หลักอูเบกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค	๑๙
๒.๔ คุณลักษณะสำคัญของอูเบกขา	๒๒
๒.๕ หลักธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดอูเบกขา	๒๓
๒.๕.๑ โยนิโสมนสิการ	๒๓
๒.๕.๒ พหุสึการ	๒๕
๒.๕.๓ สติ	๒๖
๒.๖ หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออูเบกขา	๒๗
๒.๖.๑ อัญญานูเบกขา	๒๗

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๒.๖.๒ รากะ และปฏิฆะ	๒๘
๒.๖.๓ อคติ ๔	๒๙
๒.๗ หลักอุเบกขาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ	๓๐
๒.๗.๑ พรหมวิหาร ๔	๓๐
๒.๗.๒ โพชฌงค์ ๗	๓๓
๒.๗.๓ วิปัสสนาญาณ ๙	๓๔
๒.๗.๔ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐	๓๕
๒.๗.๕ ทศบารมี	๓๖
๓ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต	๓๙
๓.๑ ความหมายและรูปแบบธรรมชาติของชีวิต	๓๙
๓.๑.๑ ความหมายของชีวิต	๓๙
๓.๑.๒ รูปแบบธรรมชาติของชีวิต	๔๒
๓.๒ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์	๔๙
๓.๒.๑ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ขั้นพื้นฐาน	๕๐
๓.๒.๒ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตามทัศนะของนักปรัชญา	๕๑
๓.๓ รูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชาวไทย	๕๒
๓.๓.๑ การดำเนินชีวิตของคนไทย	๕๒
๓.๓.๒ ความหมายและลักษณะของสังคมไทย	๕๙
๓.๔ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชาวไทยในยุคปัจจุบัน	๖๕
๓.๔.๑ ปัจจัยภายใน	๖๕
๓.๔.๒ ปัจจัยภายนอก	๖๗
๓.๕ ปัญหาของการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชาวไทยในยุคปัจจุบัน	๖๙
๓.๖ แนวคิดการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท	๗๑
๓.๖.๑ การดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐาน	๗๒
๓.๖.๒ การดำเนินชีวิตขั้นสูง	๗๖
๓.๖.๓ การดำเนินชีวิตขั้นสูงสุด	๘๐
๔ วิเคราะห์การแก้ปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท	๘๒
๔.๑ การแก้ปัญหาคความยากจนด้วยหลักอุเบกขา	๘๒
๔.๒ การแก้ปัญหาคการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมของคนไทยด้วยหลักอุเบกขา	๘๘

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
๔.๓ การแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันด้วยหลักอุเบกขา	๘๙
๔.๔ การแก้ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัยด้วยหลักอุเบกขา	๙๔
๔.๕ การแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายด้วยหลักอุเบกขา	๙๘
๔.๖ การแก้ปัญหาการเปลี่ยนแปลงค่านิยมด้วยหลักอุเบกขา	๑๐๒
๕ บทสรุปและข้อเสนอแนะ	๑๐๔
๕.๑ บทสรุป	๑๐๔
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๐๘
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๐๘
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย	๑๐๘
บรรณานุกรม	๑๐๙
ประวัติผู้วิจัย	๑๑๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การดำเนินชีวิตที่จะประสบความสำเร็จ ในฐานะชาวพุทธจะต้องมีหลักยึดเหนี่ยว คือ ธรรมะคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีมากมายหลายระดับทั้งที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตประจำและระดับที่สูงขึ้นไปหากพุทธศาสนิกชนตั้งมั่น อยู่ในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ย่อมเกิดแต่ความสงบสุขในการดำเนินชีวิต ประจำวันและในสังคมที่เราอยู่อย่างแน่นอน แต่ปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ล้วนแล้วมาจากการที่คนเราไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรมนั่นเอง แม้บางครั้ง จะประสบปัญหาขัดแย้งกันอย่างรุนแรงในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการศึกษาบ้าง แต่ว่าสังคมไทยก็อยู่ปลอดภัยมาด้วยดี ทั้งนี้เนื่องจากคนในสังคมไทยส่วนใหญ่ นับถือพุทธศาสนา มีความเชื่อเรื่องบาปบุญมี ความละอาย เกรงกลัวต่อบาปและสำคัญที่สุด คือ เรามีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เรามีสถาบันบวรที่มี เป็นร่มโพธิ์ร่มไทร คอยปกป้องดูแลคุ้มครองชนชาวไทยมาโดยตลอดและคนไทย ก็ให้ความเคารพนับถือวัฒนธรรมอันดีงานการบำเพ็ญบารมีในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ๑๐ ประการ คือ ทานบารมี เนกขัมมบารมี และขันติบารมี เป็นต้น มีอุเบกขาบารมี เป็นที่สุดเป็นอุดมคติธรรมของพระโพธิสัตว์ คือ เป็นธรรมที่พระโพธิสัตว์ ทุกองค์ต้องบำเพ็ญเป็น หลักธรรมสำหรับยึดเหนี่ยวปฏิบัติเพื่อการบรรลุสุจริตธรรมกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ พระโพธิสัตว์ได้ยึดเอาหลักธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ เป็นข้อปฏิบัติเมื่อเผชิญกับสถานการณ์ที่ก่อให้เกิดปัญหา หรือความยากลำบาก ในการตัดสินใจ บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้เป็นคุณธรรมสำคัญที่จะทำให้พระโพธิสัตว์ได้ก้าวไปสู่พุทธภาวะ พระโพธิสัตว์ได้ปฏิบัติในบารมีธรรมเหล่านี้ครบทั้ง ๑๐ อย่าง คือ ไม่น้อยกว่า หรือมากกว่า ๑๐ ประการ

ดังนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงมีพุทธดำรัสไว้ว่า การใช้อุเบกขาต้องใช้ควบคู่กับการใช้สติปัญญาที่ฝึกฝนจนคล่องแคล่วจะส่งเสริมบุคคลสามารถ คิดอ่านและประพฤติปฏิบัติได้ถูกต้องดี ให้เกิดประโยชน์แก่ตนเอง และส่วนรวมได้สมบูรณ์ทุกส่วนเกิดประโยชน์สุข คือ ความสงบไม่ตื่นรนไปตามกระแสแห่งโลกธรรมไม่ตกอยู่ในอำนาจความโกรธ ความโลภ และความหลง เมื่อเกิดปัญหา หรืออุปสรรคในชีวิตอุเบกขาธรรมนี้ย่อมทำให้จิตใจของบุคคลนั้นบรรเทา ซึ่งความทุกข์ต่าง ๆ ด้วยการวางใจเป็นอุเบกขามีสติพิจารณาในธรรมที่เกิดขึ้น และในทำนองเดียวกันการบำเพ็ญจิตใจให้ไม่ตกอยู่ในอำนาจมีสติปัญญาและการพิจารณาในการดำเนินชีวิตย่อมให้ชีวิตของบุคคลนั้นมีความเจริญในทุก ๆ ด้าน ฉะนั้น การศึกษาอุเบกขาธรรม จึงเป็นการศึกษาที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองเป็นพื้นฐานเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลอื่น และสังคมในเรื่องนี้ได้เป็นผู้เข้าไปแก้ไขปัญญาด้วยการวางอุเบกขา คือ การไม่เข้าไปทำร้ายผู้กระทำผิดแต่มุ่งประโยชน์เพื่อการแก้ไขใน

สิ่งที่ผิดพลาดให้ถูกต้องอันจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตและสังคมในยุคนั้น จากชาตคดดังกล่าว จะเห็นว่า ความหมายของคำว่า อุเบกขา มิได้หมายความจำเพาะแต่เพียงว่าการทำให้วางเฉยไม่ยินดียินร้าย กับสิ่งเกิดขึ้นเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ยังหมายความว่าเมื่อเหตุการณ์ หรือปัญหาที่เกิดขึ้นเราสามารถที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องเพื่อแก้ปัญหา หรือทำสิ่งนั้นให้ดียิ่งขึ้นได้อย่างมีสติรอบคอบอุเบกขาไม่ใช่เฉย ๆ แต่เฉย เพราะไม่มีเรื่องที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องที่เหตุการณ์ปกติ คนในสังคมไทยยุคปัจจุบันส่วนใหญ่เน้นถือศาสนาพุทธ มีหลักอุเบกขาเป็นหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานของสังคมและเป็นหลักจริยธรรมสากลของทุกศาสนาที่คนไทยนับถือและ เชื่อว่าเป็นสิ่งดีงาม ซึ่งทุกคนควรประพฤติปฏิบัติในการส่งเสริมพัฒนาปัจเจกบุคคล ด้านการดำรงชีวิตร่วมกับผู้อื่น ด้านจิตสำนึกและเจตคติ

ดังนั้น แนวทางแก้ไขปัญหาสังคมวิธีการหนึ่ง ก็คือการนำหลักอุเบกขามาให้เป็นหลักในการดำรงชีวิต เพื่อพัฒนาเสริมสร้างจริยธรรมในสังคม ปลุกฝังให้บุคคลมีความประพฤติดี ปฏิบัติสอดคล้องกับระเบียบแบบแผนบรรทัดฐานที่สังคมบัญญัติไว้ โดยมุ่งพัฒนาจิตใจคุณภาพชีวิตของคนด้วยการสร้างจิตสำนึกที่ดี จิตสำนึกที่รับผิดชอบ รู้จักแยกแยะสิ่งชั่วดี หลักจริยธรรมขั้นพื้นฐานนี้เป็นข้อปฏิบัติที่มีมานานก่อนพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกทรงบำเพ็ญอุเบกขา คือ ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในชาตคด ซึ่งเป็นเรื่องอันเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีมาหลากหลายภพชาติมีการกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ทรงวางอุเบกขา จึงเป็นหลักจริยธรรมทำให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และทำให้เผ่าพันธุ์มนุษย์ดำรงอยู่ได้ไม่สาบสูญ อานิสงส์การถือปฏิบัติอุเบกขานำมาซึ่งความสำเร็จสมปรารถนาในสิ่งที่ดีงามทุกประการ ซึ่งเป็นความดีงามที่ยั่งยืนสามารถแผ่ขยายกว้างออกไปสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นแก่สังคมได้ และยิ่งช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ในการดำรงชีวิต ตลอดจนปัญหาเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และการศึกษา ตลอดจนถึงความเป็นอยู่ของคนในปัจจุบันให้บรรลุถึงเป้าหมายได้ในที่สุด

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัย เห็นว่ามีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องศึกษาวิเคราะห์เรื่องวิธีการวางอุเบกขาในสังคมไทยปัจจุบันในพุทธปรัชญาเถรวาท โดยได้ทำการศึกษาในเรื่องสภาพการณ์ของสังคมไทย หลักและความสำคัญตลอดจนประโยชน์ของจริยธรรม การนำมาประยุกต์ใช้แก้ปัญหาสังคมที่เกิดจากกิเลส ๓ กอง คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้และวิธีการวางอุเบกขาในสังคมไทยในด้านต่าง ๆ ดังนั้น การวิจัยในครั้งนี้จะเป็นประโยชน์ต่อสังคมทุกภาคส่วนและทุกชนชั้นได้อย่างกว้างขวาง และสามารถนำผลที่เกิดจากการศึกษามาเพื่อใช้เป็นวิธีการวางอุเบกขาในสังคมไทยยุคปัจจุบัน อีกทั้งยังสามารถนำไปปฏิบัติใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อให้ตนเอง ครอบครัว สังคม และประเทศชาติอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขตลอดไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ผู้วิจัยจึงได้กำหนดวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

๑. เพื่อศึกษาหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต
๓. เพื่อวิเคราะห์การแก้ปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้มีประเด็นศึกษาที่นับว่าเป็นกรอบแนวคิดที่สำคัญ เพื่อที่จะได้แสวงหาคำตอบการศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทซึ่งประกอบด้วย

๑. ความหมายของหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต
๓. วิเคราะห์การแก้ปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้วางขอบเขตโดยศึกษาจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ปกรณ์วิเสส และอรรถกถา ทางพระพุทธศาสนาเถรวาทที่เกี่ยวข้องโดยมีขอบเขตการวิจัย ดังนี้

๑. หลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
๒. แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต
๓. วิเคราะห์การแก้ปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๕ ข้อจำกัดของการวิจัย

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ เป็นการนำหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเรื่องการวางอุเบกขามาเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาชีวิตในสังคมไทยยุคปัจจุบันนั้นเป็นเรื่องที่อธิบายให้ครอบคลุมปัญหาที่เกิดขึ้นได้ยาก สืบเนื่องจากสังคมไทยยุคปัจจุบันปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น มีความสลับซับซ้อนหรือมีเหตุปัจจัยหลายอย่าง ดังนั้น การนำหลักอุเบกขาไปอธิบายเพื่อใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตในสังคมไทย จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอธิบายเพื่อนำเอาหลักอุเบกขามาปฏิบัติให้เข้ากับยุคสมัยที่มีความเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว กล่าวคือการอธิบายหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเรื่องอุเบกขานี้ ผู้วิจัยต้องอาศัยการตีความแบบใหม่มากขึ้น เพราะมีเช่นนั้นแล้วจะทำให้ความเข้าใจเรื่องหลักอุเบกขาอาจจะไม่สอดคล้องกับปัญหาในสังคมไทยยุคปัจจุบัน

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเน้นการวิจัยข้อมูลเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอน ดังนี้

๑. ขั้นสำรวจข้อมูล

๑) สำรวจข้อมูลเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และศึกษางานวิจัยเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒) ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒. ขั้นรวบรวมข้อมูล

๑. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙

๒. รวบรวมจากเอกสารทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ ตำรา หนังสือบทความวารสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทที่เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการโดยทั่วไป

๓. รวบรวมข้อมูลจากเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓. ขั้นวิเคราะห์ข้อมูล

๑) นำข้อมูลเกี่ยวกับความหมายประเภทและหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท มาศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๒) ศึกษาประเด็นต่าง ๆ ตามวัตถุประสงค์จากเอกสารที่รวบรวมไว้เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วสรุปผลเป็นรายงาน

๔. ขั้นนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการศึกษาวิจัยในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์

๑.๗ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวกับเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท มีผู้เขียนและวิจัยไว้มากมาย แต่การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาวิตชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทโดยตรงนั้นไม่ปรากฏว่ามีอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน ส่วนใหญ่จะกล่าวไว้เพียงกว้าง ๆ โดยผู้วิจัยได้ทำการค้นคว้ารวบรวมข้อมูลดังกล่าวจากหลายแหล่ง เช่น หอสมุดแห่งชาติ

ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และทางสื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น มีดังนี้

๑.๗.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) (๒๕๔๔, หน้า ๒๓๕) ทรงอธิบายว่า อุเบกขาในพรหมวิหาร คือ ความมีใจมัธยัสต์เป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ตกไปในราคะ คือความยินดีติด หรือปฏิฆะ ความยินร้าย เห็นความเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลายในคราวทั้งสอง คือ ในคราวประสบสมบัติและประสบวิบัติ ไม่นิยมยินร้าย มองเห็นว่าทุก ๆ คนมีกรรมที่ทำไว้เป็นของของตนจะมีสุข จะพ้นจากทุกข์ จะไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ก็เพราะกรรม จึงวางเฉยได้

ดังนั้น พระองค์ได้กล่าวถึงเรื่องอุเบกขา ไว้ในงานพระนิพนธ์เรื่อง อุเบกขา : การวางเฉยอย่างถูกวิธี มีใจความว่า ในเวลาที่ผู้อื่นถึงความวิบัติ ก็วางใจเป็นกลาง ไม่ติใจว่าศัตรูถึงความวิบัติ ไม่เสียใจว่าคนที่รักถึงความวิบัติ ด้วยพิจารณาในทางธรรมว่า ทุก ๆ คนมีกรรมเป็นของตน ต้องเป็นทายาทรับผลของกรรมที่ตนได้ทำไว้เอง ความเพ่งเล็งถึงกรรมเป็นสำคัญดังนี้ จนวางใจลงในกรรมได้ สภาวะของอุเบกขาในพรหมวิหารจึงเป็นฐานรองรับ และรักษาคุณภาพให้การปฏิบัติเมตตา กรุณา และมุทิตา เป็นไปตามสภาวะของตน ส่วนอุเบกขาบารมีนั้น เป็นการวางเฉยในบุคคลที่กระทำดีและไม่ดีต่อตน โดยไม่มีการยินดียินร้ายแต่ประการใด คือ ผู้ที่กระทำความดี มีความเคารพนับถือสักการะ เกื้อกูลสงเคราะห์ประโยชน์แก่ตนสักเท่าใด ๆ ก็คงมีจิตใจวางเฉยอยู่ และผู้ที่กระทำความไม่ดี มีการประทุษร้ายต่อตนสักเพียงใดก็ตามก็คงวางเฉยอยู่ได้เช่นกัน ซึ่งเกิดจากการตั้งปณิธานที่แน่วแน่ชัดเจนแล้วดำเนินตามปณิธานหรือเป้าหมายนั้นด้วยความวิริยะอุตสาหะและด้วยจิตที่แน่วแน่ มั่นคง แม้จะพบอุปสรรคมากมายสักเพียงใด ก็หาได้หวั่นไหวและละเลิกปณิธานนั้นไม่ ในการวางเฉยทั้ง ๒ อย่างนี้ ฝ่ายอุเบกขาบารมีจะประเสริฐยิ่งกว่าอุเบกขาพรหมวิหารและการบำเพ็ญที่สำเร็จได้ยากกว่า เพราะเมตตา กรุณา และมุทิตา ทั้ง ๓ นี้ยังมีสภาพหยาบ เพราะยังประกอบด้วยโสมนัสเวทนาและยังมีความยินดีรักใคร่ในสัตว์ สำหรับอุเบกขาบารมีนั้นมีสภาพสงบ สุขุม ประณีต ห่างไกลจากกิเลส จึงมีผลดีงามมากกว่าด้วยเช่นกัน

พระพุทธโฆษาจารย์ ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งแปลโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) (๒๕๔๘, หน้า ๕๖๘) ได้อธิบายไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ว่า พรหมวิหาร ๔ เป็นคุณธรรมอันประเสริฐเนื่องจากพรหมวิหาร ๔ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสัตว์อื่น เพราะต้องสงัดใจไปให้สัตว์อื่น และเป็นคุณธรรมที่ปราศจากโทษ เหมือนพวกพหุและพระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ด้วยจิตปราศจากโทษ มุ่งแสวงหาประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง (เมตตา) ช่วยปลดเปลื้องสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง (กรุณา) พลอยยินดีต่อสมบัติ ของสัตว์ทั้งปวง (มุทิตา) และยึดมั่นอยู่ในภาวะเป็นกลาง ๆ (อุเบกขา)

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) (ม.ป.ป., หน้า ๑๕๒) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า อุเบกขามีความหมายถึงวางเฉย ไม่ใช่เฉย ๆ แต่เฉยเพราะไม่มีเรื่องที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องที่เหตุการณ์ปกติอุปมา คล้ายกับคนที่สตาร์ทรถยนต์ติดแล้ว ก็นั่งดูเฉย ๆ เมื่อเกิดขัดข้องก็เข้าไปแก้ไขได้ หรือไม่ได้หมายถึง ความวางเฉยแบบไม่สนใจ หรือไม่ใส่ใจ ในทำที่แบบไม่ให้ความช่วยเหลือ แต่อุเบกขามีความหมายถึงคอยฟัง ดูด้วยสติปัญญาว่า ควรจะให้ความช่วยเหลือผู้อื่น ส่วนอุเบกขา (ในองค์ฌาน) หมายถึง ฟังดูเฉยอยู่ ด้วยกำลังของสมาธิ เป็นการฟังดูอุเบกขาที่เป็นตัวตัดกิเลส เปรียบเหมือนการขับรถ เมื่อทุกอย่าง ถูกต้องเข้ารูปแล้ว ลักษณะของอุเบกขาจึงหมายถึง เพียงควบคุมอยู่ด้วยสติฟังดู เพื่อให้ถึงจุดหมาย ปลายทาง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๕๓, หน้า ๕๖๒) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลางไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง วางใจเฉยได้ไม่ยินดีในร้ายเมื่อใช้ปัญญา พิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรม หรือตามควรแก่เหตุ นั้น ความรู้สึกวางใจเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางที่เฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้น ๆ สิ่งนั้น ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตาม ควรของเขาตามควรของมัน จัดอยู่ข้อ ๔ ในพรหมวิหาร จัดอยู่ข้อ ๙ ในวิปัสสนูปกิเลสหรือความรู้สึก เฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ เรียกเต็มว่า อุเบกขาภาวนา

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (ม.ป.ป., หน้า ๔๓-๔๕) ได้กล่าวถึงพรหมวิหาร ๔ ในหนังสือมณีแห่งปัญญา ตอนคุณธรรมสำหรับนักบริหาร สามารถสรุปความได้ว่า นักบริหารต้องมี พรหมวิหารธรรม คือ ธรรมสำหรับผู้ใหญ่ ๔ ประการ เพราะเมตตาจะทำให้ผู้บริหารรู้จักมองแง่ดีของ เพื่อนร่วมงานและจดจำไว้เพื่อจะได้ใช้คนให้เหมาะสมกับลักษณะที่ดีของเขากรุณาจะทำให้ นักบริหารเปิดใจกว้างรับฟังปัญหาของคนอื่น มุทิตาทำให้นักบริหารส่งเสริมให้คนทำงานมีโอกาส พัฒนาความรู้ความสามารถจนได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น และอุเบกขาจะทำให้ผู้บริหารมีความยุติธรรม ในการให้รางวัลและลงโทษ โดยรู้เท่าทันคนร่วมงานทุกคน

อุปติสสะเถระ ผู้แต่ง ติมุตติมรรค ฉบับแปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ (๒๕๔๘, หน้า ๑๘๒) ได้อธิบายว่า อุเบกขา คือ ความเป็นกลางไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสรรพสัตว์เปรียบ เหมือนความรู้สึกของมารดาบิดาซึ่งเอาใจใส่แต่พอประมาณต่อบุตรของตน

พระคันธสาราภิวังศ์ (สมลักษณ์ คนธสาโร) (๒๕๕๖, หน้า ๗๖๔) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า อุเบกขา หมายถึง สภาวะเห็นอารมณ์โดยรู้สึกด้วยความเหมาะสม ด้วยการละความขวนขวาย ๒ อย่าง คือ สภาวะเห็นอารมณ์โดยรู้สึกด้วยความเป็นกลางและสภาวะเห็นอารมณ์อย่างเหมาะสมและสภาวะเห็น อย่างเหมาะสมด้วยการละความขวนขวาย ๓ อย่าง คือ การนำประโยชน์ การกำจัดทุกข์ ความพลอย ยินดีต่อประโยชน์ของเหล่าสัตว์อื่นแล้วระลึกว่าเหล่าสัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) (๒๕๓๕, หน้า ๑๐๒) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องอุเบกขาไว้ในหนังสือ สุนทรียตาปริทรรศน์ สรุปความได้ว่า อุเบกขาเป็นหลักธรรมประการสุดท้ายในโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ ซึ่งสิ่งสำคัญ คือ การกระทำให้ครบองค์ธรรมจึงจะทำให้สำเร็จเหมือนการดำน้ำพริกที่เริ่มจากการมีสติในการดำจนกระทั่งพริกแหลกสมกับที่ตั้งใจไว้ ดังนั้น อุเบกขาจึงมีลักษณะที่ทำให้งานทางด้านจิตสำเร็จด้วยการไม่ทอดธุระในการฝึกเกลาภิเลส

ชัยพฤกษ์ เพ็ญวิจิตร (๒๕๕๐, หน้า ๒๙๐) ได้กล่าวไว้ในหนังสือพระเจ้าอยู่หัวกับอุดมการณ์ชีวิตของพระโพธิสัตว์ได้เสนอความเห็นเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการบำเพ็ญพระโพธิสัตว์บารมี เพื่อบรรลุความเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งเป็นการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเอกสารทุกระดับในพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในปัจจุบันนำมาประกอบกับข้อมูลและผลงานของนักปราชญ์ทั่วโลกที่แสดงเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีพระโพธิสัตว์ที่มีอยู่ในวัฒนธรรมอื่นอีกด้วยได้กล่าวเรื่องอุเบกขาว่า อุเบกขาต้องใช้ควบคู่กับการใช้สติและปัญญาที่ฝึกฝนจนคล่องแคล่วจะส่งเสริมบุคคลสามารถคิดอ่านและประพฤติปฏิบัติได้ถูกได้ดีให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม

สุจินต์ บริหารวนเขตต์ (๒๕๔๔, หน้า ๑๙๕) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ บารมีในชีวิตประจำวันมีเนื้อความว่า การบำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ ประการ ไม่ใช่มุ่งต่อการเป็นพระพุทธเจ้า แต่เพื่อการขัดเกลาภิเลสในภพปัจจุบัน การประพฤติธรรมโดยการบำเพ็ญบารมีจึงเป็นการแก้ไขและพัฒนาตนเองในทางที่ถูกต้องเพราะเล็งเห็นโทษของกิเลสที่เกิดขึ้น จงประพฤติธรรมตามบารมี เช่น เล็งเห็นโทษของการตระหนี่ จึงให้ทานและได้ให้ความเกี่ยวกับอุเบกขาบารมีว่าหมายถึง ความเป็นผู้วางเฉยไม่หวั่นไหวในสัตว์ทั้งหลายในสังขารทั้งหลาย และในโลกธรรมทั้งหลาย ทั้งที่น่าปรารถนา และไม่ปรารถนา

๑.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระอภิชาติ จิตเมธ (ชมติ) (๒๕๕๔, ๑๐๓ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การวางใจเป็นกลางตามหลักอุเบกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า “อุเบกขา แปลว่าการเข้าไปเพ่งพิจารณา การเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ หมายถึง ความวางใจเป็นกลางมั่นคงไม่เอนเอียงด้วยความชอบหรือความชัง ความวางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้าย เมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีความเสมอกันโดยกรรม และเป็นไปตามอำนาจของกรรม โดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรมหรือความรู้จักวางใจเฉยดู เมื่อเห็นบุคคลนั้นรับผิดชอบตนเองได้หรือเมื่อบุคคลนั้นควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง เป็นความวางเฉยคอยดูอยู่ในเมื่อบุคคลนั้น ๆ ดำเนินไปตามควรของเขาไม่มีอคติเข้าไปก้าวก่ายแทรกแซง รู้จักวางเฉยสงบใจมองดูในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ

วิธีการวางใจเป็นกลางตามหลักอุเบกขา ต้องมีสติอยู่ในปัจจุบัน มีความเพียรไม่ประมาทในขณะที่คิด ขณะพูด และขณะทำ มีอินทรีย์สังวรसारวมระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ มีสติปิดกั้นไม่ให้จิตหลงไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในเวลาตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายถูกต้อง โผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ โดยมีสติปัญญาคอยกำกับเมื่อมีการรับรู้อารมณ์ อันจะทำให้

มีการรับรู้อารมณ์เป็นไปอย่างบริสุทธิ์ การวางใจเป็นกลางตามหลักอุเบกขาเป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญในการดำรงชีวิตเป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนกรรมดีทั้งหลายให้บริบูรณ์ เป็นหลักปฏิบัติในการเจริญกัมมัฏฐานเป็นพื้นฐานในการบรรลุธรรมขั้นสูงสุด

ดังนั้น การวางใจเป็นกลางตามหลักอุเบกขาที่แท้จริง จึงเป็นไปเพื่อรักษาหลักธรรมหรือกฎเกณฑ์ธรรมชาติ และรักษากฎหมาย กติกา ระเบียบแบบแผนต่าง ๆ ที่มีมนุษย์บัญญัติไว้พร้อมทั้งรักษาบุคคลและสังคมให้มีความเข้มแข็งรับผิชอบในตัวบุคคลไว้ได้ ทั้งดำรงรักษาความเป็นธรรมในสังคม และดำรงรักษาสังคมให้มีสันติสุขตั้งแต่สังคมเล็กในครอบครัวไปจนถึงสังคมสากลของมนุษยชาติ

พระมหาสันทต อาภทฺโร (จันทร์ทาทอง) (๒๕๔๔, ๑๕๐ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “หลักคำสอนเรื่องอุเบกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีทรรศนะสงฆ์ในกรุงเทพมหานคร” ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า อุเบกขามี ๒ ความหมาย คือ ความหมายแรกอุเบกขาเป็นหลักปฏิบัติที่จะทำให้เกิดสันติสุขในสังคม เช่น อุเบกขาในพรหมวิหาร ๔ ที่ไม่เพียงแต่จะเป็นจริยธรรมในระดับสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นปัจจัยต่อการพัฒนาจิตขั้นสู่อุเบกขาระดับอัปมัณญา ความหมายที่สอง อุเบกขาเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ช่วยส่งเสริม และเกื้อหนุนต่อการรู้แจ้งธรรม และเป็นสภาวะจิตของผู้รู้แจ้งธรรมในระดับต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม อุเบกขาทั้งสองความหมายล้วนเกื้อหนุนซึ่งกันและกันทำให้ผู้มีอุเบกขาจิตบำเพ็ญประโยชน์เพื่อส่วนรวมได้อย่างกว้างขวางและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

พระมหาสุทธิชัย จิตชโย (ถาวรศีล) (๒๕๔๖, ๑๗๗ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ศึกษาเชิงวิเคราะห์พรหมวิหาร ๔ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา” ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า อุเบกขาใช้ในสถานการณ์ที่มนุษย์สัมพันธ์กับมนุษย์ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับตัวธรรม กฎธรรมชาติได้แก่ความเป็นไปตามเหตุปัจจัยจากหลักการ หรือกฎธรรมชาติ มนุษย์เรามาบัญญัติเป็นระเบียบในสังคมของตน เพื่อให้ดำรงอยู่ในความดีงาม กลายเป็นกฎหมาย กฎเกณฑ์ เมื่อใดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปส่งผลกระทบต่อเสียหายต่อธรรม คือ ทำให้เสียหลักกฎหมาย ความถูกต้องดีงาม ความสมตามเหตุผล เราต้องหยุดช่วยเหลือเพื่อให้เขารับผิดชอบต่อธรรม

พระวรจิตร อนุตฺตโร (เทศพันธ์) (๒๕๔๘, ๑๒๐ หน้า) ได้ทำการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอุเบกขาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท” ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า อุเบกขา คือ การวางใจเป็นกลางและวางเฉยได้ ไม่มีความเดือดร้อนในการดำเนินชีวิต โดยการรู้เท่าทันกับเหตุการณ์ รู้จักประมาณ การป้องกันอันตราย เป็นต้น อุเบกขาจิต เป็นการแผ่เมตตาด้วยกระแสจิตที่เต็มไปด้วยความเมตตา กรุณา ไม่ให้เบียดเบียนซึ่งกันและกันด้วยใจเป็นกลาง อุเบกขาเจโตวิมุตติ คือ เป็นการปฏิบัติเพื่อให้ถึงความหลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจของจิต วางเฉย สลัดอาสวะทั้งหลายก่อให้เกิดความสงบสุข พ้นจากความทุกข์นานาประการ

เนตรชนก โพธารามิก (๒๕๕๑, ๑๒๐ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิธีการประยุกต์ใช้พรหมวิหาร ๔ เพื่อการพัฒนาสังคม” ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า อุเบกขา คือ ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉยภาวะที่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย เห็นความเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลาย ไม่ตกไปในราคะ คือ ความยินดีติดหรือปฏิบัติ ความยินร้าย พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วอันตามธรรมรวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เปรียบเหมือนความรู้สึกของมารดาบิดาซึ่งเอาใจใส่แต่พอประมาณต่อบุตรของตน

กุลย์พิริล กลิ่นบุหงา (๒๕๕๐, ๑๓๐ หน้า) ได้วิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจและการปฏิบัติอุเบกขาธรรมของนักศึกษาชมรมพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่” ผลจากการศึกษาวิจัยสรุปได้ว่า อุเบกขา คือ การเข้าไปฟังพิจารณาตามความเป็นจริงเข้าไปมองหรือคอยมองดูการเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ อุเบกขา ที่ถูกต้องจะต้องประกอบไปด้วยปัญญา แต่โดยทั่วไป “อุเบกขา” จะได้รับการแปลว่า ความวางเฉยแบบเฉยเมย นิ่งเฉยไปเสียทุกอย่าง ไม่สนใจต่อสิ่งรอบข้างหรือเหตุการณ์ที่ร้ายต่าง ๆ ซึ่งเป็นการเข้าใจผิด ในระดับความหมายเป็นการแปลที่ไม่ตรงกับรากศัพท์เดิมทำให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมที่คลาดเคลื่อน จึงก่อให้เกิดการปฏิบัติอุเบกขาธรรมที่ผิด ๆ ตามมา

ดวงรัตน์ ศุขะนิล (๒๕๔๕, ๑๔๐ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทพยาบาลชาวพุทธในการดูแลผู้ป่วยในมรณะวิถี : รพ.วชิระพยาบาล” ผลการศึกษาในประเด็นการนำหลักธรรม “อุเบกขา” ในพรหมวิหาร ๔ มาประยุกต์ใช้ในการดูแลผู้ป่วย พบว่า กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่ได้มีการนำหลักธรรมนี้มาประยุกต์ใช้ในการดูแลผู้ป่วยโดยไม่ยึดติดกับความตายของผู้ป่วยเพราะการยึดติดจะทำให้เกิดความทุกข์ วางใจเป็นกลางในเวลาที่จะเห็นคนไข้เจ็บหนัก ทุกทรมานนั้น ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยมองว่าเป็นสิ่งที่ดีที่พยาบาลควรนำหลักธรรมนี้มาปฏิบัติ เพราะถ้าพยาบาลเกิดความทุกข์ เศร้าโศกแล้วอาจส่งผลให้ปฏิบัติหน้าที่ในการดูแลผู้ป่วยได้ไม่เต็มที่ ถึงแม้ว่าหลักธรรมนี้จะยากมากในการนำมาปฏิบัติสำหรับมนุษยบุุคคลชนทั่วไปก็ตาม ซึ่งมีแต่พระอรหันต์เท่านั้นที่วางอุเบกขาได้อย่างแท้จริง ในความคิดเห็นผู้วิจัยเชื่อว่ามนุษยเราทุกคนสามารถเข้าถึงหลักธรรมได้ด้วยความตั้งใจจริงที่จะนำหลักคำสอนของพระพุทธเจ้ามาปฏิบัติ โดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความยากลำบาก ดังนั้นพยาบาลจะสามารถวางอุเบกขาได้อย่างแท้จริงได้ด้วยการมีความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรม และนำความรู้ ความเข้าใจในหลักธรรมมาฝึกฝนปฏิบัติเป็นประจำโดยไม่ย่อท้อต่ออุปสรรคและความยากลำบาก

พันตำรวจตรีพรหม วุฒิวิวัฒน์ชัย (๒๕๔๕, ๑๖๐ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “หลักพรหมวิหาร ๔ กับหลักการปฏิบัติหน้าที่ตามอุดมคติตำรวจ : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการตำรวจประจำสถานีตำรวจนครบาลดุสิต” จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยดังกล่าวสรุปได้ว่า หลักพรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่มีความสัมพันธ์กับหลักอุดมคติตำรวจทั้ง ๙ ข้อเป็นอย่างดี สามารถใช้แทนกันได้ในการปฏิบัติหน้าที่ เพียงแต่ควรที่จะเพิ่มเติมในด้านการอบรมในภาคปฏิบัติให้แก่ตำรวจ เพื่อเป็นการซึมซาบเอาหลักธรรมนี้ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติหน้าที่

พระกำพล อายุโท (เอี่ยมอัมพร) (๒๕๕๔, ๑๗๗ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์ เรื่องอุเบกขาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีของพรหมนารทะ” จากการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า คำว่าอุเบกขาบารมี หมายถึง การวางใจต่ออารมณ์ที่เข้ามา กระทบด้วยความอดทน อดกลั้นและมั่นคงหนักแน่นต่อหลักการแห่งความดีส่วนคำว่า การบำเพ็ญอุเบกขาบารมี หมายถึง การดำเนินชีวิตด้วยการรู้จักการวางเฉยหรือวางใจต่ออารมณ์ที่เข้ามา กระทบ ทั้งดีและร้าย ซึ่งมีระดับการบำเพ็ญอยู่ ๓ ระดับ คือ (๑) ระดับอุเบกขาบารมี (๒) ระดับอุเบกขาอุปบารมี และ (๓) ระดับอุเบกขาปรมาตบารมี นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบในการบำเพ็ญบารมี พบว่าอุเบกขาบารมีนั้นมีองค์ประกอบที่สำคัญ ก็คือความอดทนความหนักแน่นและความเมตตา นอกจากนี้ อุเบกขายังสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือ (๑) อุเบกขาทางจิต หมายความว่าอุเบกขานั้นเป็นธรรมะที่นำมาใช้ในการบำเพ็ญเพียรทางจิต (๒) อุเบกขาเชิงจริยธรรม หมายความว่าหลักอุเบกขาที่นำมาใช้ในการเป็นมาตรวัดคุณความดีของการกระทำมนุษย์โดยเฉพาะในด้านการปกครอง หนึ่ง อุเบกขานั้นสามารถแบ่งได้เป็นอีก ๒ ประเภท คือ (๑) การวางเฉยที่ถูกต้อง เป็น การวางเฉย เฉพาะในเรื่องของอารมณ์ที่เข้ามา กระทบ แต่ไม่ได้หยุดการกระทำและ (๒) การวางเฉยที่ผิดธรรม เรียกว่า อัญญาอุเบกขา เป็นการวางเฉยแบบไม่ต้องทำอะไรคือหยุดนิ่งทุกอย่าง

พระครูสมุห์สนั่น จานกโร (พิริยานุวัฒน์) (๒๕๕๕, ๑๔๑ หน้า) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท” จากการศึกษาค้นคว้าสรุปได้ว่า อุเบกขา หรือความวางเฉยที่ถูกต้อง หมายถึง ท่าทีการถืออุเบกขา หรือความวางเฉยแบบมีปัญญากำกับ ที่เรียกว่า “ญาณอุเบกขา” เป็นอุเบกขาที่อิงอาศัยความรู้ คือ ปัญญา และต้องมาควบคู่กับปัญญาเสมอ เพื่อที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้เห็นประจักษ์ชัดว่า อะไรคือความจริง อะไรคือความถูกต้อง อะไรคือความดีงาม อะไรคือหลักการ โดยมีเป้าหมายหลัก คือ (๑) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาบุคคล (๒) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาสังคม และ (๓) เป็นการปฏิบัติอุเบกขาเพื่อรักษาธรรม

กล่าวโดยสรุป อุเบกขานั้นหมายถึง การวางเฉย อันเป็นการวางใจต่ออารมณ์ที่เข้ามา กระทบด้วยความอดทน อดกลั้น และมั่นคงหนักแน่นต่อหลักการแห่งความดี เป็นความวางเฉยแบบมีปัญญากำกับ มีความเป็นกลางไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสรรพสัตว์ เปรียบเหมือนความรู้สึกของมารดาบิดา ซึ่งเอาใจใส่แต่พอประมาณต่อบุตรของตน หรือเป็นภาวะที่วางเฉยในสัตว์ทั้งหลาย เห็นความเสมอกันใน สัตว์บุคคลทั้งหลาย ไม่ตกไปในราคะ คือ ความยินดีติด หรือปฏิฆะ ความยินร้าย พิจารณาเห็นกรรมที่ สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วอันตามธรรมรวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เปรียบเสมือนความรู้สึกของมารดาบิดา ซึ่งเอาใจใส่แต่พอประมาณต่อบุตรของตน

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต

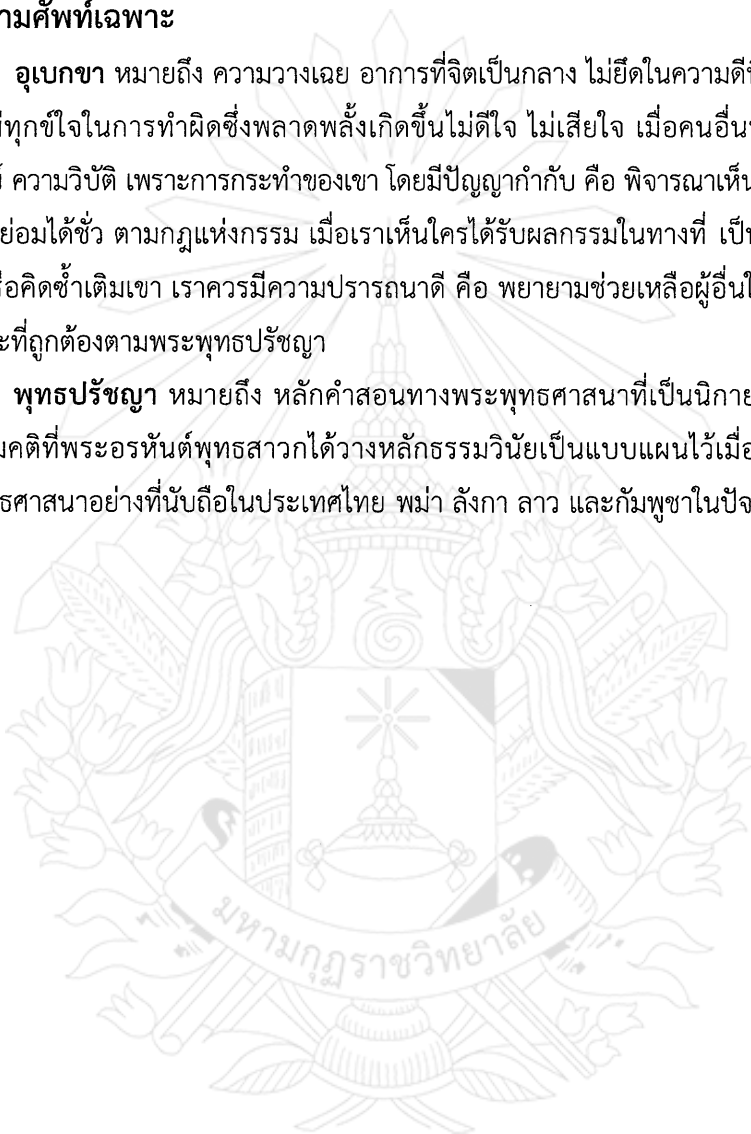
๑.๘.๓ ทำให้ทราบการวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๘.๔ ทำให้สามารถนำผลของการวิจัยมาเป็นประโยชน์ในการศึกษา ค้นคว้าเรื่อง การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทในด้านต่าง ๆ ต่อไป

๑.๙ นิยามศัพท์เฉพาะ

อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย อากาโรที่จิตเป็นกลาง ไม่ยึดในความดีที่ตนเองได้กระทำลงไปและไม่ทุกข์ใจในการทำผิดซึ่งพลาดพลั้งเกิดขึ้นไม่ตั้งใจ ไม่เสียใจ เมื่อคนอื่นหรือสัตว์อื่นประสบความทุกข์ ความวิบัติ เพราะการกระทำของเขา โดยมีปัญญากำกับ คือ พิจารณาเห็นว่า ใครทำดียอมได้ดี ใครทำชั่วยอมได้ชั่ว ตามกฎแห่งกรรม เมื่อเราเห็นใครได้รับผลกรรมในทางที่เป็นโทษ เราไม่ควรดีใจ เสียใจ หรือคิดซ้ำเติมเขา เราควรมีความปรารถนาดี คือ พยายามช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์ ในลักษณะที่ถูกต้องตามพระพุทธปรัชญา

พุทธปรัชญา หมายถึง หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เป็นนิกายพุทธศาสนาฝ่ายใต้ ซึ่งถือตามคติที่พระอรหันต์พุทธสาวกได้วางหลักธรรมวินัยเป็นแบบแผนไว้เมื่อครั้งปฐมสังคายนา ได้แก่ พุทธศาสนาอย่างที่น่าเชื่อถือในประเทศไทย พม่า ลังกา ลาว และกัมพูชาในปัจจุบันนี้

บทที่ ๒

หลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

สำหรับบทนี้ ผู้วิจัยต้องการศึกษาหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทและหลักธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับอุเบกขา จากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสส วรรณกรรมที่เกี่ยวกับพุทธปรัชญา รวมถึงเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุเบกขาที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้รวบรวมเขียนไว้ ซึ่งผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาไว้ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของหลักอุเบกขา

คำว่าอุเบกขา (Upekkha) มาจาก อุป (อุปสรรค) = เข้าไป และอิทฺท (ธาตุ) = เห็น ดูเพ่ง (หลวงเทพรัตนานุกิษฐ์, ๒๕๐๙ หน้า ๔๒) มีความหมายว่า เข้าไปเพ่งหรือพิจารณา รูป กิริยา ได้แก่ อุเบกขา หมายถึง เห็น เพ่ง ดู พินิจ

พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ (๒๕๓๙, หน้า ๙๕๕) อุเบกขามาจาก คำว่า “อุเบกขา” เป็นคำในภาษาบาลีแปลว่า ความวางเฉย ความวางตัวเป็นกลาง ความวางใจอยู่เฉย

พจนานุกรมบาลี-ไทย (พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ๒๕๔๖, หน้า ๑๑๖) ได้ให้ความหมายไว้ดังนี้ คำว่า อุเบกขา สามารถแปลได้ดังนี้ อุเบกขา ผู้เข้าไปเพ่ง, ผู้มีความวางเฉย, ผู้มีใจเป็นกลาง อุเบกขนา ความมีใจเป็นกลาง, ความวางเฉย

คำว่า “อุเบกขา” สามารถแยกศัพท์ได้ดังนี้ (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๒, หน้า ๒๑๔) อุป+อิทฺท ธาตุ ในความหมายว่า ทัสสนะ (เห็น ดู) ลง อ ปัจจัย ๆ ในกิริยาภิกตฺกัในรูปอิตถิลิงค์เป็นอา (ลบสระหน้า วิการ อิ เป็น เอ) เมื่อนำมารวมเป็นศัพท์เดียวกันแล้วจะมีรูปเป็นอุเบกขและเมื่อนำไปใช้จะใช้เป็นคำคุณศัพท์ (คุณนาม) ของปัญญา ในเวลาแจกตามภาษาบาลีจะแจกรูปศัพท์ไปตามคำนามที่เป็นเจ้าของ คือ ปัญญา (อิตถิลิงค์) จึงมีรูปเป็น อุเบกขา ในภาษาบาลี หรืออุเบกขา ในภาษาไทย คำว่า อุป มีความหมายว่า ไกล หรือ เข้าไปไกล ๆ ส่วนคำว่า อิทฺท แปลว่า มองดู หรือ ฝ้าดู เมื่อรวมความหมายเข้าด้วยกันแล้วคำว่า อุเบกขา จึงแปลว่า มองดูอยู่อย่างไกล ๆ หรือฝ้าสังเกตดูอยู่อย่างใกล้ชิด หรือฝ้าดูอยู่อย่างไม่ให้คลาดสายตา หรือคอยจับตามองดูอยู่อย่างละเอียด หรือเข้าไปเพ่งเล็งพิจารณาอยู่อย่างใกล้ชิด เป็นต้น

ส่วนการอธิบายความโดยวิธีวิเคราะห์คำศัพท์ แยกเป็น ๒ ความหมาย ดังนี้

อเวรา โหนตุติ อาทิพยาปารปปหาเรน มชฌตตภาวูปคมนเนน จ อุเบกขตติ อุเบกขา แปลว่า ธรรมชาติโดย้อมเห็นเสมอกันโดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งปวง จงอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น

และโดยเข้าถึงสภาวะเป็นกลาง ๆ ธรรมชาตินั้นเรียกว่า อุเบกขา (พระพุทธโฆษาจารย์, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๒)

ทวินัน เวทนาน์ สมีเป ปวดตา อิกขา อนุเปกขา แปลว่า การเสวยอารมณ์ที่เป็นไปไกล้ระหว่างเวทนา ๒ อย่าง (โทมนัสเวทนาและโสมนัสเวทนา) ชื่อว่า อุเบกขา (พระมหาสมปอง มุทิโต, ๒๕๔๒, หน้า ๒๑๔)

ความหมายทั้ง ๒ นัยนั้นเราสามารถที่จะพิจารณาได้จำหลักฐานที่ปรากฏในขุททกนิกาย จุฬนิทเทส พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย กิริยาที่วางเฉย ความเพิกเฉย ความสงบแห่งจิต ความที่จิตสงบและเป็นกลางในจิตตถุณาน” (ขุ.จ., เล่มที่ ๓๐, ข้อที่ ๔๔๖, หน้าที่ ๓๑๗) หรือในหลักฐานทางอภิธรรมที่พระสังฆมณฑลิกะ ธัมมาจริยะ ได้อธิบายว่า อุเบกขา หมายถึง ความวางเฉย ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย โดยมีจิตใจที่ปราศจากอาการทั้ง ๓ คือ

๑. ไม่น้อมไปในความปรารถนาดีในการที่จะบำบัดทุกข์
๒. ไม่น้อมไปในความปรารถนาดีในการชื่นชมยินดี
๓. ไม่น้อมไปในความปรารถนาดีในความสุขของสัตว์แต่อย่างใดทั้งสิ้น

ดังอธิบายความไว้ว่า “ธรรมชาติใดพิจารณาในสัตว์ทั้งหลายพอประมาณ ด้วยการไม่รักไม่ชัง คือสละความวุ่นวายที่เนื่องด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา มื่อเวรา โหนตุ เป็นต้น และมีสภาพเข้าถึงความเป็นกลาง” (พระสังฆมณฑลิกะ ธัมมาจริยะ, ๒๕๑๒, หน้า ๒๑๐)

ในมหาสุทสสนสูตร ได้อธิบายความหมายของอุเบกขาไว้ว่า อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขัง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นถึง สภาวะที่สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมของตน (ที.ม., เล่มที่ ๑๐, ข้อที่ ๒๖๒, หน้าที่ ๑๙๔)

พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับภูมิพโลภิกขุ (๒๕๕๗, หน้า ๔๙๗) อธิบายความหมายของอุเบกขาคือ อุเบกขา หมายถึง ความไม่ยินดียินร้าย การวางอารมณ์เป็นกลาง จุดศูนย์กลางระหว่างความสุขกับความทุกข์ การวางเฉยความรู้สึกเป็นกลางความสงบ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน) (๒๕๔๔, หน้า ๒๓๕) ทรงอธิบายว่า อุเบกขาในพรหมวิหาร คือ ความมีใจมัธยัสถ์เป็นกลางในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ตกไปในราคะ คือ ความยินดีหรือปฏิเสธ คือ ความยินร้าย เห็นความเสมอกันในสัตว์บุคคลทั้งหลาย คือ ในคราวประสบสมบัติและประสบวิบัติ ไม่ยินดียินร้าย มองเห็นว่าทุก ๆ คนมีกรรมที่ทำไว้เป็นของของตนจะมีสุขหรือจะพ้นจากทุกข์ จะไม่เลื่อมจากสมบัติที่ได้ ก็เพราะกรรมจึงวางเฉยได้

พระอุปติสสะเถระ (พระเทพโสมภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ) (๒๕๔๘, หน้า ๑๘๒) อธิบายว่า อุเบกขา คือ ความเป็นกลางไม่ยึดมั่นถือมั่นต่อสรรพสัตว์เปรียบเหมือนความรู้สึกของมารดาบิดาทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และไม่ละเลยบุตรของตนเกินไป ซึ่งเอาใจใส่แต่พอประมาณต่อบุตรของตนและคอยดูแลบุตรนั้นอยู่

นอกจากนั้น พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๔๖, หน้า ๓๖๒) ท่านได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้ในพจนานุกรมศัพท์พุทธศาสตร์ว่า อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง วางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้ายเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรม หรือตามควรแก่เหตุ นั้น ความรู้สึกวางใจเฉยดูเมื่อเห็นเขารับผิดชอบต่อตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางที่เฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้น ๆ สิ่งนั้น ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้างไม่ตกเป็นฝักฝ่าย ไม่สอดแสร้งจู้จี้สารระแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง จัดอยู่ข้อ ๔ ในพรหมวิหาร จัดอยู่ข้อ ๗ ในโพชฌงค์ จัดอยู่ข้อ ๑๐ ในบารมี จัดอยู่ข้อ ๙ ในวิปัสสนูปกิเลสหรือ ความรู้สึกเฉย ๆ ไม่สุข ไม่ทุกข์ เรียกเต็มว่าอุเบกขาเวทนา

ส่วนพระคัมภีร์สาราถิก (๒๕๔๖, หน้า ๗๖๔) ก็ได้อธิบายเกี่ยวกับความหมายของอุเบกขา เอาไว้ว่า อุเบกขา หมายถึง สภาวะเห็นอารมณ์โดยรู้สึกด้วยความเหมาะสม ด้วยการละความชวนชวาย ๒ อย่าง คือ สภาวะเห็นอารมณ์โดยรู้สึกด้วยความเป็นกลางและสภาวะเห็นอารมณ์อย่างเหมาะสมและสภาวะเห็นอย่างเหมาะสมด้วยการละความชวนชวาย ๓ อย่าง คือ การนำประโยชน์ การกำจัดทุกข์ ความพลอยยินดีต่อประโยชน์ของเหล่าสัตว์อื่นแล้วระลึกว่าเหล่าสัตว์มีกรรมเป็นสมบัติของตน

ดิช นัท ฮันท์ (๒๕๔๒, หน้า ๙-๑๐) ยังได้แสดงทรรศนะไว้อีกว่า อุเบกขา หมายถึง การไม่ยินดียินร้าย ไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่วินิจฉัย การวางเฉย บางครั้งคนที่ไม่เข้าใจพระพุทธศาสนา จะคิดว่าอุเบกขา หมายถึง การไม่สนใจใยดี ทว่าอุเบกขาที่แท้ ไม่ใช่ความเย็นชา หรือการไม่สนใจใยดี อุเบกขา หมายถึง ความรักที่ปราศจากอคติ อุเบกขา ย่อมแสดงถึง “สมตชญาณ” หรือการรู้แจ้งใน ความมีตนเสมอ สามารถมองทุกคนได้อย่างเท่าเทียม ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างตัวเอง กับคนอื่น เมื่อมีความขัดแย้งเกิดขึ้น แม้เราจะรู้สึกกังวลอยู่สัก ๆ แต่เราก็จะไม่ลำเอียง ยังสามารถที่จะรักและ เข้าใจทั้งสองฝ่ายได้ สามารถจัดความลำเอียงหรืออคติ ตลอดจนข้อจำกัดระหว่างตัวเรากับตัวเขา ออกไป トラบไตที่ตัวเรามองตัวเอง ในฐานะของผู้รัก และคนอื่นในฐานะผู้ที่ถูกรัก トラบไตที่เรา ประเมินตัวเองสูงกว่าคนอื่น หรือมองตัวเอง ต่างไปจากผู้อื่นแล้ว ก็ย่อมไม่มีอุเบกขาอย่างแท้จริง เกิดขึ้น ในทรรศนะของท่านต้องการเน้นความหมายของอุเบกขาในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ต่อบุคคลมากกว่า

พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทะภิกขุ) (๒๕๕๔, หน้า ๑๕๒) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า อุเบกขา หมายถึง วางเฉย ไม่ใช่เฉย ๆ แต่เฉยเพราะไม่มีเรื่องที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องที่เหตุการณ์ปกติ อุปกาลคล้ายกับคนที่สตาร์ทรถยนต์ติดแล้ว ก็นั่งดูเฉย ๆ เมื่อเกิดขัดข้องก็เข้าไปแก้ไขได้หรือไม่ได้ หมายถึงความวางเฉยแบบไม่สนใจหรือไม่ใส่ใจ ในทำที่แบบไม่ให้ความช่วยเหลือแต่อุเบกขา หมายถึง คอยฟังดูด้วยสติปัญญาว่า ควรจะให้ความช่วยเหลือผู้อื่น ส่วนอุเบกขา (ในองค์ฌาน) หมายถึง

เฟ่งดูเฉยอยู่ด้วยกำลังของสมาธิ เป็นการเฟ่งดูอุเบกขาที่เป็นตัวตัดกิเลสเปรียบเหมือนการขับรถ เมื่อทุกอย่างถูกต้องเข้ารูปแล้ว ลักษณะของอุเบกขา จึงหมายถึงเพียงควบคุมอยู่ด้วยสติเฟ่งดูเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทาง

สำหรับความหมายจากการวิเคราะห์ศัพท์ดังกล่าวสามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเด็นคือ

๑. หมายถึง สภาวะจิตที่พิจารณาเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายมีความเสมอกันโดยกรรม และเป็นไปตามอำนาจของกรรม จึงสามารถรักษาความเป็นกลางไว้ได้ กล่าวคือแม้จะมีจิตประกอบด้วยความเมตตา กรุณา และมุทิตาอย่างสมบูรณ์ แต่เมื่อพิจารณาว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามอำนาจของกรรม ย่อมสามารถละความชวนชวายที่จะช่วยเหลือในเหตุสุดวิสัยที่มีกรรมเป็นตัวกำหนด ตามความหมายที่ว่า สละความ ชวนชวายที่เนื่องด้วยเมตตา กรุณา มุทิตา และเข้าถึงความเป็นกลาง

๒. หมายถึง จิตเสวยอารมณ์ที่ไม่สุขไม่ทุกข์ เป็นการมุ่งถึง สภาวะจิตที่ไม่หวั่นไหวในขณะที่เสวยอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์เป็นจิตที่มีความตั้งมั่น คงที่ ไม่ถูกชักจูงให้เกิดการปรุงแต่งจนเกิดกิเลส (พระมหาสันหัตต จันทร์ทาทอง, ๒๕๔๔, หน้า ๑๙)

อย่างไรก็ตาม คำว่า อุเบกขา ความหมายทางภาษาศาสตร์นั้นหมายถึง การเข้าไปเฟ่งพิจารณาการเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ แต่โดยทั่วไป อุเบกขา จะเข้าใจกันว่าหมายถึง ความวางเฉยหรือความมีจิตสม่ำเสมอ ซึ่งหมายถึงการทำสภาวะจิตให้เสมอภาค เมื่อบุคคลอาศัยสภาวะจิตเช่นนี้ ย่อมสามารถรู้เท่าทันอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลได้ด้วยปัญญาที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยนั้นและสามารถควบคุมจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น ๆ ตามลักษณะความหมายที่ว่า ผู้มีอุเบกขา คือ ผู้ดำรงอยู่ในสภาวะที่เป็นกลาง กล่าวคือ มีปกติภาวะที่บริสุทธิ์ ไม้ดีใจไม่เสียใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสและธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาอันตนได้ประสบ (อง.ปญจก., เล่มที่ ๓, ข้อที่ ๑๔๔, หน้า ๕๖) อันเป็นความหมายของความรู้สึกเป็นกลาง ภาวะเป็นกลาง และความไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือสุข ในขณะที่เสวยอารมณ์ทั้งหลาย

สำหรับอุเบกขานั้น หากจะพิจารณาความหมายในภาพกว้าง ๆ ตามที่ปรากฏในวรรณคดีของคัมภีร์และนักวิชาการที่ได้กล่าวมานั้นคำว่า อุเบกขาอาจจะมีหลายนัยดังต่อไปนี้ คือ การวางใจเป็นกลางในลักษณะไม่มีอคติด้วยอาการทั้ง ๔ อุเบกขาในปฐวีธาตุ ซึ่งมีลักษณะแข็งสามารถสัมผัสได้ด้วยมือเปล่า คือ เกศา (ผม) โลมา (ขน) นขา (เล็บ) ทันตา (ฟัน) ตโจ (หนัง) เป็นต้น และในโทษแห่งกาม ถือว่ากามทั้งหลายอุปมาด้วยโครงกระดูกมีทุกข์มากให้โทษมาก ซึ่งในการปลีกตัวเข้าสู่ความสงบ ความสงบจากกามมีวิเวก วิตก วิจาร ปีติ แม้ในไตรลักษณ์ที่เป็นลักษณะไม่คงที่ของสังขาร ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงแปรปรวนไม่มีตัวตน ไม่ตกอยู่ในอำนาจของใคร และในความวางเฉยต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยมีจิตที่ปราศจากไม่ช่วยเหลือ ไม่ยินดี ไม่สนใจในความสุขของสัตว์ทั้งหลาย มีการวางเฉย ๆ แต่ไม่ได้วางเฉย ๆ โดยไม่รู้เรื่องแต่วางเฉยด้วยสติ แม้ในสภาวะเห็นอารมณ์รู้สึกด้วยความเป็นกลาง ในความชวนชวายที่จะนำมาแก้ตนและพวกพ้อง ถือความลำเอียงจึงขาดความยุติธรรม

เมื่อก้าวโดยสรุปว่า ทำให้ทราบว่า ความหมายของอุเบกขา หมายถึง การเข้าไปฟังพิจารณา การเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ แต่โดยทั่วไปอุเบกขาจะได้รับการแปลว่า ความวางเฉย หรือความมีจิตสม่ำเสมอ ซึ่งหมายถึงการทำสภาวะจิตให้เสมอภาค ไม่ตกไปในราคะ ความกำหนัดยินดี หรือปฏิฆะ ความยินร้าย พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้วอันควรได้รับผลดี หรือผลชั่ว สมควรแก้ เหตุตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม เมื่อบุคคลอาศัยสภาวะจิตเช่นนี้ ย่อมสามารถรู้เท่าทันอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลได้ด้วยปัญญาที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยนั้นและสามารถควบคุมจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น ๆ ตามลักษณะความหมายที่ว่า ผู้มีอุเบกขา คือ ผู้ดำรงอยู่ในสภาวะที่เป็นกลาง กล่าวคือมีปกติภาวะที่บริสุทธิ์ ไม่ดีใจไม่เสียใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนาอันตนได้ประสบ อันเป็นความหมายของ ความรู้สึกเป็นกลาง คือ ความไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือเป็นสุขในขณะที่เสวยอารมณ์ต่าง ๆ

๒.๒ ความสำคัญของหลักอุเบกขา

เนื่องจากองค์ธรรมแต่ละข้อของอุเบกขามีนิมิตต่างกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับ ลักษณะและความสำคัญของอุเบกขามากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมคำอธิบาย ที่นักปราชญ์ อรรถกถาจารย์ และนักวิชาการร่วมสมัยได้อธิบายลักษณะและความสำคัญของอุเบกขา ซึ่งแตกต่างจากองค์ธรรมข้ออื่น ๆ มาแสดงไว้ดังต่อไปนี้

พระอุปติสสเถระ (๒๕๔๘, หน้า ๑๘๒) ได้อธิบายลักษณะและความสำคัญของอุเบกขาว่า เปรียบเหมือนมารดาบิดา ทั้งไม่เอาใจใส่เกินไป และไม่ละเลยบุตรของตนเกินไป แต่เอาใจใส่พอประมาณ และคอยบุตรเหล่านั้นอยู่ฉันท โยคีคอยดูสรรพสัตว์โดยอุเบกขาก็ฉันทนั้น ความสงบนิ่งในอุเบกขานี้เรียกว่า ปัจจุปฏิฐาน ความไม่ยึดมั่นถือมั่นนี้เป็นลักษณะความเป็นกลางเป็นรส การกำจัดความไม่ชอบและความชอบเป็นปทัฏฐานของอุเบกขา

ซึ่งสอดคล้องเป็นแนวทางเดียวกับคำอธิบายในปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค (พระพุทโธชยาจารย์, ๒๕๔๖, หน้า ๕๖๙) ว่า อุเบกขามีการเสวยอารมณ์เป็นกลาง ๆ ในสัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ เห็นภาวะความเสมอกันในสัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ มีการสงบจากความเสียใจและดีใจเป็นผลปรากฏ พิจารณาเห็นสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตนเป็นบรรทัดฐาน ซึ่งมีอาการเป็นไปอย่างนี้ว่าสัตว์ทั้งหลายเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน สัตว์เหล่านั้นจะได้ประสพสุขก็ดีจักพ้นจากความทุกข์ก็ดี จักเสื่อมจากสมบัติที่ตนมีอยู่แล้วก็ดี เพราะความชอบใจของกรรม มีการสงบความเสียใจและความดีใจเป็นสมบัติ มีอันเกิดความเพิกเฉย เพราะความไม่รู้อันอาศัยกามคุณเป็นความวิบัติของอุเบกขานี้ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคฉบับภาษาบาลีได้กล่าวถึงลักษณะและความสำคัญของอุเบกขาไว้ ๘ ประการ (วิสุทธิ., เล่มที่ ๑, หน้า ๒๖๓, ๓๕๐) ดังนี้

๑. สดเตสุมขมตตา การปวตติ ลกขณา

อุเบกขามีอาการเป็นไปอย่างกลางในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

๒. สดเตสุ สมภาวทสสนรสา

มีการมองดูในสัตว์ทั้งหลายด้วยความเสมอกัน เป็นกิจ

๓. ปฏิฆานุนยวุปสมปจจุฏฐานา

มีการสงบความเกลียดและไม่มีความรักในสัตว์ทั้งหลายเป็นอาการปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาอุเบกขา

๔. กम्मสสกา สดตา เต กम्मสส รุจिया สุจิตาวาภาวิสสนติ ทุกขโต वा มุจจิสสนติปตต-
สมปตติโต वा न परिहायिस्सन्तीति एव पवตตगम्मससगतาทสสนपทฐाना

ปัญหาที่พิจารณาเห็นการกระทำของตนเป็นของตนเอง ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่
การกระทำของตนเป็นของตนเอง สัตว์เหล่านี้จะมีความสุข พ้นจากทุกข์ หรือจักไม่เสื่อมจากทรัพย์
สมบัติของตนที่มีอยู่เหล่านี้ด้วยความประสงค์ของผู้ใดผู้หนึ่งนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้เลย” ปัญหาที่พิจารณาเป็น
เช่นนี้เป็นเหตุใกล้ของอุเบกขา

๕. ปฏิฆานุนยวุปสโม สมปตติ

การเข้าไปสงบความเกลียดชังและไม่มีความรัก เป็นความสมบูรณ์แห่งอุเบกขา

๖. เคหสิตาย อณฺเณญฺเปกฺขาย สมภโว วิปตติ

การเกิดขึ้นแห่งอัญญาอุเบกขาโดยอาศัยกามคุณอารมณ์ เป็นความเสียหายแห่งอุเบกขา

๗. อณฺเณญฺเปกฺขา อาสนนปจฺจตฺติกา

การวางเฉยด้วยอำนาจโมหะเป็นศัตรูใกล้ของอุเบกขา

๘. ราคะปฏิฆา ทูรปจฺจตฺติกา

ราคะและโทสะเป็นศัตรูไกลของอุเบกขา

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (๒๕๕๑, หน้า ๑๒๕-๑๒๖) ได้อธิบายลักษณะและ
ความสำคัญของอุเบกขา ดังนี้ (ในสถานการณ์รักษารธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ)
หน้าที่หรือกิจ (รส) คือ เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ คือ มองเห็นความเสมอ
ภาคกันในคนสัตว์ทั้งหลาย ผลปรากฏ (ปัจจุปัฏฐาน) คือ ระวังความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตาม
ดีใจและปทัสถาน (เหตุใกล้) คือ มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตนว่า สัตว์ทั้งหลายจักได้สุขหรือ
พ้นทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึงตามใจชอบได้อย่างไร สมบัติ ได้แก่ ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล
คือ สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย และวิบัติ ได้แก่ ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล
อุเบกขาวิบัติ คือ เกิดความเกิดความเฉยด้วยไม่รู้ ได้แก่ เฉยโง่ เฉยเมยเฉยเมิน

กล่าวโดยสรุปว่า ลักษณะและความสำคัญของอุเบกขา คือ ความเป็นคนหนักแน่นและเป็น
คนยุติธรรมอยู่เสมอ ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลางได้อย่างมั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้างใด

ข้างหนึ่งเป็นความวางเฉยต่อการปฏิบัติหน้าที่ด้วยความถูกต้องทำนองคลองธรรม การมองทุกคนว่ามีความเสมอภาคกัน จัดเป็นหน้าที่ของอุเบกขา การใช้โยนิโสมนสิการ ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาโดยแยบคาย อันไม่มีโมหะ ราคะ ปฏิฆะ และอคติมาครอบงำจิตใจถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุดของอุเบกขา

๒.๓ ประเภทของหลักอุเบกขา

การจัดแบ่งประเภทของอุเบกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ได้ระบุอย่างชัดเจนว่าอุเบกขามีกี่ประเภท เท่าที่ปรากฏอุเบกขามี ๑๐ ประเภท เท่าที่พระพุทโธชาจารย์ (๒๕๔๘, หน้า ๒๘๓) ได้รวบรวมไว้ในคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรค ผู้วิจัยได้รวบรวมประเภทของอุเบกขาจากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกและจากคัมภีร์ปกรณ์วิเสสวิสุทธิธรรมรคมานำเสนอเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจประเภทของอุเบกขาในมิติต่าง ๆ ดังนี้

๒.๓.๑ หลักอุเบกขาในพระไตรปิฎก

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกไม่ปรากฏหลักฐานที่ระบุชัดเจนว่าอุเบกขามีกี่ประเภทในสหายตน วิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสเรื่อง อุเบกขา ๒ ประเภท (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๐๖, หน้า ๓๗๑) ดังนี้ คือ เคหสิตอุเบกขา (อุเบกขาอาศัยเรือน) หมายถึง อุเบกขาที่ไม่ล่วงพันรูปารมณ เป็นต้น ในเมื่ออารมณ์ที่น่าปรารถนาไปสู่คลองในทวารทั้ง ๖ ก็ยังคงติดอยู่ในรูปารมณ เป็นต้น เป็นดุจแมลงจับที่งับน้ำอ้อยติดอยู่ (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๐๘, หน้า ๓๗๔) และเนกขัมมสิตอุเบกขา (อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ) หมายถึง อุเบกขาประกอบด้วยวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ไม่ยินดียินดีในอารมณ์ที่น่าปรารถนาและไม่น่าปรารถนา ผู้ไม่ลุ่มหลงในเพราะการไม่พิจารณา ในเมื่ออารมณ์ที่น่าปรารถนา เป็นต้น ไปสู่คลองในทวารทั้ง ๖ (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๐๘, หน้า ๓๗๕) โดยมีนัยแห่งพระพุทธพจน์ ดังนี้

อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ เพราะเห็นรูปทางตา เพราะฟังเสียงทางหู เพราะดมกลิ่นทางจมูก เพราะลิ้มรสทางลิ้น เพราะถูกต้องโผฏฐัพพะทางกาย และเพราะรู้แจ้งธรรมารมณทางใจ อุเบกขาจึงเกิดขึ้นแก่บุุคคล ผู้โง่เขลา งมงาย ผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษ ไม่ได้สติบ เป็นคนกิเลสหนาอุเบกขาเช่นนั้นยังล่วงพันธรรมารมณไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเรือน...อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ ประการ คือ อุเบกขา ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความรู้สึก รุปรส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะธรรมารมณ ทั้งหลายนั้นแลไม่เที่ยง เห็นความแปรผันความคลายกำหนด และความดับนั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ล้วนไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมตา อุเบกขาชนิดนี้นั้นย่อมล่วงพันรูปได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๐๘, หน้า ๓๗๔-๓๗๕)

ในคัมภีร์พระไตรปิฎกสูตรตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัญณาสก์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้กล่าวอุเบกขา ๒ ประเภท คือ อุเบกขาที่มีประเภทต่างกันอาศัยอารมณ์ต่างกันและอุเบกขาที่เป็นประเภทเดียวกันอาศัยอารมณ์เดียวกัน ดังนี้ของพระพุทธพจน์ ดังนี้

อุเบกขาที่มีประเภทต่างกัน อาศัยอารมณ์ต่างกันก็มี เป็นอย่างไร คือ อุเบกขาในรูปก็มี อุเบกขาในเสียงก็มี อุเบกขาในกลิ่นก็มี อุเบกขาในรสก็มี อุเบกขาในโณภูฏัพพะก็มี นี่จัดเป็นอุเบกขาที่มีประเภทต่างกัน อาศัยอารมณ์ต่างกัน อุเบกขาที่เป็นประเภทเดียวกันอาศัยอารมณ์เดียวกัน เป็นอย่างไร คือ อุเบกขาที่อาศัยอากาศานัญญาตนฌานก็มี อุเบกขาที่อาศัยวิญญาณัญญาตนฌานก็มี อุเบกขาที่อาศัยอากัญญาตนฌานก็มี อุเบกขาที่อาศัยเนวสัญญานาสัญญาตนฌานก็มีนี่จัดเป็นอุเบกขาที่เป็นประเภทเดียวกันอาศัยอารมณ์เดียวกัน (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๑๐, หน้าที่ ๓๗๗)

จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๘ นิรามิสสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสเรื่องอุเบกขา อาจสรุปได้เป็น ๓ ประเภท (ส.สพ., เล่มที่ ๑๘, ข้อที่ ๒๗๙, หน้าที่ ๓๐๙) คือ อุเบกขามีอามิสก็มี อุเบกขาไม่มีอามิสก็มี อุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอามิสก็มี มีนัยดังพระพุทธพจน์ดังนี้ (ส.สพ., เล่มที่ ๑๘, ข้อที่ ๒๗๙, หน้าที่ ๓๑๑)

อุเบกขามีอามิส เป็นอย่างไร คือ กามคุณ ๕ ประการนี้ได้แก่ ๑. รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด.....๕. โณภูฏัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนัด ภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ ประการนี้ อุเบกขาที่อาศัยกามคุณ ๕ ประการนี้เกิดขึ้นนี้เราเรียกว่าอุเบกขามีอามิส....อุเบกขาไม่มีอามิสเป็นอย่างไร คือ เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลุดุตตฌาน ที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่นี้เราเรียกว่า อุเบกขาไม่มีอามิส....อุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอามิส เป็นอย่างไร คือ อุเบกขาที่เกิดขึ้นแก่พระชีนาสพ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากราคะ ผู้พิจารณาจิตที่หลุดพ้นจากโทสะ ผู้พิจารณาจิตที่ หลุดพ้นจากโมหะนี้เราเรียกว่าอุเบกขาไม่มีอามิสยิ่งกว่าอุเบกขาไม่มีอามิส

๒.๓.๒ หลักอุเบกขาในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

พระพุทธโฆษาจารย์ (๒๕๔๖, หน้า ๒๘๓) ได้รวบรวมประเภทของอุเบกขาในพระไตรปิฎกไว้ในคัมภีร์ปรณวิเสสวิสุทธิมรรค โดยท่านได้จัดแบ่งประเภท และอธิบายความหมายของอุเบกขาแต่ละอย่าง พร้อมทั้งยกตัวอย่างวิธีการปฏิบัติไว้ ๑๐ ประการ ดังนี้

๑) ฉนังคุเบกขา อุเบกขามีองค์ ๖ คือ (๑) ตาเห็นรูป (๒) หูฟังเสียง (๓) จมูกดมกลิ่น (๔) ลิ้นลิ้มรส (๕) กายถูกต้องสัมผัส (๖) ใจรู้แจ้งธรรมารมณ์ ท่านมุ่งหมายถึง ภิกษุผู้สิ้นอาสวะในพระธรรมวินัยนี้ มีจิตไม่ยินดีไม่ยินร้าย เป็นผู้วางเฉย มีสติสัมปชัญญะ ลักษณะของอุเบกขาในที่นี้มุ่งถึงอาการที่จิตมีความบริสุทธิ์ มีปกติภาพไม่หวั่นไหวในอารมณ์อันน่าปรารถนา (อิฏฐารมณ์) และอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) (อง.ฉก. เล่มที่ ๒๒/ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๔๑๒) ที่เกิดจากอายตนะภายในและอายตนะภายนอกกระทบกัน อุเบกขาชนิดนี้เกิดขึ้นในพระชีนาสพผู้วางใจเป็นกลางอยู่โดยไม่มี ความยินดียินร้ายในอารมณ์ทั้งหลาย ดังมีพระพุทธพจน์รองรับว่า “ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เห็นรูปทางตา ฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องสัมผัสทางกาย รู้แจ้งธรรมารมณ์ทางใจแล้ว เป็นผู้ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ มีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะอยู่” (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๓๒๘, หน้าที่ ๓๒๙)

๒) พรหมวิหารุเบกขา คือ อุเบกขาอันเป็นอาการของความเป็นกลางในสัตว์ทั้งหลายท่านยกตัวอย่าง เช่น ภิกษุมีใจประกอบด้วยอุเบกขาแม้ไปยังทิศต่าง ๆ (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๑๑๐, หน้าที่ ๘๒) ลักษณะที่สำคัญในแง่การปฏิบัติ คือ การวางใจเป็นกลางต่อสัตว์ทั้งหลาย โดยให้กระทำไว้ในใจว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของ ๆ ตน ผู้ทำกรรมเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น ดังพระพุทธพจน์ว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่ง เป็นทายาทของกรรม ผู้ทำกรรมใดไว้ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น (อง.ปญจก., เล่มที่ ๒๒, ข้อที่ ๑๖๑, หน้าที่ ๒๖๕, ๒๖๖)

๓) โภขมัจจุเปกขา คือ การวางใจเป็นกลางในธรรมทั้งหลายที่ไปพร้อมกันประกอบกัน โดยอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในการสละอาสวะและความเร่าร้อนที่ก่อความคับแค้นใจ ตัดต้นเหตุ คลายสังโยชน์ได้ (ม.ม., เล่มที่ ๑๒, ข้อที่ ๒๗, ๒๖) ดังที่ท่านยกตัวอย่างว่า ภิกษุยอมเจริญอุเบกขาสัมโภขมัจจุอันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อันอาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) ย่อมถึงความใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย (ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๑๘๒, หน้าที่ ๑๐๙-๑๑๐)

๔) วิริยุเปกขา คือ การวางใจเป็นกลางในความเพียรที่ไม่ตั้งเกินไปและไม่หย่อนเกินไป เพราะพิจารณาถึงความไม่เที่ยงของสังขารตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ว่า ภิกษุใส่ใจถึงอุเบกขานิมิตเป็นบางครั้งบางคราว (อง.ติก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๑๐๒, หน้าที่ ๓๔๕-๓๔๖)

๕) สังขารุเบกขา อุเบกขา คือ ความเป็นกลางโดยไม่ยึดถือและพิจารณาสภาวธรรมทั้งหลาย ท่านยกตัวอย่างสังขารุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งสมาธิ และสังขารุเบกขาที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจของวิปัสสนาซึ่งมีประการต่างๆ กัน (ขุ.ปฎิ., เล่มที่ ๓๑, ข้อที่ ๕๗, หน้าที่ ๙๑-๙๓) คือ อาการของพระเสขะยินดี สังขารุเบกขาบ้าง เห็นแจ้งสังขารุเบกขาบ้าง พิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติบ้าง ท่านผู้ปราศจากราคะเห็นแจ้งสังขารุเบกขาบ้าง พิจารณาแล้วเข้าผลสมาบัติบ้าง เพ่งเฉยสังขารุเบกขานั้นแล้วอยู่ด้วยสุญญตวิหารสมาบัติ อนิมิตตวิหารสมาบัติหรืออัปปณิหิตวิหารสมาบัติ การน้อมจิตไปในสังขารุเบกขาของพระเสขะและของท่านผู้ปราศจากราคะ ต่างกันโดยสภาวะแห่งวิหารสมาบัติอย่างนี้ (ขุ.ปฎิ., เล่มที่ ๓๑, ข้อที่ ๕๗, หน้าที่ ๙๑)

๖) เวทनुเปกขา คือ การวางใจเป็นกลางในเวทนา ได้แก่ความไม่สุขไม่ทุกข์ จิตดำรงอยู่ ความตั้งมั่น ความไม่ซัดส่าย ความไม่ฟุ้งซ่าน ความที่จิตไม่ซัดส่าย สมณะ สมาธินทรีย์สมาธิพละ สัมมาสมาธิ ชื่อว่าเอกัคคตา (มีอารมณ์เดียว) ที่เกิดขึ้น (อภิ.ส., เล่มที่ ๓๔, ข้อที่ ๑๕๐, หน้าที่ ๔๓) คือ ความเสวยอารมณ์ทางกาย หรือทางใจที่ไม่ใช่ความสุขและไม่ใช่ความทุกข์ มีสภาวะเป็นอุเบกขาเวทนา (ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๕๑, หน้าที่ ๓๑๕)

๗) วิปัสสนุเบกขา หมายถึง อุเบกขาที่เป็นกลางในการค้นคว้าวิจัยธรรมได้แก่การพินิจพิจารณาความไม่เที่ยง ความเป็นทุกข์ และความเป็นอนัตตาแห่งสังขารธรรมทั้งหลายท่านยกตัวอย่างว่า สิ่งใดมีสิ่งใดเป็นย่อมละสิ่งนั้น ผู้ที่ละได้ย่อมได้อุเบกขา (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๗๑, หน้าที่ ๒๔) ได้แก่ ปัญญาที่ทำหน้าที่เป็นกลาง ในการพิจารณาสามัญญลักษณะและความเป็นกลางในสังขาร ในการพิจารณาขั้น ๕ สามารถละขั้น ๕ ได้ (พระพุทธโฆษาจารย์, ๒๕๔๖, หน้า ๒๘๕)

๘) ตัตรมขมัตตอุเบกขา อุเบกขา คือ การที่ธรรมอันเกิดร่วมกันทั้งหลายดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอ และวางเฉยเสียได้ ไม่ต้องชวนชวาททำอะไรในขณะที่ปฏิบัติเพราะสมาธิเป็นไปได้ด้วยดี

๙) ฌานูปেকขา คือ การวางใจเป็นกลาง อันไม่ยังการตกเป็นฝักฝ่ายให้เกิดขึ้นในธรรม แม้มีความสุขอย่างเลิศ ดังพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกว่า “เพราะปิติจางคลายไป ภิกษุผู้มีอุเบกขา มีสติสัมปชัญญะ เสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุดุติยฌานที่พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญว่าผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข เธอทำกายนี้ให้ชุ่มชื้นเอิบอ้อมด้วยสุขอันไม่มีปิติรู้สึกขาบชานอยู่” (ที.สี., เล่มที่ ๙, ข้อที่ ๒๓๐, หน้าที่ ๗๖-๗๗) เป็นการวางใจเป็นกลาง ที่ไม่ให้เกิดความเอนเอียงไปในสุข หรือทุกข์ เป็นผู้มีสัมปชัญญะเห็นเสมอกันอยู่

๑๐) ปริสุทฺธูปেকขา คือ การวางใจเป็นกลาง ที่บริสุทธิ์จากธรรมอันเป็นข้าศึกทั้งปวง คือ การวางใจเป็นกลางเพราะละสุขและทุกข์ได้ มีสติบริสุทธิ์เพราะมีใจอันบริสุทธิ์ผุดผ่องแผ่ไปทั่วกาย เปรียบเหมือนคนนั่งใช้ผ้าขาวคลุมตัวตลอดศีรษะ ไม่มีส่วนไหนของร่างกายที่ผ้าขาวจะไม่ปกคลุม (ที.สี. เล่มที่ ๙/ข้อที่ ๒๓๓/หน้าที่ ๗๗) เป็นสภาวะของจิตที่อยู่จดตถฌาน มีสติอันบริสุทธิ์ปราศจากข้าศึกทั้งปวงมีนิรวณและวิตกวิจารณ์เป็นต้น (พระพุทธโฆษาจารย์, ๒๕๔๖, หน้า ๒๘๕)

การจัดแบ่งประเภทของอุเบกขาในลักษณะนี้ เป็นเพียงการรวบรวมตามชื่อและหัวข้อธรรมที่ปรากฏเท่านั้น เพราะหากยึดตามการระบุประเภทของอุเบกขาในหลักฐานบางแห่ง เช่น ในมัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระพุทธองค์ตรัสเรื่องอุเบกขาไว้ ๒ ประเภท ได้แก่ เคหสิตอุเบกขา(อุเบกขาอาศัยเรือน) และเนกขัมมสิตอุเบกขา (อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ) ตามนัยแห่งพระพุทธพจน์ดังต่อไปนี้

อุเบกขาอาศัยเรือน ๖ อะไรบ้าง คือ เพราะเห็นรูปทางตา เพราะฟังเสียงทางหู เพราะดมกลิ่นทางจมูก เพราะลิ้มรสทางลิ้น เพราะถูกต้องไปโผฏฐัพพะทางกาย และเพราะรู้แจ้งธรรมารมณทางใจ อุเบกขา จึงเกิดขึ้นแก่ปุถุชน ผู้โง่เขลา มงายผู้ยังไม่ชนะกิเลส ยังไม่ชนะวิบาก ผู้ไม่เห็นโทษไม่ได้สดับเป็นคนกิเลสหนาอุเบกขา เช่นนั้นยังลวงพันธรรมารมณไม่ได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเรือน

(ม.อุ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๐๘, หน้าที่ ๓๗๔-๓๗๕)

อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ ๖ ประการ อะไรบ้าง คือ อุเบกขา ย่อมเกิดขึ้นแก่บุคคลผู้ทราบความที่รูป...รส...กลิ่น...เสียง...โผฏฐัพพะ...ธรรมารมณ ทั้งเหล่านั้นแลไม่เที่ยง เห็นความแปรผัน ความคลายกำหนด และความดับนั้นตามความเป็นจริง ด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า “รูปในกาลก่อนและในบัดนี้ทั้งหมดนั้น ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกขมีความแปรผันเป็นธรรมตา” อุเบกขาชนิดนี้นั้นย่อมลวงพันรูปได้ เพราะฉะนั้น เราจึงเรียกอุเบกขานั้นว่า อุเบกขาอาศัยเนกขัมมะ”

(ม.อุ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๐๘, หน้าที่ ๓๗๕-๓๗๖)

๒.๔ คุณลักษณะสำคัญของอุเบกขา

จากการศึกษาแนวคิดหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทแล้วนั้นเราจะพบว่า หลักอุเบกขานั้นจะมีลักษณะที่สำคัญอยู่หลายประการ ซึ่งบรรดานักวิชาการทางพุทธปรัชญาได้ให้คำอธิบายไว้หลายนัย ดังนี้

พระพุทธโฆษาจารย์ (สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภหามาเถร), ๒๕๔๖, หน้า ๒๖๕-๕๖๐) ได้อธิบายลักษณะสำคัญของอุเบกขาไว้ ๘ ประการดังนี้

๑. สดเตสุ มชฌตตา การปวตติ ลกขณา อุเบกขามีอาการเป็นไปอย่างกลางในสัตว์ทั้งหลาย เป็นลักษณะ

๒. สดเตสุ สมภาวทสสนรสา มีการมองดูในสัตว์ทั้งหลายด้วยความเสมอกันเป็นกิจ

๓. ปฏิฆานุนยวุปสมปจจุปฏฐานา มีการสงบความเกลียดและไม่มีความรักในสัตว์ทั้งหลาย เป็นอาการ ปรากฏแก่ผู้ทำการพิจารณาอุเบกขา

๔. กम्मสสกา สดตา เต กम्मสส รุจिया สุขิตา วาภาวิสสนติ ทุกขโต วา มุจจิสสนติปตตสมปตติโต วา น ปริหาอิสสนตีติ เอวํ ปวตตกम्मสสกาตาส สนปทฐานา ปัญญาที่พิจารณาเห็นการกระทำของตนเป็นของตนเอง ที่เป็นไปอย่างนี้ว่า “สัตว์ทั้งหลายที่การกระทำของตนเป็นของตนเอง สัตว์เหล่านี้จะมีความสุข พ้นจากทุกข์ หรือจักไม่เสื่อมจากทรัพย์สมบัติของตนที่มีอยู่เหล่านี้ด้วยความประสงค์ของผู้ใดผู้หนึ่งนั้นย่อมเป็นไปไม่ได้เลย” ปัญญาที่พิจารณาเป็นเช่นนี้เป็นเหตุใกล้ของอุเบกขา

๕. ปฏิฆานุนยวุปสโม สมปตติ การเข้าไปสงบความเกลียดชังและไม่มีความรักเป็นความสมบุรณ์แห่งอุเบกขา

๖. เคหสิตาย อณฺณณูปกขาย สมภโว วิปตติ การเกิดขึ้นแห่งอัญญาอุเบกขาโดยอาศัย กามคุณอารมณ์เป็นความเสียหายแห่งอุเบกขา

๗. อณฺณณูปกขา อาสนนปจจตติกา การวางเฉยด้วยอำนาจโมหะเป็นศัตรูใกล้ของอุเบกขา

๘. รากปฏิฆา ทูรปจจตติกา รากะและโทสะเป็นศัตรูไกลของอุเบกขา

สำหรับคุณลักษณะสำคัญของอุเบกขา ๘ ประการข้างต้นนั้น แม้จะเป็นเพียงลักษณะเบื้องต้นของอุเบกขา แต่หากวิเคราะห์ว่าคุณลักษณะสำคัญที่มีผลต่อมนุษย์และสังคมโดยภาพรวมจะพบว่า ลักษณะสำคัญที่โดดเด่นของอุเบกขา คือ สภาวะความเป็นกลาง กล่าวโดยรูปธรรม หมายถึง การถือว่าทุกคนมีความเสมอภาคกันซึ่งจัดเป็นหน้าที่อุเบกขาโดยตรง การทำลายความเป็นปฏิบัติภักซ์และความยึดถือเป็นผลสะท้อนของอุเบกขา ความเข้าใจชัดเจนว่าสัตว์โลกตกอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม เป็นสาเหตุเฉพาะของอุเบกขา ส่วนการทำลายความเกลียดชังและความลำเอียงหรืออคติเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของอุเบกขา ลักษณะสำคัญบางประการอาจสังเกตได้จากพระพุทธพจน์ ที่ตรัสไว้ในอุเบกขาสูตตราว่า อุเบกขาที่บุคคลเจริญแล้วทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความอยู่อย่างผาสุก (ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๒๔๖, หน้าที่ ๑๙๔)

ลักษณะสำคัญของอุเบกขาเป็นการสร้างจุดยืนที่มั่นคง เป็นสภาวะปราศจากความรู้สึกสุขหรือทุกข์และเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมและวิบากอย่างลึกซึ้ง เพราะจิตมีความสมบูรณ์ ในตัวเองหรือที่เรียกว่าเป็นสภาวะแห่งความสมบูรณ์ของจิต

ดังที่พระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายว่า อุเบกขามีลักษณะทำให้จิตและความรู้สึกต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ มีหน้าที่ตรวจดูความบกพร่องหรือความผิดปกติของจิตอยู่เสมอ และมีสภาวะปรากฏอยู่ด้วยความมั่นคงยืนของตัวเอง (พร รัตนสุวรรณ, ๒๕๒๙, หน้า ๔๐๓)

๒.๕ หลักธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดอุเบกขา

กุศลธรรมทั้งหลายมีโยนิโสมนสิการเป็นต้นที่มีอิทธิพลและสนับสนุนต่อการเกิดขึ้นของอุเบกขา โยนิโสมนสิการที่เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาในที่นี้หมายถึง เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาฝ่ายกุศลธรรมทุกประเภท ดังที่จะแสดงรายละเอียดต่อไปดังนี้

๒.๕.๑ โยนิโสมนสิการ

โยนิโสมนสิการ ประกอบด้วยคำว่า โยนิโส และ มนสิการ โยนิโส มาจาก นิซึ่งแปลว่าเหตุ ต้นเค้า แหล่งเกิด ปัญญา อุบาย วิธีทาง ส่วนมนสิการ หมายถึงการทำในใจ การคิด คำนึงนึกถึง ใส่ใจ พิจารณา เมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโสมนสิการ ท่านแปลสืบ ๆ กันมาว่า การทำในใจโดยแยบคาย

แม้การขยายความโยนิโสมนสิการก็เป็นไปตามกระบวนการแห่งปัญญาดังที่ท่านแยกประเด็นปลีกย่อยของโยนิโสมนสิการไว้ว่าเป็นการคิดพิจารณาโดยอุบาย (อุบายมนสิการ) คือ คิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธีหมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เข้าถึงความจริงสอดคล้องกับสิ่งซึ่งจะทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลายคิดเป็นทางหรือคิดถูกทาง (ปถมนสิการ) คือ คิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับมีขั้นตอนคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผล ไม่ยุ่งเหยิงสับสนทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิดเข้าสู่แนวทางที่ถูกต้องได้คิดตามเหตุ คิดค้นเหตุ คิดตามผล คิดอย่างมีเหตุผล (การณมนสิการ) หมายถึง คิดสืบค้นตามความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้าหรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับคิดให้เกิดผล (อุปาทกมนสิการ) คือ ใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์เล็งถึงการคิดอย่างมีเป้าหมายท่านหมายถึง การคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรม เช่น ปลุกเร้าให้เกิดความเพียร การรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัวหายโกรธ การพิจารณาที่ทำให้มีสติทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคงกระบวนคิดแบบโยนิโสมนสิการ สรุปลงได้เป็น ๒ ประเภท คือ (๑) โยนิโสมนสิการประเภทพัฒนาปัญญาโดยตรงมุ่งให้เกิดความเข้าใจตามความเป็นจริง ตรงกับสภาวะแท้ ๆ เน้นขจัดอวิชชาเป็นเครื่องนำไปสู่โลกุตระสัมมาทิฐิ เป็นโยนิโสมนสิการระดับสังคัม (๒) โยนิโสมนสิการ ประเภทสร้างเสริมคุณภาพชีวิตมุ่งปลุกเร้าให้เกิดคุณธรรมหรือกุศลธรรมต่าง ๆ เน้นการสกตหรือข่มต้นหนา เป็นเครื่องนำไปสู่โลกียสัมมาทิฐิ เป็นโยนิโสมนสิการในระดับจริยธรรม (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๖, หน้า ๑๓๘ - ๑๓๙)

นอกจากนี้ ถ้ามองในแง่ประโยชน์ พระพุทธองค์ตรัสว่าโยนิโสมนสิการนี้ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เป็นอันมาก (อง.เอก. เล่มที่ ๒๐/ข้อที่ ๙๑/หน้าที่ ๑๕) เช่น เป็นหลักประกันความตั้งมั่น ไม่เสื่อมสูญแห่งพระสัทธรรม ดังพระพุทธพจน์ว่า

เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่เป็นไปเพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ
ไม่หายไปแห่งพระสัทธรรม เหมือนโยนิโสมนสิการนี้ โยนิโสมนสิการย่อมเป็นไป
เพื่อความดำรงมั่น ไม่เสื่อมสูญ ไม่หายไปแห่งพระสัทธรรม

(อง.เอก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๑๒๓, หน้าที่ ๑๙)

โยนิโสมนสิการเป็นวิถีทางแห่งปัญญามีความสำคัญในการชักนำสู่หลักปฏิบัติที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา เพื่อเข้าถึงความดับทุกข์ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสไว้อย่างเน้นหนักว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อนเป็น
บุพนิมิตฉันใด โยนิโสมนสิการสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการมโนการโดย
แยบคาย) ก็เป็นตัวนำเป็นบุพนิมิตเพื่อความเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉะนั้น
ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยโยนิโสมนสิการพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘
ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก

(ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๕๕, หน้าที่ ๔๔)

ในแง่ความสัมพันธ์กับอุเบกขา เนื่องจากลักษณะเด่นของโยนิโสมนสิการ คือ เป็นวิถีทางแห่งปัญญาหรือกระบวนการคิดตามแนวทางแห่งปัญญา และอุเบกขาต้องอาศัยความรู้ คือ ปัญญานั้นแสดงว่า อุเบกขาต้องมากำกับปัญญาเสมอ เพราะต้องรู้ว่าอะไรคือความจริง อะไรคือความถูกต้องอะไรคือ ความดีงาม อะไรคือหลักการเป็นต้น แล้วจึงปฏิบัติคือมีอุเบกขาได้ ดังนั้น อุเบกขาจึงตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งปัญญา (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๓๙, หน้า ๒๒)

นอกจากนี้ ความสำคัญของโยนิโสมนสิการในการละกุศลธรรมและเจริญกุศลธรรมยังเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่เอื้อต่อการเกิดอุเบกขา เช่น โยนิโสมนสิการเป็นเหตุให้วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ที่ยังไม่เกิดก็ไม่ให้เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้ละวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้ว (อง.เอก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๒๐, หน้าที่ ๔) และยังเป็นเหตุให้กุศลธรรมเจริญขึ้นพร้อมกับทำอกุศลธรรมให้เสื่อมไป (อง.เอก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๖๕, หน้าที่ ๑๒)

จากที่กล่าวมา จึงเป็นการชี้ชัดว่า โยนิโสมนสิการมีความสำคัญทั้งในแง่การละอกุศลธรรมและการปลุกเร้ากุศลธรรมให้เกิดขึ้น ในขณะเดียวกัน ก็เป็นฐานปัญญาที่เกื้อหนุนต่ออุเบกขาประเภทโพชฌงคอุเบกขา และเป็นหลักธรรมที่ช่วยค้ำชูพระสัทธรรมไม่ให้เสื่อมสูญ เป็นธรรมสกดกันมิให้เกิดโมหะหรืออวิชชา (อง.ติก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๖๙, หน้าที่ ๒๗๔) ในขณะเดียวกันก็เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้เกิดสัมมาทิฐิ (อง.เอก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๓๐๓, หน้าที่ ๓๙) มีข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ เมื่อเทียบกับกระบวนการพัฒนาปัญญาโยนิโสมนสิการนี้จัดอยู่ในระดับที่เหนือศรัทธาเพราะเป็นขั้นที่เริ่มใช้

ความคิดของตนเองเป็นอิสระส่วนในระบบการศึกษาอบรมโยนิโสมนนิการเป็นการฝึกการใช้ความคิดให้รู้จักคิดอย่างถูกต้องวิธี คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักวิเคราะห์ ไม่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ อย่างตื้น ๆ ผิวเผิน เป็นขั้นสำคัญในการสร้างปัญญาที่บริสุทธิ์เป็นอิสระ ทำให้ทุกคนช่วยเหลือตนเองได้และนำไปสู่จุดหมายของพุทธธรรมอย่างแท้จริง (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๒, หน้า ๖๖๗)

สรุปได้ว่า การเกิดขึ้นของโยนิโสมนสิการ จึงเป็นปัจจัยสำคัญในฐานะช่วยส่งเสริมและเกื้อหนุนให้เกิดปัญญา และปัญญานี้เองที่เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการเกิดอุเบกขาประเภท “ญาณอุเบกขา” หรือทำที่ความวางเฉยด้วยปัญญา ในฐานะเป็นสัมปยุตตธรรมของอุเบกขา เพราะหากขาดปัญญาซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญแล้ว การแสดงท่าทีวางเฉยหรือการถืออุเบกขาย่อมตกไปในฝ่ายแห่ง “อัญญาณอุเบกขา” คือ การวางเฉยด้วยอำนาจโมหะซึ่งเป็นธรรมฝ่ายอกุศลที่ควรละโยนิโสมนสิการ จึงมีความสำคัญในฐานะเป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาดังกล่าว

๒.๕.๒ พหุสสิการ

ปัจจัยให้เกิดอุเบกขาอีกด้านหนึ่งได้แก่ “พหุสสิการ” หมายถึง การกระทำมาก ๆ กระทำบ่อย ๆ การทำโดยต่อเนื่อง ตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง และกระทำอย่างสุดความสามารถ (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิเถระ), ๒๕๓๒, หน้า ๑๒๕) ในกระบวนการพัฒนาจิตขึ้นไปสู่ความเป็นอริยะในแนวทางของพระพุทธศาสนา ปัจจัยหนึ่งที่เป็นหลักปฏิบัติในหมวดธรรมทั้งหลายเช่น หลักอิทธิบาท ๔ (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๕, หน้า ๔๔) หลักอินทริย ๕ (ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๓๕, หน้า ๔๔) ในหลักธรรมต่าง ๆ เหล่านี้องค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งได้แก่วิริยะหรือความเพียรซึ่งนับว่าเป็นปัจจัยให้บรรลุถึงจุดหมาย เพราะในแง่การปฏิบัติวิริยะนี้ถือว่าเป็นแรงขับเคลื่อนให้การปฏิบัติเป็นไปเมื่อเปรียบเทียบกับความหมายจะพบว่าหลักการว่าด้วยวิริยะหรือความเพียรนี้สอดคล้องและสัมพันธ์กับหลักพหุสสิการที่เป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขา ดังมีหลักฐานรับรองว่าบุคคลล่วงพ้นความทุกข์ได้ เพราะความเพียร (ส.ส., เล่มที่ ๑๕, ข้อที่ ๒๔๖, หน้า ๓๕๓) แม้แต่ในการเจริญสติปัฏฐาน พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสหลักความเพียรหรือพหุสสิการนี้ไว้เป็นองค์ธรรมสำคัญประการหนึ่งในบรรดาอุปการธรรม ๓ ได้แก่

- อาตปปี ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลสให้ร้อนทั่วได้แก่ การตั้งใจปฏิบัติอย่างจริงจัง
- สติมา สติระลึกได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด คือการระลึกได้ก่อนรูปรนามจะเกิด
- สัมปชาโน มีความรู้สึกตัวทั่วพร้อม ให้แก่ การรู้รูปรนามอยู่ทุกขณะ

(ที.ม., เล่มที่ ๑๐, ข้อที่ ๓๗๓, หน้า ๓๐๑-๓๐๒)

ในข้อที่ว่าด้วยความเพียรเครื่องเผากิเลส (อาตปปี) จึงสงเคราะห์เข้าในหลักพหุสสิการหรือหลักความเพียร (วิริยะ) ในฐานะเป็นอุปการธรรมสำคัญที่ช่วยให้การปฏิบัติบรรลุผลสำเร็จ ดังนั้น ปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาวะจิตที่เป็นอุเบกขาจึงได้แก่หลักธรรมสำคัญ ๒ ประการ คือ โยนิโสมนสิการ และหลักพหุสสิการหรือวิริยะดังกล่าวมาแล้วนั้น

ในกระบวนการพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาเพื่อสามารถวางอุเบกขาได้ถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธศาสนา องค์ธรรมข้อหนึ่งที่เป็นหลักปฏิบัติในหมวดธรรมทั้งหลายเช่น หลักอิทธิบาท ๔ หลักอินทรีย์ ๕ ในหลักธรรมเหล่านี้ มีองค์ธรรมที่สำคัญประกอบอยู่ด้วย คือ วิริยะ หรือความเพียร ซึ่งเป็นกุศลธรรมที่ทำงานร่วมกับอุเบกขา เพราะในแง่ของการปฏิบัติ วิริยะถือว่าเป็นแรงขับเคลื่อนที่สำคัญทำให้การเจริญอุเบกขาเป็นไปโดยสม่ำเสมอ

๒.๕.๓ สติ

สติ คือ การระลึกถึงปัจจุบัน ไม่ไปคิดถึงอดีตหรือฝันถึงอนาคต (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ๒๕๓๙, หน้า ๓๑-๓๒) เป็นพลังแห่งการเฝ้าดู การใส่ใจอยู่กับปัจจุบัน (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ศ., ๒๕๕๑), หน้า ๒๘) พลังงานแห่งการเอาใจใส่ (ดิช นัท ฮันท์, ๒๕๕๒, หน้า ๖๕) เป็นเครื่องกันกระแส (ขุ.จ., เล่มที่ ๓๐, ข้อที่ ๖๐, หน้า ๑๒) หมายถึง ความใส่ใจหรือความตื่นตัวและหมายเอาเฉพาะความใส่ใจที่ดี ๆ ที่ฉลาด ที่เป็นกุศลตามความหมายในพุทธธรรม ว่า ความมีสติ ความตามระลึก ความทวนระลึก สติ กิริยาที่ระลึกความทรงจำ ความไม่เลื่อนลอย ความไม่หลงลืม สัมมาสติ (อภิ.ส., เล่มที่ ๓๔, ข้อที่ ๑๔, หน้า ๒๙) คือ ความระลึกได้และความรู้ทันปัจจุบัน (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ๒๕๓๘, หน้า ๕๐)

ด้วยเหตุนี้ จึงสอดคล้องกับแนวความคิดของพระพุทธเจ้า (พระพุทธเจ้า (ระแบบ จิตฺตภาณ), ๒๕๔๔, หน้า ๑) สติความระลึกได้ คือ ระลึกถึงเรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านมาแล้วในอดีตได้ ระลึกได้ก่อนจะทำ จะพูด จะคิด แม้เรื่องที่ผ่านมาแล้วก็สามารถระลึกได้ เช่น ระลึกได้ว่า เมื่อเราเป็นเด็กได้เคยทำอย่างนั้นอย่างนี้ ชื่อว่าสติ คือ ระลึกได้เช่น ระลึกได้ว่า เมื่อเข้ากินข้าวกับอะไร ระลึกได้ว่า เวลานั้นเวลานี้ และทำอะไร เป็นต้น งานของสติบางอย่าง เช่น เกิดหลงลืมอะไรไป ก็นึกออก พูดอะไรผิดพลาดไปก็นึกทันทีว่าพูดผิดพลาดไป เหล่านี้ทั้งหมดล้วนเป็นเรื่องของสติ ที่แปลว่า ความระลึกได้ ส่วนความหมายตามองค์ธรรมในอริยมรรค มีความหมาย ๒ อย่าง คือ คำว่า สติ หมายถึง ความระลึกได้ คือ จดจำถ้อยคำ หรือเรื่องราวที่ผ่านมาแม่นยำแล้วได้ สามารถระลึกหรือนึกขึ้นได้ และหมายถึง การควบคุมจิตใจให้จดจ่ออยู่กับกิจที่ทำ หรือเรื่องที่กำลังพิจารณาอยู่ได้ ไม่พลั้งพลอ สติจึงเป็นกุศลธรรมที่ควบคุมและทำงานร่วมกับอุเบกขาและเป็นตัวคอยป้องกันยับยั้งตนเองที่จะไม่ให้หลงเพเลิดเพลินไปตามอกุศลธรรมและจะไม่ให้อกุศลธรรมเข้ามาเป็นอุปสรรคขัดขวางในการเจริญอุเบกขาได้ ในการดำเนินชีวิต หรือการเจริญอุเบกขาโดยมีสติกำกับอยู่เสมอ เรียกว่า อัปมาทะ หรือความไม่ประมาท หมายถึง การมีชีวิตอยู่อย่างไม่ขาดสติ คือ ไม่ปล่อยให้ใจเลื่อนลอย หรือนึกคิดฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ทำให้เกิดความชอบใจ ไม่ชอบใจ แต่สติจะทำงานร่วมกับอุเบกขายึด หรือจับอารมณ์ที่เป็นวัตถุแห่งการพิจารณาไว้ต่อหน้าด้วยปัญญาและร่วมกับสัมปชัญญะ ไม่เป็นไปด้วยดีตนหาอุปาทาน ทำให้พฤติกรรมเหล่านั้นเป็นไปด้วยปัญญา หรือเหตุผลบริสุทธิ์ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๒, หน้า ๘๐๕-๘๑๐) ทำให้สามารถวางอุเบกขาได้อย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา

ดังนั้น สติจึงเป็นองค์ธรรมมีอุปการะมากในการการทำงานร่วมกับอุเบกขา ส่งเสริมและเกื้อกูลต่อการเจริญอุเบกขาในทุกสถานที่ ดังนั้น หลักธรรมในพระพุทธศาสนาจึงมีธรรมะข้อสติเป็นองค์ธรรมแทรกอยู่หลายแห่ง เฉพาะที่ระบุชื่อสติตรง ๆ เช่น ข้อ ๑ ในธรรมมีอุปการะมากข้อ ๙ ในนาถกรณธรรม ข้อ ๓ ในพละ ๕ ข้อ ๑ ในโพฆณค ๗ ข้อ ๖ ในสัทธรรม ๗ หรือในอริยมรรคว่าด้วยสัมมาสติ หรือกรณฐานว่าด้วยอนุสติ หรือแม้แต่พระมหาบุรุษขณะที่ทรงบำเพ็ญทุกกรกิริยาจนหนังหุ้มกระดูกก็ไม่ตรัสรู้ธรรม จึงมีสติหวนมาบำเพ็ญเพียรทางใจ เป็นต้น จึงเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่าสติมีอุปการะต่อกุศลธรรมทุกหมวดหมู่ ทำให้ระลึกได้ถึงการเจริญอุเบกขาในทุกสถานที่ทุกสถานการณ์

เพราะฉะนั้น การที่มีสติอยู่ในปัจจุบัน ย่อมเป็นปัจจัยก่อให้เกิดปัญญาส่งเสริมและเกื้อหนุนให้เจริญอุเบกขาได้อย่างถูกต้อง นอกจากนี้ สติยังมีอุปการะต่อความเพียรเครื่องเผากิเลส (อาตปปี) ทำให้กุศลธรรมเจริญขึ้นและทำลายอกุศลธรรมให้เสื่อมไป ในฐานะเป็นอุปการะธรรมสำคัญที่จะช่วยในการเจริญอุเบกขาได้อย่างถูกต้องตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนั้น กุศลธรรมที่ทำงานร่วมกับอุเบกขา เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาวะจิตที่เป็นอุเบกขา จึงได้แก่หลักธรรมสำคัญ ๒ ประการ คือ หลักอาตปปี หรือวิริยะและสติ อย่างไรก็ตาม แม้ว่าอุเบกขาจะมีองค์ธรรมที่ทำงานร่วมกัน คือ อาตปปี และสติที่เป็นปัจจัยเกื้อหนุนให้อุเบกขาเกิดขึ้น แต่ในทางตรงกันข้ามอกุศลธรรมที่เป็นตัวขัดขวางหรือเป็นอุปสรรคต่ออุเบกขาก็มีอยู่และพร้อมที่จะทำอันตรายและขัดขวางต่อสภาวะของอุเบกขาจิตได้ทุกขณะ

๒.๖ หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขา

สำหรับคำว่า ธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขานั้น หมายถึง อกุศลธรรมทั้งหลายที่จะต้องถูกกำจัดไปด้วยอุเบกขา ธรรมที่เป็นอุปสรรค หรือเป็นปฏิปักษ์ต่ออุเบกขานั้น ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ท่านมุ่งถึงธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ของอุเบกขาในพรหมวิหาร ๔ โดยมีการจำแนกประเภทไว้ ดังนี้

๒.๖.๑ อัญญาอุเบกขา

อัญญาอุเบกขา หรือทำที่การวางเฉยที่รู้ปัญญา เพราะจิตถูกโมหะครอบงำในคัมภีร์วิสุทธิมรรคระบุไว้ชัดเจนว่า อัญญาอุเบกขา อาสนนปจตติกา หมายความว่า อัญญาอุเบกขานี้จัดเป็นศัตรูใกล้ของอุเบกขาพรหมวิหาร โดยสภาวะของอุเบกขาที่เป็นฝ่ายกุศล (ญาณอุเบกขา) จะมีปัญญาเป็นตัวควบคุมเสมอ ปัญญาถือว่ามิบทบาทสำคัญในฐานะเป็นธรรมที่ควบคุมให้อุเบกขาเป็นไปตามสภาวะแห่งกุศลธรรม เช่น เมื่อกำหนดรู้ความเป็นจริงด้วยปัญญาว่า สัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามอำนาจของกฎแห่งกรรม ในเวลาเห็นคนอื่นถึงความวิบัติด้วยอำนาจกฎแห่งกรรมจึงวางเฉยได้ในทางตรงกันข้ามอุเบกขาที่ไม่มีปัญญาควบคุมย่อมไม่อาจตัดสินสภาวะดีหรือชั่ว เป็นบุญ หรือบาปมีคุณหรือมีโทษวางเฉยเพราะความไม่รู้ (อัญญาอุเบกขา) ทำที่ของการวางเฉยเช่นนี้จึงจัดเป็นศัตรูใกล้ต่ออุเบกขา (สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), ๒๕๔๖, หน้า ๒๖๕, ๕๖๐)

๒.๖.๒ รากะและปฏิฆะ

รากะหรือความยินดีด้วยอำนาจความกำหนด และปฏิฆะหรือความกระทบกระทั่งทางใจ (โทสะ) ทั้งสองประการนี้จัดเป็นศัตรูไกลของอุเบกขา (รากปฏิฆา ทูรปจตติกา) อิทธิพลของรากะ (หมายรวมทั้งโทสะและโมหะ) ล้วนเป็นตัวขัดขวางกุศลธรรมดังที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าบุคคลที่ยังละรากะไม่ได้ย่อมตกอยู่ในอำนาจของมารย่อมถูกกิเลสมารครอบงำ (ขุ.ธ., เล่มที่ ๒๕, ข้อที่ ๖๘, หน้าที่ ๔๒๔) ถึงแม้จะเป็นพระภิกษุ ถ้ายังละรากะไม่ได้ ก็ไม่อาจข้ามทะเล คือ สังสารวัฏได้ (ขุ.ธ., เล่มที่ ๒๕, ข้อที่ ๖๙, หน้าที่ ๔๒๕) และบุคคลผู้มีรากะ ถูกรากะครอบงำ มีจิตถูกรากะกลุ่มรุม ย่อมคิดเพื่อเบียดเบียนตนเองบ้าง เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นบ้างเพื่อเบียดเบียนทั้ง ๒ ฝ่ายบ้าง เสวยทุกข์โศกนัสสทางใจบ้าง ย่อมประพฤติกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริตบ้าง (อง.ติก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๕๕, หน้าที่ ๒๑๗-๒๑๘) ในตอนที่ตรัสสอนพระเขมาเถรีพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสถึงโทษของรากะว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้กำหนดยินดีด้วยรากะย่อมตกไปสู่กระแสต้นหาเหมือนแมลงมุดติดใยที่ตนถักไว้เอง (ขุ.ธ., เล่มที่ ๒๕, ข้อที่ ๓๔๗, หน้าที่ ๑๔๑) ในขณะเดียวกันก็ทรงเปรียบรากะเหมือนกับไฟว่าไฟที่เสมอด้วยรากะไม่มี (ขุ.ธ., เล่มที่ ๒๕, ข้อที่ ๒๕๑, หน้าที่ ๑๑๐) กิเลส คือ รากะนี้จะกำจัดไปได้ด้วยอุเบกขาในฐานะเป็นศัตรูของอุเบกขา ดังมีพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ไม่นำตนซึ่งไม่มีทุกข์เข้าไปรับทุกข์ ไม่สละสุขที่เกิดขึ้นโดยธรรม ไม่เป็นผู้หมกมุ่นในสุขนั้นรู้ชัดอย่างนี้ว่า “เรานี้มีทุกข์เป็นเหตุ” เริ่มบำเพ็ญความเพียรอยู่ จึงคลายกำหนดได้ เพราะการบำเพ็ญเพียร อนึ่งเรานี้มีทุกข์เป็นเหตุ มีอุเบกขา เจริญอุเบกขาอยู่ จึงคลายความกำหนด (รากะ) ได้ (ม.อ., เล่มที่ ๑๔/ข้อที่ ๑๐/หน้าที่ ๑๕)

เมื่อมีรากะปฏิฆะเกิดขึ้นถือว่าขาดอุเบกขา แต่เมื่อเจริญอุเบกขาย่อมได้ชื่อว่าเป็นการละรากะและปฏิฆะด้วย สมดังพระพุทธพจน์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรัสบอกพระราหุลว่า “เธอจงเจริญอุเบกขาภาวนาเถิด เพราะเมื่อเธอเจริญอุเบกขาภาวนาอยู่จักละความหงุดหงิดได้” (ม.ม., เล่มที่ ๑๓, ข้อที่ ๑๒๐, หน้าที่ ๑๓๑) อกุศลธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขานอกจากจะหมายถึง อัญญาอุเบกขา รากะและปฏิฆะแล้วยังมีอกุศลธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขาอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ อคติ หรือความลำเอียง ๔ ประการ สาเหตุที่อคติ หรือความลำเอียงนี้จัดเป็นอกุศลธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขา เพราะมีสภาวะธรรมที่ขัดแย้งกัน กล่าวคืออคติเป็นธรรมฝ่ายอกุศลเป็นตัวขัดขวางต่อการดำรงความชอบธรรม และเป็นตัวขัดขวางต่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมในระดับสูงขึ้นไป

นอกจากนี้ อิทธิพลของรากะยังเป็นปัจจัยให้เกิดความขัดแย้งหรือการทะเลาะวิวาทดังที่ท่านพระมหากัจจายนะได้กล่าวกับออรามทัณฑพราหมณ์ว่า “เพราะความยึดมั่นกามรากะตกอยู่ในอำนาจกามรากะ กำหนดยินดีในกามรากะ ถูกกามรากะกลุ่มรุม และถูกกามรากะครอบงำเป็นเหตุ แม้กษัตริย์ก็ขัดแย้งกับกษัตริย์ แม้พราหมณ์ก็ขัดแย้งกับพราหมณ์ แม้คหบดีก็ขัดแย้งกับคหบดี” (อง.ทุก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๓๘, หน้าที่ ๘๓)

๒.๖.๓ อคติ ๔

สำหรับธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขานอกจากจะหมายถึง อกุศลธรรม ๒ ประเภทดังกล่าวแล้วยังมีธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขาอีกประเภทหนึ่ง ได้แก่ อคติ หรือความลำเอียง ๔ ประการคือ

๑) ฉันทาคติ คือ ความลำเอียงเพราะรักหรือชอบ หมายถึง การทำให้เกิดความไม่ชอบธรรม หรือทำให้เสียความยุติธรรม เพราะอ้างเอาความรักหรือความชอบพอกันเป็นเหตุโดยคิดว่าท่านเป็นผู้ร่วมอุปัชฌาย์ เป็นผู้ร่วมอาจารย์ เป็นผู้เคยเห็นกันมา เป็นผู้เคยร่วมคบกันมา หรือเป็นญาติสายโลหิตของเรา ดังนี้แล้วเพื่ออนุเคราะห์ผู้นั้น เพื่อตามอารักขาท่านผู้นั้น จึงแสดงธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม (วิ.ป. เล่มที่ ๘, ข้อที่ ๓๗๙, หน้าที่ ๕๕๗)

๒) โทสาคติ คือ ความลำเอียงเพราะเกลียดชัง ไม่ชอบ หรือโกรธแค้น หมายถึง การทำให้เกิดความไม่ชอบธรรม หรือการทำให้เกิดเสียความยุติธรรม เพราะเกลียดชัง โกรธ หรือทะเลาะวิวาทโทสะ ด้วยผูกอาฆาต ว่าบุคคลผู้นี้ทำในสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่เรา แก่คนผู้เป็นที่รักที่ชอบพอของเรา ผู้นี้ได้ทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่คนผู้ไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่ชอบพอของเรา ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม (วิ.ป., เล่มที่ ๘, ข้อที่ ๓๘๐, หน้าที่ ๕๕๘-๕๕๙)

๓) โมหาคติ คือ ความลำเอียงเพราะความไม่รู้ ความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ความหลงผิดหรือความงมงาย หมายถึง การทำให้เกิดความไม่ชอบธรรม หรือการทำให้เสียความยุติธรรมเพราะความไม่รู้ ภิคุเป็นผู้กำหนดยอมลำเอียงด้วยอำนาจความกำหนัด เป็นผู้ขุ่นเคืองยอมลำเอียงด้วยอำนาจความขุ่นเคือง เป็นผู้หลงยอมลำเอียงด้วยอำนาจความหลง เป็นผู้ถูกทิฏฐิลูปคลำยอมลำเอียงด้วยอำนาจทิฏฐิ ภิคุเป็นผู้หลงมกมาย อันความหลงครอบงำ ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม (วิ.ป., เล่มที่ ๘, ข้อที่ ๓๘๑, หน้าที่ ๕๖๐)

๔) ภยากติ คือ ความลำเอียงเพราะความกลัว คือ การทำให้เกิดความไม่ชอบธรรมหรือการทำให้เสียความยุติธรรม เพราะมีความหวาดกลัว หรือเกรงกลัวภัยอันตราย ดังข้อความในพระไตรปิฎกว่า “เพราะผู้นี้อาศัยความประพฤติน่าเวรภัย อาศัยความยึดถืออาศัยพรรคพวกมีกำลัง เป็นผู้ร้ายกาจหายาบคาย จักทำอันตรายแก่ชีวิต หรืออันตรายแก่พรหมจรรย์ดังนี้ จึงกลัวภัยจากผู้นั้น ย่อมแสดงธรรมว่าเป็นธรรม แสดงธรรมว่าเป็นอธรรม” หมายถึง การกระทำสิ่งที่ไม่ควรกระทำด้วยอำนาจความกลัว เช่น ผู้พิพากษาบางคนตัดสินผู้ที่ควรจะแพ้ให้กลับเป็นผู้ชนะเพราะเหตุที่บิดาของเขาเป็นผู้มีอำนาจและอิทธิพลตัดสินไปเพราะเกรงกลัวต่ออำนาจและอิทธิพลความกลัว (วิ.ป., เล่มที่ ๘, ข้อที่ ๓๘๒, หน้าที่ ๕๖๐)

สาเหตุที่อคติ หรือความลำเอียงนี้จัดเป็นปฏิปักษ์ต่ออุเบกขานั้นก็เพราะมีสภาวะธรรมขัดแย้งกันกล่าวคืออคติเป็นธรรมฝ่ายอกุศลเป็นตัวขัดขวางต่อการธำรงความชอบธรรมและเป็นตัวขัดขวางต่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมในระดับสูงขึ้นไป ส่วนอุเบกขาเป็นหลักการว่าด้วย

ความชอบธรรม กล่าวโดยสภาวะธรรมจึงขัดแย้งและสวนทางกัน มีหลักฐานหลายแห่งที่ระบุผลร้ายของการมีอคติ เช่น บุคคลผู้มีอคติย่อมประสบความสำเร็จ ดั่งพระพุทธพจน์ว่า “บุคคลใดละเมิดความชอบธรรมเพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ ยศของบุคคลนั้นย่อมเสื่อมดุจดวงจันทร์ข้างแรมฉะนั้น (อง.จตุกก., เล่มที่ ๒๑, ข้อที่ ๑๗, หน้าที่ ๒๙) และมีพระพุทธพจน์บางแห่งที่ระบุถึงโทษการมีอคติและคุณของการไม่มีอคติ เช่น

ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ไม่สำรวมในกามทั้งหลาย ไม่ประกอบด้วยธรรมไม่เคารพธรรมถึงอคติเพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ บุคคลเช่นนี้เราเรียกว่า ผู้เป็นขยะในบริษัท (ส่วน) บุคคลผู้ดำรงอยู่ในธรรมไม่ทำบาป ไม่ถึงอคติเพราะฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยากติ เป็นสัตบุรุษที่น่าสรรเสริญ บุคคลเช่นนี้เราเรียกว่าผู้ผดุงในบริษัท

(อง.จตุกก., เล่มที่ ๒๑, ข้อที่ ๒๐, หน้าที่ ๓๒)

เพราะเหตุนี้ จะเห็นได้ว่าเมื่อมนุษย์มีอคติธรรมในจิตใจแล้วก็ย่อมที่จะสามารถทำลายสภาพความเป็นกลางหรือไม่อาจจะดำรงความเป็นกลางของจิตใจเอาไว้ได้ ซึ่งนั่นก็เป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้อุเบกขาไม่อาจจะเกิดขึ้นได้โดยเฉพาะแล้วก็คืออุเบกขาธรรมในพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา หากมนุษย์มีความลำเอียงแล้วก็เชื่อว่าจะไม่สามารถดำรงความเป็นกลางทางจิตใจให้เกิดขึ้นได้

วิธีการเจริญอุเบกขาให้พ้นจากอคติ ๔ คือ การประพฤติก่อนไม่เห็นแก่ ความรักใคร่ชอบพอกันเป็นส่วนตัว ประพฤติปฏิบัติโดยปราศจากอำนาจโทสะโกรธเคือง หรือเกลียดชังกัน สิ่งประกอบนั้นต้องใช้ความพินิจพิเคราะห์อย่างมีเหตุผล ไม่ทำไปด้วยความหลงมกมาย กระทำในสิ่งที่ชอบธรรมโดยไม่เกรงกลัวต่อเหตุปัจจัยภายนอก

๒.๗ หลักอุเบกขาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ

หลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่จัดเป็นหมวด และในแต่ละหมวดต้องปฏิบัติให้ครบชุดอย่างประสานกลมกลืนกันเป็นหลักบูรณาการ การอธิบายหลักธรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่งต้องอธิบายข้อธรรมทั้งหมดในหมวดนั้น ๆ โดยภาพรวมก่อน เพราะธรรมทั้งหมดสัมพันธ์ส่งผล ต่อกันเป็นกระบวนการและอยู่ในระบบเดียวกัน ดังนั้น การอธิบายสภาวะของอุเบกขาในหมวดธรรมทั้งหลายจึงเริ่มจากการอธิบายความหมายและองค์ประกอบทั้งหมดในหมวดธรรมนั้น ๆ ก่อนแล้วจึงนำไปสู่การอธิบายสภาวะของอุเบกขาและสาระสำคัญอื่น ๆ ต่อไป

๒.๗.๑ พรหมวิหาร ๔

พรหมวิหาร ๔ หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช, ๒๔๒๙, หน้าที่ ๓๒๑) คือ ธรรมประจำใจอันประเสริฐธรรมประจำใจของท่านผู้มีคุณความดียิ่งใหญ่ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้าที่ ๑๕๓) หรือ

ธรรมที่แผ่ไปไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ที่แผ่ไปในมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอย่างกว้างขวางสม่ำเสมอ ไม่จำกัดขอบเขต (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้า ๓๔๑) พระพุทธโฆษาจารย์ อธิบายว่าพรหมวิหาร ๔ เป็นคุณธรรมอันประเสริฐเนื่องจากพรหมวิหาร ๔ เป็นข้อปฏิบัติเพื่อสัตว์อื่น เพราะต้องส่งจิตไปให้สัตว์อื่น และเป็นคุณธรรมที่ปราศจากโทษเหมือนพวกพรหมและพระโพธิสัตว์ซึ่งอยู่ด้วยจิตปราศจากโทษ มุ่งแสวงหาประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง (เมตตา) ช่วยปลดเปลื้องสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งปวง(กรุณา) พลอยยินดีต่อสมบัติของสัตว์ทั้งปวง (มุทิตา) และยึดมั่นอยู่ในภาวะเป็นกลาง ๆ (อุเบกขา) (พระพุทธโฆษาจารย์, ๒๕๔๖, หน้า ๕๗๕) องค์ธรรมในพรหมวิหาร ๔ มีอุเบกขาเป็นองค์ธรรมในข้อที่ ๔ ของธรรมหมวดนี้ ซึ่งมีความหมาย ดังนี้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้า ๑๒๔)

พรหมวิหาร หมายถึง ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐหลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นเพื่อกำกับความประพฤติ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้า ๑๒๔) บางครั้งท่านเรียก พรหมวิหาร อีกชื่อหนึ่งว่า อัปมัญญา ซึ่งหมายถึง ธรรมที่พึงแผ่ออกไปสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย มีจิตสม่ำเสมอทั่วกัน ไม่มีประมาณไม่จำกัดขอบเขต ดังมีพระบาลีแสดงไว้ว่า

เสฏฺฐเนน ตาว นิทฺโทสภาวเณ จตถ พรหมวิหารตา เวทิตพฺพา. สตเตสุ
สมมาปฏิปัตติกาเวณทิสฺเสฏฺฐา เอเต วิหารา. ยถา พรหมาโน นิทฺโทสจิตฺตา หรณฺติ เอว
เอเตหิ สมปยุตฺตา โยคิโนพรหมสมา ว หุตฺวา วิหรณฺตีติ เสฏฺฐเนน นิทฺโทสภาวเณ จ
พรหมวิหารโรติ วุจฺจติ.

แปลความว่า ความเป็นพรหมวิหารในคุณชาติมีเมตตาเป็นอาทินั้นพึงทราบ (ว่าเป็น) เพราะอรรถว่า เป็นธรรมประเสริฐเพราะภาวะที่เป็นความปฏิบัติชอบในสัตว์ทั้งหลายหนึ่งพรหมทั้งหลายเป็นผู้มีจิตหาโดยมิได้อยู่ ฉันทิ พระโยคีทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้นก็เป็นผู้ (มีจิต) เสมอด้วยพรหมอยู่แต่ฉันทินั้น เพราะเหตุนั้น ธรรมเหล่านั้น ท่านจึงเรียกพรหมวิหาร เพราะอรรถว่าเป็นธรรมประเสริฐและความเป็นธรรมหาโทษมิได้

(สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), ๒๕๔๖, หน้า ๒๖๘, ๕๖๓)

หลักฐานในพระสุตตันตปิฎกและอรรถกถาบางแห่งระบุความหมายของคำว่า “พรหม” ไว้ว่า “พรหมชาติ มาตาปิตโร” (มารดาบิดาเป็นพรหมของบุตร) คำว่า พรหม เป็นชื่อของท่านผู้ประเสริฐ และมารดาบิดาได้ชื่อว่าพรหม เพราะท่านประพฤติคุณธรรม ๔ ประการที่เรียกว่า พรหมวิหาร ๔ (อง.เอก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๓๑, หน้า ๑๒๗) ความหมายของคำว่า พรหมวิหาร ท่านแปลไว้ต่าง ๆ กันเช่น “ที่ประทับแห่งพรหม” “โลกสวรรค์” “สภาวะสูงสุด” ความเป็นอยู่ที่ยอดเยี่ยม “ทิพยารมณ” และ “อัปมัญญา” หมายถึงนับไม่ได้ ไม่มีที่สุด ไม่มีขอบเขต ตามคำอธิบายของพระพุทธโฆษาจารย์

คำว่า “พรหม” หมายถึง “ยอดเยี่ยม” “ดีเลิศหรือสูงสุด” (สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), ๒๕๔๖, หน้า ๒๖๘, ๕๖๓) ซึ่งแสดงถึงสภาวะที่ไม่ผิดพลาดสะอาดและบริสุทธิ์จัดเป็นภาวะของพรหมที่ดีที่สุดด้วยเหตุผล คือ เป็นความประพัตติที่เหมาะสมและสมบูรณ์ของคนหนึ่ง ๆ ที่มีต่อบุคคลอื่น แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปพรหมวิหารมี ๒ ความหมาย คือ

(๑) คำว่า พรหม หมายถึง ผู้ที่อยู่ในพรหมโลก อันได้แก่พระพรหมทั้งหลายผู้ดำรงอยู่ภายใต้อิทธิพลความคิดที่บริสุทธิ์ ดังนั้น ผู้ปฏิบัติก็มีภูมิจานที่ได้เจริญภาวนาโดยเพ่งถึงพระพรหมย่อมดำรงชีพอยู่เหมือนพระพรหม

(๒) คำว่า วิหาร หมายถึง แบบแห่งการดำรงชีพที่บริสุทธิ์ทางศาสนา เช่นคำว่า “ทิพวิหาร” ซึ่งหมายถึงการดำรงชีพอย่างเทพ หรือชีวิตในสวรรค์ และ “อริยวิหาร” ซึ่งหมายถึงการดำรงชีพที่ประเสริฐ

นอกจากนี้ ท่านยังอธิบายว่า “พรหม” หมายถึง ผู้ประเสริฐ คำว่า “วิหาร” หมายถึง ความเป็นอยู่ประเสริฐด้วยอัปมัญญา ๔ เมื่อกล่าวรวมกันจึงหมายถึงความเป็นอยู่ที่ประเสริฐของบุคคลผู้ประเสริฐชื่อว่าพรหมวิหาร (พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ๒๕๒๕, หน้า ๑๙๐) พรหมวิหารมีองค์ประกอบ ๔ ประการ ดังนี้

เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาให้คนอื่นมีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้าและเป็นความรักใคร่ที่ปราศจากราคะความกำหนัด เช่น ความรักระหว่างมารดาบิดา บุตรธิดา

กรุณา ความสงสารคิดช่วยให้คนอื่นพ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันที่จะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์ หมายถึง ความเอ็นดูพอใจในการช่วยเหลือให้ผู้อื่นได้รับความสุขโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน

มุทิตา ความพลอยยินดี ชื่นใจ เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีสุข และเจริญอกงามยิ่งขึ้นไปความยินดีพอใจในการช่วยเหลือ ให้ผู้อื่นได้รับความสุขความเจริญ หรือผู้ที่เขามีความสุขความเจริญอยู่แล้ว ซึ่งตรงข้ามกับความริษยา

อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นถึงสภาวะที่สัตว์ทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมของตน (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๗๑, หน้าที่ ๔๙)

ซึ่งความวางใจเป็นกลางนี้อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่ลำเอียงด้วยรักและชังพิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบพร้อมที่จะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรมรวมทั้งรู้จักวางเฉย สงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว

องค์ธรรมในพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา และอุเบกขา เป็นบารมีที่พระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญ ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นหมวดธรรมที่มีความสำคัญในพระพุทธศาสนา ความสำคัญของหลักพรหมวิหาร ๔ คือ ต้องปฏิบัติให้สมดุลกันทั้งระบบ เช่น ถ้าทุกคนมีเมตตา กรุณา มุทิตา โดยมีอุเบกขากำกับอยู่จะมีน้ำใจช่วยเหลือส่งเสริมกันด้วยความสัมพันธ์อันดี พร้อมทั้งดำรงรักษาความเป็นธรรมในสังคม และความเข้มแข็งรับผิดชอบในตัวคนไว้ได้ ในขณะเดียวกันก็จะอภิบาลโลก ดำรงรักษาสังคมให้มีสันติสุข ตั้งแต่สังคมเล็กในบ้านไปจนถึงสังคมสากลของมนุษยชาติ

๒.๗.๒ โภชณงค์ ๗

โภชณงค์ หรือ สัมโภชณงค์ หมายถึง ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ มีพระพุทธพจน์ที่ให้คำจำกัดความไว้ดังนี้ว่า “ที่เรียกว่าโภชณงค์เพราะเป็นไปเพื่อความตรัสรู้ธรรม” (ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๑๘๖, หน้าที่ ๑๑๙) โภชณงค์มาจากคำว่า โภชณ กับ องค์ หรือ โพธิ กับ องค์ แปลว่า องค์แห่งผู้ตรัสรู้ หรือองค์แห่งการตรัสรู้ แปลตามศัพท์ คือ องค์แห่งโพธิ หรือ องค์แห่งโพธิญาณ หมายถึงองค์ประกอบ หรือ หลักธรรมที่เป็นเครื่องประกอบของการตรัสรู้ หรือองค์ประกอบแห่งโพธิญาณ ซึ่งแสดงว่าหลักธรรมนี้สำคัญมาก เพราะเป็นธรรมที่ช่วยให้เกิดการตรัสรู้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๘, หน้า ๗) องค์ธรรมในโภชณงค์ ถือเป็นกระบวนการปฏิบัติทางปัญญาเป็นองค์ธรรมที่เกี่ยวพันในการเจริญสมาธิและเป็นที่ใช้เพื่อประโยชน์ที่สูงขึ้นไป จนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ วิชาและวิมุตติ เป็นหลักธรรมที่ทำหน้าที่ตรงกันข้ามกับนิรวณ ๕ นอกจากนี้ โภชณงค์ ยังหมายถึง องค์ของผู้จะรู้ธรรมสามัคคีอันเป็นเครื่องรู้ธรรมที่ช่วยให้บรรลุถึงจะทั้งหลาย (พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), ๒๕๓๒, หน้า ๑๐๒) หรือได้แก่ ธรรมที่ทำให้ผู้เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานได้บรรลุมรรค ผลนิพพาน โภชณงค์ ๗ นี้จะเจริญ คือ ปฏิบัติพร้อมไปกับข้อปฏิบัติอื่น ๆ ทั้งหลายก็ได้ เช่น ปฏิบัติไปพร้อมกับอานาปานสติ พร้อมไปกับอปปมัญญา พรหมวิหาร ๔ และสัญญาต่าง ๆ เช่น อนิจจสัญญา อสุภสัญญา วิศวคสัญญา และนิโรธสัญญา เป็นต้น เพื่อเป็นเครื่องรู้พร้อมเป็นธรรมสนับสนุนให้เกิดความรู้ชัดแจ้งในสังขาร (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๒, หน้า ๘๘๔) โภชณงค์จึงเป็นหลักธรรมที่ช่วยส่งเสริมคุณภาพชีวิตเป็นเครื่องบำรุงและวัดคุณภาพจิต และเป็นองค์แห่งธรรมสามัคคี (ขุ.ม., เล่มที่ ๒๙, ข้อที่ ๔๕, หน้าที่ ๑๕๙-๑๖๐)

อุเบกขาในโภชณงค์ แสดงถึงกระบวนการในการอบรมปัญญา เพื่อให้เกิดอุเบกขา สัมโภชณงค์ด้วยโยนิโสมนสิการ หรือการทำมนสิการโดยแยบคายในธรรมทั้งหลายให้มากเพื่อเป็นปัจจัยให้เกิดอุเบกขาสัมโภชณงค์ (ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๒๓๒, หน้าที่ ๑๖๔) อุเบกขาในโภชณงค์ แปลว่า การวางเฉย หมายถึง ความเรียบสงบของจิตที่เป็นกลาง ๆ ไม่เอนเอียงไปข้างโน้น ข้างนี้และเป็นความเฉยรู้ คือ รู้ทัน จึงเฉย ไม่ใช่เฉยไม่รู้ หรือเฉยเพราะไม่รู้ แต่เป็นการเฉยดูอย่างรู้ทันและพร้อมที่จะทำการเมื่อถึงจังหวะ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๔๘, หน้า ๒๐) โดยการมีสติรู้เท่าทันตามความเป็นจริง วางเฉยด้วยปัญญา มีการสำรวจระวังไม่เอนเอียงเข้าไปแทรกแซงด้วย

ความชอบ หรือชัง หรือมีความยินดี หรือยินร้ายที่ปัญญาพิจารณาเห็นแล้วว่าทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นไปตามกระบวนการของธรรม เพราะสภาวธรรมทั้งหลายเป็นไปตามหน้าที่ของตน เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้ชื่อว่า ได้เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์

ธรรมที่ช่วยให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์มี ๕ อย่าง คือ การวางใจเป็นกลางในสัตว์การวางใจเป็นกลางในสังขาร หลีกเว้นจากบุคคลที่หวงแหวนสัตว์และสังขาร คบหาคนที่มิใช่เป็นกลางในสัตว์และสังขาร ทำใจให้น้อมไปในอุเบกขา องค์ธรรมเป็นปัจจัยให้เกิดโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการ เป็นธรรมที่หล่อเลี้ยงกระตุ้นเสริม ทำให้โพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและที่เกิดแล้วให้เจริญไปพลอยยิ่งขึ้น ปัจจัยดังกล่าวเรียกว่า อาหารของโพชฌงค์ ส่วนธรรมฝ่ายอกุศลที่ไม่เป็นเครื่องหล่อเลี้ยงให้เกิดโพชฌงค์เรียกว่า อนาหารของโพชฌงค์ (ส.ม., เล่มที่ ๑๙, ข้อที่ ๒๓๒, หน้าที่ ๑๖๒-๑๖๗) เช่น อาหารของอุเบกขาสัมโพชฌงค์ ได้แก่ โยนิโสมนสิการ ส่วนอนาหาร ได้แก่ โยนิโสมนสิการ หรือการขาดมนสิการโดยแบบคายในสิ่งที่จะทำให้เกิดโพชฌงค์อันเป็นลักษณะตรงกันข้าม

๒.๗.๓ วิปัสสนาญาณ ๙

สังขารูปกขาญาณ คือ ญาณอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริง ว่ามีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา ญาณจึงแล่นมุ่งไปยังนิพพาน เลิกละความเกี่ยวเกาะกับสังขารเสียได้ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๑, หน้า ๒๒๗) จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่นิยมดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย แต่มองเห็นนิพพานเป็นสันติบท เพราะเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จัดเป็นความรู้ระดับปัญญาเมื่อว่าโดยการปฏิบัติ วิปัสสนา คือ การมองด้านในจนเห็นธรรมชาติแท้ของกิเลสตัณหาว่า ไม่น่ายึดมั่นถือมั่นไปตามแรงผลักดันของสัญชาตญาณฝ่ายต่าง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๑, หน้า ๔๖) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นผลแห่งการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญาตามลำดับ โดยสมาธิถือเป็นฐานให้เกิดความรู้ระดับนี้ (ขุ.ปฏิ., เล่มที่ ๓๑, ข้อที่ ๔๙-๕๕, หน้าที่ ๗๗-๘๘) คือ เกิดปัญญารู้ว่าทางนี้เป็นทางแห่งอริยมรรค แล้วยึดเอาเป็นหนทางพัฒนาจิตของตนไปสู่ความเจริญยิ่งขึ้นไป ในวิปัสสนาญาณ ๙ มีอุเบกขาเป็นองค์ธรรมรวมอยู่วิปัสสนาญาณด้วยมีนัยสำคัญบอกว่าอุเบกขามีอุปการะเกื้อกูลต่อวิปัสสนา ซึ่งเป็นองค์ธรรมข้อที่ ๘ ในหมวดวิปัสสนาญาณ ๙ คือ สังขารูปกขาญาณ โดยมีความหมายและลักษณะ ดังนี้

วิปัสสนาญาณ หมายถึง ญาณในวิปัสสนา ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนาเป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้ง คือ เห็นธรรมชาติที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายว่า เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาเป็นเรื่องของปัญญาที่รู้แล้วละ รู้แล้ววาง (พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมมจิตโต), ๒๕๓๙, หน้า ๔๔-๔๖) คือ ปัญญาที่ปรารถนาจะพ้นไปจากความเกิดขึ้นจากความเป็นไป ปรารถนาจะพ้นไปจากนิमितจากกรรม เป็นเครื่องประมวลมาจากปฏิสนธิ จากคติ จากความบังเกิด จากความอุบัติ จากความเกิด จากความ

แก่ จากความเจ็บไข้ จากความตาย จากความเศร้าโศก จากความรำพัน จากความคับแค้นใจพิจารณาและดำรงมั่นอยู่ ชื่อว่า สังขารเปกขาญาณ (ขุ.ปฎิ., เล่มที่ ๓๑, ข้อที่ ๕๔, หน้า ๘๖)

ดร.ภัททันต อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ (ดร.ภัททันต อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๒๕๓๒), หน้า ๙๗-๙๘) ได้อธิบายสภาวะของ สังขารเปกขาญาณว่า สภาวะแห่งญาณจะแสดงออกมาซึ่งความบริบูรณ์ คือ

- ๑) ไม่ยินดียินร้ายกำหนดรูปนามได้ง่ายสม่าเสมอ
- ๒) ไม่ดีใจไม่เสียใจ มีแต่สติกำหนดอยู่เฉยอย่างนั้น
- ๓) วางเฉยในรูปนามทั้งปวงเป็นอุเบกขา
- ๔) รูปนาม อันเป็นมูลกัมมัญฐานถึงสภาวะที่ละเอียดกว่าแต่ก่อน ผู้บำเพ็ญสามารถกำหนดได้นาน ความฟุ้งซ่านไม่มีนิวรณ์ทั้งหลายสงบ
- ๕) อารมณ์แห่งวิปัสสนายิ่งสุขุมประณีตเข้าไปทุกที ในด้านจิตใจสงบเป็นที่สุด
- ๖) ถึงภาวะที่เรียกว่ามีธรรมเป็นอำนาจเต็มที่ไม่มีความฟุ้งซ่านจิตใจสงบ ระยะเวลาบิณฑกัมมัญฐานที่แท้จะสิ้นเข้าเหมือนกับยางที่ยืดออกไปแล้วกลับหดสั้นเข้ามา ผู้ที่ไม่ได้ผ่านการบำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาภาวนาถึงญาณนี้แล้วย่อมยากที่จะเข้าใจได้

กล่าวโดยสรุปว่า อุเบกขาในวิปัสสนา ๘ หมายถึง ญาณในวิปัสสนา ญาณที่นับเข้าในวิปัสสนา คือ เป็นความรู้ที่ทำให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงอันเป็นไปโดยความเป็นกลางต่อสังขาร คือ เมื่อพิจารณาสังขารต่อไป ย่อมเกิดความรู้เห็นสภาวะของสังขารตามความเป็นจริงว่า มีความเป็นอยู่เป็นไปของมันอย่างนั้นเป็นธรรมดา จึงวางใจเป็นกลางได้ ไม่ยินดียินร้ายในสังขารทั้งหลาย เป็นผลแห่งการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิและปัญญาตามลำดับ

๒.๗.๔ วิปัสสนูปกิเลส ๑๐

วิปัสสนูปกิเลส คือ อุปกิเลสแห่งวิปัสสนา ๑๐ อย่าง ธรรมารมณ์ที่เกิดแก่ผู้ได้ตรุณวิปัสสนา หรือวิปัสสนาอ่อน ๆ ทำให้เข้าใจผิดว่าตนบรรลุมรรคผลแล้ว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๑, หน้า ๒๔๓) เป็นเหตุขัดขวางให้ไม่ก้าวหน้าต่อไปในวิปัสสนาญาณ ซึ่งจะเกิดแก่ผู้ได้วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ ในระดับขั้นอุทยัพพญาณ ทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง ภาวะทั้งสิบนี้เป็นสิ่งที่น่าชื่นชมอย่างยิ่งไม่เคยประสบมาก่อน จึงชวนให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุมรรคผลแล้ว (ดร.ภัททันต อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา, ๒๕๓๒, หน้า ๘๑) อันเป็นเหตุให้ได้รับความอ้อมอกอ้อมใจ ซึ่งถ้าเข้าใจอย่างนั้นก็เป็อันคลาดออกนอกวิปัสสนาวิถีสื่อ พลาดทางวิปัสสนาขาดความเพียรที่จะปฏิบัติต่อแล้วก็จะทิ้งกรรมฐานเสีย เพราะหลงเพลินชื่นชมอุปกิเลสของวิปัสสนาอยู่นั่นเอง ลักษณะของวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ ท่านพระสารีบุตรเถระ ได้แสดงไว้ในปฏิสัมภิทามรรค ดังข้อความตอนหนึ่งว่า “จิตย่อมหวัดแกว่ง หวั่นไหว เพราะโอภาส ญาณ ปีติ ปัสสัทธิ สุข

อธิโมกษ์ ปัดคะ อุกุฏฐานะ เพราะอุเบกขา” (ขุ.ปฎิ., เล่มที่ ๓๑, ข้อที่ ๖-๗, หน้าที่ ๔๒๗) วิปัสสนูปกิเลส ทั้ง ๑๐ ท่านประพันธ์ไว้เป็นคาถาว่า (พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ), ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๗-๒๕๘) “โอภาโส ปิติ ปัสสทธิ อธิโมกโฆ จ ปตตโห สุข ญาณมฺปฐาน อุเบกขา จ นิกนติ จ” ซึ่งแปลว่า วิปัสสนูปกิเลส มี ๑๐ อย่าง คือ ๑) โอภาส ๒) ปิติ ๓) ปัสสทธิ ๔) อธิโมกษ์ ๕) ปัดคะ ๖) สุข ๗) ญาณ ๘) อุเบกขา ๙) อุกุฏฐานะ ๑๐) นิกนติ องค์ธรรมทั้ง ๑๐ ข้อในวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ มีอุเบกขาเป็นองค์ธรรมในข้อที่ ๙ ซึ่งมีลักษณะ และความหมาย ดังนี้

วิปัสสนูปกิเลส คือ อาการที่เรียกกันว่า ติดอุเบกขา ติดแช่หนึ่ง เพราะติดแช่หนึ่งอยู่ใน เป็นกลางวางเฉยอย่างขาดปัญญา เป็นกลางวางเฉยแต่อย่างมงายผิด ๆ โดยขาดปัญญา แต่รู้สึกสงบ ไม่ทุกข์ไม่ร้อน เพราะไปเข้าใจผิดว่าดีแล้ว ถูกต้องแล้ว แต่เป็นไปในลักษณะแช่หนึ่งอยู่ในจิต อย่างติดเพลิน เฉื่อยชาใจลอย ไม่นิยมยินดีร้าย ไม่นิยมนวลควรแก่การใช้งาน มีความวางเฉยในสังขาร และอารมณ์ทั้งปวง ซึ่งเกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจวิปัสสนา (ดร.ภททนต์ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาภิกษุญาณจริยะ, ๒๕๓๒, หน้า ๘๒) ไปเข้าใจผิดว่าเป็นอุเบกขาในโพชนงค์ ที่หมายถึง การวางเฉย หรือใจเป็นกลางอันดีงาม โดยรู้เห็นตามความเป็นจริงทั้งในคุณในโทษของสภาวะธรรมนั้น ๆ แล้ววางใจเป็นกลางอุเบกขา คือ วางท่าที่เฉยๆ โดยไม่เอนเอียงไม่แทรกแซงไปปรุงแต่ง ทั้งในด้านดี หรือด้านร้าย ดีหรือชั่ว เช่น เราดีหรือเขาชั่ว เราถูกหรือเขาผิด ในความเป็นจริงแล้วไม่ใช่สภาวะของ อุเบกขา แต่กลับกลายเป็นอุเบกขาที่เกิดจากการปล่อยแช่หนึ่งอยู่ในความสงบของมิจฉาสมาธิหรือฌาน แบบผิด ๆ ทั้งในสภาพที่รู้ตัวและไม่รู้ตัว หรือเกิดจากการปฏิบัติชนิดกดข่มไว้ มิได้เกิดแต่ปัญญาที่ เข้าใจจิตวางเฉยอยู่อย่างนั้นซึ่ง ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เป็นเหตุให้คิดว่า ตนนี้บรรลุมรรคผลแน่นอนแล้ว เป็นเหตุให้ละความเพียร นี้ก็เป็นกิเลสของวิปัสสนาข้อหนึ่ง (พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ), ๒๕๔๐, หน้า ๒๕๙-๒๖๐)

ในวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ข้อนั้น ๙ ข้อแรกเป็นกุศลทั้งสิ้น ส่วนข้อที่ ๑๐ เป็นอกุศล เพราะทำให้บุคคลติดด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ (พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ), ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๐) ปราภฏการณแห่งวิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ ประการนี้จะไม่เกิดขึ้นแก่บุคคล ๓ ประเภท คือ พระอริยสาวกที่ได้บรรลุมรรคแล้ว ท่านผู้ปฏิบัติที่ดำเนินไปผิดทาง และคนที่มีความเกียจคร้าน เลิกละการปฏิบัติกัมมัฏฐานไปแล้ว แต่จะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ผ่านอุท্থัพยานูปัสสนา หรือ ตรุณานูปัสสนาที่ยังอ่อนและการเกิดขึ้นของวิปัสสนูปกิเลสนี้ ถือเป็นเกณฑ์ในการวัดว่า ผู้ปฏิบัติได้ดำเนิน มาถูกทางแล้ว (พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณฺโณ), ๒๕๔๐, หน้า ๒๖๐)

๒.๗.๕ ทศบารมี

บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวด เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่สูงยิ่ง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้า ๑๗๖) ในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ทศบารมี หมายถึง ปฏิปทาอันยวดยิ่ง หรือคุณธรรมความดีที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยวดยวดเพื่อบรรลุ ซึ่งจุดหมายอันสูงสุด บารมีที่

พระโพธิสัตว์ต้องบำเพ็ญให้ครบบริบูรณ์ จึงจะบรรลุโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า มีองค์ประกอบ ๑๐ ประการ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา และ อุเบกขา (ขุ.พุทธ., เล่มที่ ๓๓, ข้อที่ ๗๖, หน้าที่ ๕๖๖) บารมีทั้ง ๑๐ ประการนี้จะบริบูรณ์ต่อเมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญแต่ละบารมี ครบสามระดับ ดังนั้น จึงแบ่งบารมีเป็น ๓ ระดับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้า ๑๗๗) คือ ๑) บารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดขั้นต้น ๒) อุปบารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดขั้นจวนจะสูงสุด ๓) ปรมัตถบารมี คือ คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเป็นบารมีขั้นสูงสุด บารมีแต่ละขั้นมี ๑๐ จึงแยกเป็น บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ และปรมัตถบารมี ๑๐ รวมทั้งสิ้น เป็นบารมี ๓๐ ในภาษาไทยเรียกสลับ ๆ กันมาว่า บารมี ๓๐ ทัก ในบารมีทั้ง ๑๐ หรือบารมี ๓๐ ทักนี้มีอุเบกขาบารมี ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ซึ่งจะต้องศึกษาความหมายและลักษณะของอุเบกขาบารมี เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ อุเบกขาในมิติต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

อุเบกขา คือ ความวางใจเป็นกลาง ดำรงอยู่ในธรรม เรียบสงบสม่ำเสมอ ไม่เอนเอียงไม่ ห้วนไหวไปด้วยความยินดียินร้าย ความชอบชัง หรือแรงเฝ้ายาวนานชั่วใด ๆ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ๒๕๕๑, หน้า ๑๗๗) เป็นการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีของพระพุทธเจ้า เมื่อยังเสวยพระชาติเป็น พระโพธิสัตว์ที่ถืออุเบกขา ดำรงอยู่ในธรรม โดยมีความสม่ำเสมอที่เป็นอย่างเดียวกัน ไม่เอนเอียงไหว เอนขึ้น ๆ ลง ๆ ไปด้วยความชอบใจหรือขัดใจ ใครจะนอนบนบเคราฟไหวหรือใครจะตำว่าหยามเหยียด ใครจะบ้ำเรอสุข หรือใคร จะก่อทุกข์ให้เหมือนดังผืนแผ่นดิน ซึ่งไม่ว่าใครจะใส่ฝักของมีค่าของสะอาด หรือใครจะเทราดสาดของสกปรกลงไป ก็คงที่สม่ำเสมอทั้งหมด (ขุ.จரிய., เล่มที่ ๓๓, ข้อที่ ๒๔๓, หน้าที่ ๕๔๔) เป็นภาวะของจิตปกติของผู้ปฏิบัติธรรมในระดับสูง แม้จะมีเหตุการณ์ที่ทำให้เกิดความ ลำบากยุ่งยากใจ แต่ยังมีใจเป็นกลางไม่โกรธเกลียด มองทุกสิ่งและยอมรับตามความเป็นจริง อุเบกขา ในเบื้องต้นเป็นการยอมรับความจริงที่เกิดขึ้น โดยไม่ให้อคติมีอิทธิพลทำให้เอนเอียงไปด้านในด้านหนึ่ง ด้วยอำนาจของความรักซึ่งอุเบกขาอย่างสูง ได้แก่ อุเบกขาในฌานอันเป็นผลมาจากกำลังสมาธิที่เกิด จากความสงบระงับอย่างสูง เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังเป็นพระโพธิสัตว์ ได้บำเพ็ญอุเบกขาสูงสุดด้วยการเกิดเป็นพรหม ดำรงอยู่ในอุเบกขาอันเป็นสุขอย่างสูงสุด เพราะไม่มีความทุกข์สุขอันเป็นผลมาจาก รักชังแม้เช่นนั้นก็ทรงปรารถนาพระโพธิญาณ อุเบกขามี ๓ ชั้น คือ

(๑) อุเบกขาบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณรักษาอุเบกขายิ่ง กว่ารักษาคนและทรัพย์สิน

(๒) อุเบกขาอุปบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณรักษา อุเบกขายิ่งกว่ารักษาอวัยวะของตนเอง

(๓) อุเบกขาปรมัตถบารมี คือ อุเบกขาของผู้บำเพ็ญเพื่อประโยชน์แห่งพระโพธิญาณรักษา อุเบกขายิ่งกว่ารักษาชีวิตของตน

ทศบารมี มีความสัมพันธ์กันในแง่เป็นเครื่องมือในการพัฒนาตนเองและพัฒนาสังคม กล่าวคือบุคคลที่จะพัฒนาตนเองด้วยการให้ทานได้นั้น ต้องมีศีลเป็นเครื่องกำกับใจ คนที่มีศีลย่อมมีความพร้อมที่จะให้ทาน ในขณะที่ศีลจะบริสุทธิ์ได้ก็ต้องสลัดออกจากกาม บุคคลผู้มีปัญญาเห็นโทษของกามทุกชนิดเท่านั้น จึงออกจากกามได้แล้วจะมีปัญญาถึงมีขนาดพร้อมจะสลัดชีวิตออกจากกาม ต้องอาศัยความพากเพียรในการปลูกสร้างปัญญา เพราะการกระทำความดี ย่อมมีอุปสรรคเสมอ การที่พระพุทธเจ้าทรงเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์หลายร้อยชาตินั้นถือว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีเพื่อปลูกฝังความดีอันเป็นเหตุที่สำคัญในการตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกก็เป็นผู้เคยบำเพ็ญบารมีมาตั้งแต่อดีตชาติเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ผลจากการบำเพ็ญบารมีจึงเป็นปัจจัยนำไปสู่การตรัสรู้ธรรมสำเร็จเป็นพระอรหันต์ แต่อย่างไรก็ตามการที่จะบรรลุเป็นพระอรหันต์นั้นต้องอาศัยการปฏิบัติธรรมในปัจจุบันชาติด้วย

กล่าวโดยสรุปว่า จากการศึกษาหลักอุเบกขาในแง่มุมต่าง ๆ อันประกอบไปด้วยความหมาย ความสำคัญของหลักอุเบกขา ประเภทของหลักอุเบกขา คุณลักษณะสำคัญของอุเบกขา หลักธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดอุเบกขา หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขา และหลักอุเบกขาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส รวมถึงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุเบกขาที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้สร้างสรรค์ไว้ ทำให้ได้ทราบและเข้าใจคำว่า อุเบกขา ในมุมมองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี อุเบกขาเป็นหลักธรรมที่มีลักษณะเชื่อมประสานให้ใช้หลักธรรมอื่นให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้นเป็นธรรมสำหรับปฏิบัติตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน คือ ระดับสามัญทั่วไปอันอยู่ในระบบวิถีชีวิตของชนทั่วไป ซึ่งสามารถทำให้คนที่มีธรรมชื่อนี้มีภูมิคุ้มกันทางจิตที่ดีและหวั่นไหวต่ออารมณ์กระทบใด ๆ แม้กระทั่งความตาย และยังมีเป้าหมายสูงสุด คือ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติฝึกจิตตนให้เข้าสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้อย่างเด็ดขาด และสำหรับในบทต่อไปจะเป็นการศึกษาถึงแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิตในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตในมิติต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น

บทที่ ๓ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต

ในบทนี้จะได้นำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิตประกอบด้วย ความหมาย และรูปแบบธรรมชาติของชีวิต ความหมายของการดำเนินชีวิต รูปแบบของการดำเนินชีวิต การดำเนินชีวิต ทั่วไป ตลอดจนแนวคิดการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท ทั้งนี้การศึกษาในบทที่ ๓ มีวัตถุประสงค์เพื่อทำความเข้าใจแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิตก่อนที่จะวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาทในบทต่อไป

๓.๑ ความหมายและรูปแบบธรรมชาติของชีวิต

๓.๑.๑ ความหมายของชีวิต

ได้มีผู้ให้ความหมายของชีวิตไว้หลายท่าน ทั้งในส่วนของนักการศาสนา นักปรัชญา และนักวิชาการทั่วไป ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมความหมายและแนวคิดของท่านเหล่านี้มาอธิบายไว้ เพื่อเป็นการนิยามถึงความชัดเจนในเรื่องของชีวิตเสียก่อน ก่อนที่จะศึกษาในเรื่องของ การดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบัน ซึ่งสามารถแจกแจงความหมายของ “ชีวิต” ได้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๖, หน้า ๓๖๖) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชีวิต มีความหมายตรงกับคำว่า ชีวะ หมายถึง ชีพ, ความเป็นอยู่

สารานุกรมปรัชญา (กิริติ บุญเจือ, ๒๕๒๒, หน้า ๙๙) ได้อธิบายไว้ว่า ชีวิต หมายถึง พลังที่สามารถกินอาหารเข้าไปเพื่อชดเชยส่วนที่สึกหรอและเติบโตจากภายใน มีหน้าที่ควบคุมสสารตลอดเวลาที่สสารเป็นของสิ่งมีชีวิตนั้น ๆ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) (๒๕๕๑, หน้า ๑๕-๑๖, ๓๓) ได้อธิบายความหมายของ มนุษย์ไว้ ๒ ความหมาย คือ ชีวิตตามสภาพของมันเป็นเอง คือ ชั้น ๕ ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณและในส่วนของชีวิตตามความหมายโดยความสัมพันธ์กับโลก คือ อายุตนะภายใน ๖ มีตา เป็นต้น ที่สัมพันธ์กับอายุตนะภายนอก ๖ มีรูป เป็นต้น

ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ (ราชบัณฑิต) (๒๕๕๐, หน้า ๔๒) ได้นิยามความหมายของชีวิตไว้ว่า “ความเป็นอยู่” สิ่งมีชีวิตก็คือสิ่งที่มีความเป็นอยู่ ในทางชีววิทยาเราก็มองว่า ทั้งมนุษย์ สัตว์ และพืช ล้วนเป็นสิ่งที่มีความมีชีวิตทั้งนั้น แล้วมนุษย์ สัตว์ และพืช ต่างกันอย่างไรทางปรัชญาถือว่ามนุษย์แตกต่างกับสัตว์ตรงที่มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผลที่จะแสวงหาจนบรรลุสัจธรรมได้ นี้เอง ถ้าขาดคุณธรรม ขอนี้เสียแล้ว มนุษย์ก็คงไม่ผิดไปจากสัตว์อื่น ๆ เลย

พื้น ดอกบัว (๒๕๔๕, ๒๔๐) ได้อธิบายไว้ว่า ศาสนาเซน ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับชีวิตได้กว้างที่สุดในศาสนาที่ถือว่า ทุกสิ่งมีชีวิตทั้งนั้น คำว่า ชีวะ หมายถึง วิญญาณ มีอยู่ทั้งบนบก ในน้ำ และอากาศ ก็ทำนองในทางวิทยาศาสตร์ที่ถือว่า มีจุลินทรีย์ เช่น เอ็มหรือมีบา เป็นต้น มีอยู่ทั่วไป ศาสนาเซนถือว่า ชีวะ แม้จะไม่มีรูปร่าง แต่เมื่อมันเข้าไปอยู่ในร่างกายของสิ่งมีชีวิตใด ๆ มันก็จะมีขนาดและรูปร่างเหมือนอย่างสิ่งที่มีมันเข้าสิงสถิตอยู่ เช่น ชีวะของคนมีรูปร่างและขนาดเหมือนคน ชีวะของช้างก็มีรูปร่างและขนาดเหมือนช้าง ชีวะของมดก็มีรูปร่างและขนาดเหมือนมดและชีวะของต้นไม้ก็มีรูปร่างและขนาดเหมือนต้นไม้เหล่านี้เป็นต้น

รองศาสตราจารย์ ดร.วัชระ งามจิตระเจริญ (๒๕๕๒, หน้า ๓๓๖) ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อถามว่า “ชีวิต” คืออะไร พุทธศาสนาเถรวาทจะตอบว่า คือ “ขันธ ๕” เป็นสิ่งที่รวมกันขึ้นจากการประชุมกันขององค์ประกอบ ๕ อย่าง คือ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ และวิญญาณขันธ์

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ธีรโชติ เกิดแก้ว (๒๕๕๓, หน้า ๕๐) ได้อธิบายไว้ว่า สิ่งมีชีวิต หมายถึง โลกทางชีวภาพ ปรากฏอยู่ในความหมายของคำว่า “สัตว์โลก” หมายถึง มนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน สัตว์นรก เปรต และอสุรกาย

พระเทวินทร์ เทวินโท (๒๕๕๖, หน้า ๓๙๔) ได้อธิบายไว้ว่า ชีวิต (Vital) คือ สสารกลุ่มหนึ่งที่มีวิวัฒนาการการรวมตัวกันจากจุดเริ่มต้น สภาวะหนึ่งไปสู่อีกสภาวะหนึ่งของสิ่งแวดล้อมจนมีโครงสร้างรูปแบบหนึ่ง มีปฏิกิริยาเชื่อมโยงกันอย่างสลับซับซ้อน จนเกิดเป็นพลังความร้อนทางฟิสิกส์และทางเคมี เกิดปฏิกิริยาอาการ เกิดการเปลี่ยนแปลงของสสาร หรือของธาตุชนิดต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา อยู่ภายในของสสารนั่นเอง

นักปรัชญาให้คำอธิบายคำถามที่ว่า ชีวิตคืออะไรไว้แตกต่างกัน ซึ่งเป็นการถ่ายทอดความรู้ความเข้าใจในเรื่องของชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ ตามที่นักปรัชญาแต่ละท่านจะรู้จะเข้าใจได้ในขณะเวลานั้น เปรียบเสมือนบ้าน คนเห็นข้างหน้าบ้านก็จะอธิบายบ้านในแง่มุมหนึ่ง ทำให้ผู้อ่านผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจ แตกต่างกันไปด้วย ดังนักปราชญ์ผู้ที่ให้คำอธิบายเกี่ยวกับชีวิตต่อไปนี้ซึ่งเป็นการอธิบายสิ่งเดียวกัน แต่ให้คำที่อธิบายแตกต่างกัน คือ

๑) คำอธิบายของแบร์กซอง (Bresson) ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงสร้างสรรค์ที่ถือว่า พลังชีวิตเท่านั้นที่เป็นอันตมัสัจจ คือ ความเป็นจริงที่สูงที่สุด เพื่อจะพัฒนาไปเป็นสิ่งใหม่ตลอดเวลา วิวัฒนาการของพลังชีวิตจะพัฒนาไปเป็นสิ่งใหม่ในลักษณะสร้างสรรค์ โดยไม่มีอดีต หรืออนาคตเป็นเครื่องกำหนดและก็ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงเชิงจักรกลและเชิงวัตถุวิสัย แต่จะมีการเปลี่ยนแปลงไปทั้งข้างหน้าและถอยหลัง โดยถ้าพลังชีวิตมีการพัฒนาไปเป็นจิตจะเป็นการเปลี่ยนแปลงไปข้างหน้า ถ้าพลังชีวิตมีการพัฒนาไปเป็นสสารจะเป็นการเปลี่ยนแปลงในลักษณะถอยหลัง ดังนั้น ชีวิตจึงไม่ใช่เป็นผลของสสารไม่ใช่สิ่งที่อุบัติขึ้นจากสสาร แต่เป็นพลังชีวิตนั่นเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีอยู่โดยตัวมันเอง

๒) คำอธิบายของนักปรัชญาชีวิตนิยม มีทรรศนะที่ไม่เห็นด้วยกับนักปรัชญาธรรมชาตินิยมหรือนักจักรกลนิยมในเรื่องของอินทรีย์ โดยนักปรัชญาชีวิตเชื่อว่า อินทรีย์ไม่ใช่เครื่องจักรกลและอินทรีย์มีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงจากเครื่องจักรกล เพราะอินทรีย์มีพลังชีวิต ทำให้ชีวิตมีการเจริญเติบโต มีการปรับปรุงตัวเอง มีการรักตัวเอง และมีการสืบพันธุ์ได้ เป็นสสารที่มีลักษณะพิเศษเปลี่ยนแปลงเป็นพลังงานทางเคมีและทางฟิสิกส์ไม่ได้ แต่ในทางตรงกันข้าม เครื่องจักรกลเป็นสสารที่ไร้ชีวิต ไม่มีพลังงานในการทำให้ตัวเองเจริญเติบโต ปรับปรุงตัวเองไม่ได้ สืบพันธุ์ไม่ได้ ดังนั้น ทั้งอินทรีย์และเครื่องจักรกล จึงที่ความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงเป็นคนละสิ่งกัน โดยอริสโตเติล (Aristotle) ซึ่งเป็นนักปรัชญาชีวิตนิยมได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับพลังงานเอาไว้ว่า พลังชีวิตก็คือวิญญาณ วิญญาณก็คือความรู้สึกทางประสาทสัมผัสและการรู้เหตุรู้ผล เขาเชื่อว่า สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีวิญญาณด้วยกันทั้งสิ้น เพราะวิญญาณเป็นสิ่งหลักของชีวิต พืชมีวิญญาณและพืชมีความต้องการสารอินทรีย์ สัตว์มีวิญญาณ เพราะสัตว์มีความต้องการของสารอินทรีย์และมีความรู้สึกทางประสาทสัมผัส มนุษย์มีวิญญาณ เพราะมนุษย์มีความต้องการสารอินทรีย์และมีความรู้สึกทางประสาทสัมผัส มีปัญญาเหตุรู้ผล

๓) คำอธิบายของนักปรัชญาธรรมชาตินิยมหรือสสารนิยมหรือนักปรัชญาจักรกลนิยมที่เชื่อว่าอินทรีย์ คือ เครื่องจักรหรือร่างกายที่มีความสลับซับซ้อน ส่วนชีวิต คือ พลังงานหรือปฏิกิริยาอาการทางฟิสิกส์และทางเคมีอันสลับซับซ้อนของร่างกาย เมื่อพลังงานทางฟิสิกส์และทางเคมีกระทบกันเกิดการดึงดูดกันและรวมโมเลกุลที่มีลักษณะแบบโพโตพลาสม์เข้าด้วยกันแล้วมีวิวัฒนาการแบ่งแยกออกไปเป็นเซลล์ต่าง ๆ แล้วรวมเซลล์ต่าง ๆ เหล่านั้นเข้าด้วยกันกลายเป็นอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย โดยรวมแล้วจึงเรียกว่า อินทรีย์อีกต่อหนึ่ง ส่วนความแตกต่างกันระหว่างอินทรีย์กับเครื่องจักรอยู่ที่ความสลับซับซ้อนและคุณภาพ โดยอินทรีย์จะมีความสลับซับซ้อนมากกว่าเครื่องจักร แต่มีคุณภาพในการทำงานด้อยกว่าเครื่องจักร เครื่องจักรกลจะมีความสลับซับซ้อนมากกว่าอินทรีย์ แต่ทั้งอินทรีย์และเครื่องจักรกลเป็นธรรมชาติของสสารทั้งสิ้น แต่อยู่ในสภาวะที่แตกต่างกันทางด้านโครงสร้าง

๔) คำอธิบายของลรอยด์มอร์แกน (Lloyd Morgan) ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎีอุบัติการณ์ที่ถือว่าชีวิตทุกชีวิตในโลกนี้อุบัติขึ้นจากสสาร โดยสสารทำให้เกิดชีวิตขึ้น และชีวิตทำให้เกิดจิตขึ้นเป็นลำดับต่อมา โดยมีวิวัฒนาการถึง ๓ ขั้น วิวัฒนาการได้ ดำเนินไปโดยกระบวนการ การสังเคราะห์ธาตุต่าง ๆ ให้มีกัมมันตภาพใหม่หรือทำให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้น ดังกระบวนการต่อไปนี้ตามลำดับ คือ

โปรตรอนและอิเล็กตรอนของธาตุมารวมกันเข้าเป็นปรมาณู ปรมาณูจำนวนมากมารวมเข้ากันเป็นโมเลกุล โมเลกุลจำนวนมากมารวมเข้ากันเป็นเซลล์ เซลล์จำนวนมากมารวมเข้ากันเป็นอินทรีย์ที่มีชีวิต โดยในการจัดรูปแบบใหม่ในแต่ละชั้นย่อมทำให้เกิดสิ่งใหม่ขึ้นที่แตกต่าง ทำให้ชีวิตอุบัติขึ้นจากธาตุต่าง ๆ ตามกระบวนการสังเคราะห์เชิงสร้างสรรค์ ชีวิตที่เกิดมาใหม่ไม่ใช่เกิดจากผลของการรวมธาตุ แต่เป็นการอุบัติที่เกิเกิดขึ้นใหม่ มีคุณภาพใหม่และมีความสามารถใหม่ แล้วจิตใจจึงอุบัติขึ้นจากชีวิตใหม่อีกต่อหนึ่ง โดยเป็นวิวัฒนาการขั้นสุดท้าย

ดังนั้น จิตใจจึงเป็นอุบัติการณ์ที่เกิดขึ้นในระดับสูงสุดในกระบวนการของวิวัฒนาการและจิตใจเกิดขึ้นก่อนชีวิตไม่ได้

๕) คำอธิบายของนักปรัชญาจิตนิยม เช่น เฮเกิล (Hegel) เชื่อว่า ทั้งชีวิต จิต วิญญาณ เป็นปฏิกิริยาอาการที่ปรากฏของสสารในขั้นเหตุในขั้นผล ซึ่งเป็นอาการเดียวกัน แต่ต่างกันขั้นเหตุและในขั้นผล เช่น พืชมีเพียงแค่ชีวิต มีการเจริญเติบโต และมีการเสื่อมสลายตายไปในที่สุด สัตว์มีเพียงแค่จิตสำนึกกลัวความทุกข์และกลัวความตาย แต่อยากมีสุข พยายามตอบสนองความต้องการของร่างกาย ส่วนมนุษย์มีวิญญาณที่รู้ตัวเองและกำหนดตัวเอง ปรับปรุงตัวเองเพื่อหลีกเลี่ยงความทุกข์ ค้นหาความสุข ความสงบ และสิ่งที่ดีให้แก่ตัวเอง สิ่งที่เป็นเหตุผลสากลเหมือนกันทั้งหมด คือ เป็นสสาร เมื่อสสารมีวิวัฒนาการสูงขึ้นมาตามลำดับก็จะมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นชีวิตจิต และวิญญาณในที่สุด ดังนั้น ทั้งสสาร ชีวิต จิต และวิญญาณ จึงเป็นสิ่งเดียวกัน (พระเทวินทร์ เทวินโท, ๒๕๔๖, หน้า ๓๙๕)

จากที่ได้อธิบายความหมายของชีวิตในแง่ต่าง ๆ มาข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า ชีวิตอาจจะหมายถึง รูปกับนาม ซึ่งมีการกระบวนการอันสลับซับซ้อน มีการพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจแยกส่วนใดส่วนหนึ่งออกจากกันได้ หากแยกรูปกับนามหรือกายกับจิตออกจากกัน ก็ไม่เรียกว่า “ชีวิต” เพราะ “ชีวิต” คือ องค์กรรวมระหว่างกายกับจิต

๓.๑.๒ รูปแบบธรรมชาติของชีวิต

สรรพสิ่งในโลกนี้ย่อมมีลักษณะที่เหมือนกันอย่างหนึ่ง คือ รักสุข เกลียดทุกข์ และอยากมีชีวิตอยู่หรือไม่อยากตาย สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงธรรมชาติของชีวิตในลักษณะสากล เมื่อมีการรักษาชีวิตให้คงอยู่ต่อไปแล้วสิ่งที่สำคัญสำหรับชีวิตต่อมาก็คือ ชีวิตดำรงอยู่เพื่ออะไร หรือชีวิตควรเป็นอย่างไร ถ้าเราไม่รู้ว่าชีวิตควรเป็นอย่างไรแล้ว มนุษย์ก็ย่อมที่จะมีชีวิตอยู่โดยปราศจากจุดมุ่งหมายหรือมองไม่เห็นความสำคัญในการใช้ชีวิต การที่จะเข้าใจความสำคัญของชีวิตจำเป็นต้องเข้าใจถึงธรรมชาติของชีวิต ดังนั้น ผู้วิจัยจึงศึกษารูปแบบธรรมชาติของชีวิตในทัศนะต่าง ๆ ว่ามีลักษณะอย่างไรบ้าง ดังต่อไปนี้

ก. ธรรมชาติของชีวิตในมุมมองของนักปรัชญา

๑) จิตนิยม มนุษย์คือวิญญาณ

ชาวจิตนิยมโดยทั่วไปเชื่อว่ามนุษย์มีองค์ประกอบ ๒ อย่าง คือ จิตกับกาย และเชื่อว่าจิตสำคัญกว่า เพราะเป็นตัวตนที่แท้จริงของเรา ร่างกายนั้นมีการเปลี่ยนแปลงมีเกิดมีดับ ส่วนจิตหรือวิญญาณนั้นเป็นอมตะร่างกายนั้นสัมผัสกับโลกวัตถุภายนอก ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปมาไม่แน่นอน จึงก่อให้เกิดความสุขความทุกข์ถ่ายไปถ่ายมาไม่รู้หยุด ส่วนจิตอันเป็นอมตะนั้นรู้จักสิ่งอันอมตะด้วยเช่นกัน เช่น สัจจะและคุณธรรม เป็นต้น ชาวจิตนิยมเชื่อว่าวิถีชีวิตของแต่ละคนนั้นเป็นไปตามการบังคับบัญชาของจิตแต่ละคน ร่างกายเป็นเพียงสนองเจตจำนงของจิตเท่านั้น

มนุษย์เรานั้นมีความรู้สึกนึกคิด มีอารมณ์เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ รับรู้รูปสกลิ่นเสียงสัมผัสที่มีอยู่ในโลกได้ความสามารถเหล่านี้ก่อนหินไม่มี ก่อนหินมันไม่รู้ความแตกต่างระหว่างวงกลม

กับสี่เหลี่ยม เปรี้ยวกับหวาน เย็นกับร้อน เหม็นกับหอม มันไม่มีความสุขความทุกข์ ความหิวความอิ่ม ความรักและความเกลียดอื่น ๆ สิ่งเหล่านี้เป็นประสบการณ์ของมนุษย์ แต่ก่อนหินไม่เคยรู้จัก สิ่งเหล่านี้ หินไม่สามารถที่จะเรียนวิทยาศาสตร์แล้วนำไปริเริ่มจัดการสิ่งต่าง ๆ ในโลกเพื่อสนองความต้องการของมัน มันไม่รู้จักคิดที่จะปรับปรุงอะไรเพื่อตัวมัน จิตนิยม เชื่อว่าที่ท่านเป็นเช่นนี้เพราะ หินไม่มี “จิต” ซึ่งเป็นตัวการที่ทำให้มนุษย์รู้จักเรียนรู้ คิดค้นและมีอารมณ์ความรู้สึกได้ เมื่อมีติดบาดมือ เราเลือดไหล การไหลของเลือดเป็นเรื่องของสรีระ แต่ตัวที่กระทำการฟัง รับรู้ คิดแล้วเห็น คล้อยตามนั้นมิใช่ร่างกาย แต่เป็นอะไรอีกบางอย่าง ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของท่านเท่า ๆ กับร่างกาย สิ่งนี้คือ จิตหรือวิญญาณ

โลกของจิตมีค่าและสำคัญกว่าโลกของวัตถุ จิตมีอำนาจเหนือร่างกาย ไม่แตกสลายไปพร้อมกับความดับสูญของร่าง ร่างกายและสสารวัตถุในโลกไม่ใช่ของจีรังยั่งยืน ฉะนั้น ค่าหรือความสำคัญของมนุษย์อยู่ที่จิตและแบบอันเป็นโลกนิรันดร

๒) ธรรมชาตินิยม มนุษย์ คือ ตัวเอง

กลุ่มธรรมชาตินิยมเชื่อว่าถ้าเรานำคนมาคนหนึ่งแล้วแยกแยะหน่วยย่อย ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของมนุษย์ออกให้หมดก็จะเหลือแต่อิเล็กทรอนิกส์กับโปรตอน จะไม่มีอะไรเหลืออยู่อีก ไม่มีจิต ไม่มีวิญญาณไม่มีสภาพจริงใด ๆ อื่นนอกจากอิเล็กทรอนิกส์กับโปรตอนอันเป็นหน่วยย่อยที่สุดของสสาร ข้อนี้เขาเห็นด้วยกับสสารนิยม แต่เขาต่างกับสสารนิยมตรงที่ว่าในขณะที่คน ๆ นั้นยังมีชีวิตอยู่ เขามิได้เป็นเพียงที่รวมของอิเล็กทรอนิกส์และโปรตอน เขามิได้เป็นเพียงเครื่องจักรที่สลับซับซ้อนกว่าสิ่งอื่น ๆ ในโลก แต่เขามีคุณสมบัติบางอย่างที่เราเรียกกันว่าคุณสมบัติของสิ่งมีชีวิต การรวมตัวของสารเคมีที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวมนุษย์ เป็นผลผลิตอันยาวนานของกระบวนการวิวัฒนาการ เป็นการรวมตัวที่อยู่ในลักษณะพิเศษ และรูปแบบของการรวมตัวแบบนี้ทำให้เกิดคุณสมบัติใหม่ขึ้น

ดังนั้น กลุ่มธรรมชาตินิยมเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถหรือคุณสมบัติบางอย่างที่สัตว์โลกอื่น ๆ และสรรพวัตถุทั้งหลายไม่มี เช่น มีสติปัญญาเรียนรู้ มีความฝัน มีแรงดลใจ มีความใฝ่ฝัน รู้จักรสของศิลปะ มีสำนึกผิดชอบชั่วดี มีการวางแผนงานในอนาคต และที่สำคัญที่สุดมีสำนึกในตัวเอง คือรู้ว่าตัวเองกำลังทำอะไรเพื่ออะไร

อย่างไรก็ตาม กลุ่มนี้จึงมีทัศนคติที่กลางระหว่างสสารนิยมกับจิตนิยม มนุษย์มีประสบการณ์และกิจกรรมต่าง ๆ ที่จิตนิยมถือว่าเป็นเรื่องของจิต แต่กระนั้นจิตก็ไม่มี มนุษย์มิใช่อะไรอื่น นอกจากสสาร แต่กระนั้นก็มีใช้เพียงสสารเหมือนสิ่งอื่น ๆ แต่มีคุณสมบัติพิเศษบางอย่างที่สิ่งอื่นไม่มี

เหตุนี้ มนุษย์มิใช่อะไรอื่นนอกจากสารเคมีที่รวมกันเข้าเป็นตัวเขา แต่ในอีกแง่หนึ่งเขาก็หลุดพ้นจากสารเคมีเหล่านั้น เหมือนกับน้ำที่หลุดพ้นจากออกซิเจนและไฮโดรเจนทั้ง ๆ ที่ในแง่หนึ่งโมเลกุลของน้ำจะมีไม่ได้ถ้าไม่มีไฮโดรเจนและออกซิเจน แต่น้ำก็มีใช้เพียงที่รวมของธาตุทั้งสองนี้เท่านั้น น้ำมีโลกของ

มันเอง คุณสมบัติที่เป็นตัวของมันเอง และมีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง เราจะรู้ได้ ก็ต่อเมื่อศึกษาจากตัวมันเองมิใช่ศึกษาจากอะตอมของไฮโดรเจนหรือออกซิเจน การรวมตัว ในรูปแบบเฉพาะแบบหนึ่งก่อให้เกิดน้ำ ซึ่งมีคุณสมบัติพิเศษขึ้นฉับใด การรวมตัวของสารเคมีทั้งหลายรูปแบบหนึ่งทำให้เกิดชีวิต มนุษย์ที่มีคุณสมบัติใหม่ขึ้นฉับนั้น

๓) สสารนิยม มนุษย์ คือ เครื่องจักร

นักปรัชญากลุ่มนี้เห็นว่าธรรมชาติแท้จริงของมนุษย์นั้นก็เพียงสสารหรือร่างกายเท่านั้น ทั้งนี้รวมตลอดถึงระบบประสาทและมันสมอง ซึ่งก็ต้องถือว่าสสารเป็นส่วนหนึ่งของร่างกาย ในจักรวาลของเรานี้ไม่มีความเป็นจริงอื่นใดนอกเหนือจากวัตถุ ทุกสิ่งทุกอย่างรวมทั้งสิ่งมีชีวิตทั้งหลายตลอดจนมนุษย์ทอนลงในที่สุดได้เป็นสสารกับพลังงาน มนุษย์ก็เปรียบเสมือนหุ่นยนต์ ซึ่งก็เคลื่อนไหวได้

ดังนั้น มนุษย์คนหนึ่งกับน้ำหยดหนึ่งต่างกันตรงที่ว่าสิ่งแรกสลับซับซ้อนกว่า แต่ความเป็นไปที่เกิดขึ้นในตัวมนุษย์กับความเป็นไปที่เกิดขึ้นกับหยดน้ำ อาจอธิบายได้ด้วยสูตรอันเดียวกันมนุษย์มิได้แตกต่างจากสัตว์และพืชโดยคุณภาพ แต่แตกต่างกันโดยปริมาณ กล่าวคือมิได้เป็นสิ่งที่อยู่คนละประเภท แต่เป็นพวกเดียวกัน ต่างกันตรงที่สลับซับซ้อนกว่ากัน นั่นคือ กลไกที่ประกอบขึ้นเป็นมนุษย์นั้นมีปริมาณมากกว่า ความแตกต่างระหว่าง มนุษย์ สัตว์ พืช ก้อนหิน เป็นความแตกต่างอย่างเดียวกับที่คอมพิวเตอร์ต่างจากลูกคิด ฉะนั้นค่าหรือความสำคัญของชีวิตย่อมไม่มีเพราะทุกสิ่งในจักรวาลล้วนแต่ดำเนินไปแบบจักรกล

ข. ธรรมชาติของชีวิตในมุมมองของศาสตร์ทั่วไป

วิชาชีววิทยา ให้ความรู้แก่เราเกี่ยวกับสิ่งที้องค์ประกอบของมันรวมตัวกันอย่างซับซ้อนและมีคุณสมบัติที่เราเรียกว่า “ชีวิต” วิชานี้พยายามที่จะให้คำตอบว่า สิ่งเหล่านี้แตกต่างจากสิ่งที่ไม่มีชีวิตอย่างไร สิ่งมีชีวิตมีอยู่ก็ชนิด เปลี่ยนแปลงเป็นชนิดหนึ่งได้อย่างไร และที่ว่า “เจริญขึ้น” นั้นหมายความว่าอย่างไร เหล่านี้คือ ปัญหาของชีววิทยา สาขาย่อย ๆ ของชีววิทยา เช่น พันธุวิทยา ซึ่งให้ความรู้กับเรื่องของพันธุกรรมว่า ลูกหลานได้อะไรถ่ายทอดจากต้นตระกูลบ้าง

ศาสตร์นี้ศึกษาสิ่งมีชีวิตประเภทหนึ่ง ซึ่งเรียกกันว่า มนุษย์ พยายามค้นคว้าเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์ และการรวมกันเป็นหมู่เหล่า ศึกษาถึงความรู้สึก หรือความเชื่อของมนุษย์และสื่อสารดูว่ามนุษย์ได้เริ่มต้นจากชุมชนเล็ก ๆ มาเป็นสังคมที่ซับซ้อนอย่างไร ส่วนเนื้อหาของสังคมวิทยานั้นก็คล้ายกับมานุษยวิทยา เพียงแต่ว่าสังคมวิทยา สนใจศึกษาสังคมอันสลับซับซ้อนของมนุษย์ ในเวลาปัจจุบัน และศาสตร์นี้ได้กล่าวถึงส่วนประกอบต่าง ๆ ของร่างกายของมนุษย์ว่าทำงานอย่างไร วิชาจิตวิทยา พยายามค้นคว้าองค์ประกอบการทำงานของสมอง หรือจิต ตลอดถึงพฤติกรรมของมนุษย์หรือของสิ่งที่มีชีวิต

อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีคำถามเกี่ยวกับสถานภาพของมนุษย์ “นี้หรือชีวิต” อาจมิได้หลายแง่ แต่แหล่งความรู้ ของมนุษย์มิใช่อยู่ที่วิทยาศาสตร์เท่านั้น ประสบการณ์ของมนุษย์นั้นมีมากมายหลาย

ชนิดประสบการณ์ชีวิตของคนเราโดยทั่ว ๆ ไป ก็คือเกิดมา เต็มโต มีความรัก ต่อสู้ ตื่นรนมืดมดคต
แก่แล้วก็ตาย วิชาประวัติศาสตร์พูดถึงการเดินทาง บันทึกการเกิดดับของอารยธรรมของมนุษย์ในโลก
นอกจากนี้ มนุษย์ยังรู้จักเรื่องสวยงาม คือ ประสบการณ์เกี่ยวกับสุนทรียภาพ

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ศาสตร์ แต่ละศาสตร์นั้นค้นคว้าและได้ความรู้เฉพาะเรื่องของตน แต่ไม่ว่า
หน้าที่ของแต่ละศาสตร์ที่จะรวบรวมความรู้ที่ได้จากศาสตร์อื่นเพื่อวาดแผนที่แสดงให้เห็นความรู้ของ
มนุษย์โดยรวม เปรียบได้ว่านักวิทยาศาสตร์แต่ละแขนงนั้น สนใจแต่เฉพาะต้นไม้ของตนจึงมองไม่
เห็นว่าป่าทั้งป่าเป็นอย่างไร (ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิศทเวทย์, ๒๕๔๗, หน้า ๗๔ - ๘๗)

ค. ธรรมชาติของชีวิตในมุมมองของศาสนา

๑) ศาสนาพุทธ

มนุษย์เป็นการรวบรวมตัวของสสารและจิต เรียกรวมว่า “ขันธ” มี ๕ ประการ คือ รูป
เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ การเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงของมนุษย์เป็นไปตามธรรมชาติ
ของสสารและมีจิตเป็นผู้กำหนด จิต เป็นสิ่งนามธรรมมีลักษณะเป็นวิถี เรียกว่า วิถีจิต ทำหน้าที่รับรู้
อารมณ์ เสวยอารมณ์ กำหนดอารมณ์

พระเจ้า ชาวตะวันออกมักเรียกว่า “เทวดาหรือเทพเจ้า” เป็นสิ่งมีชีวิตที่มองไม่เห็นมิได้เป็นผู้
ยิ่งใหญ่ มิได้เป็นผู้กำหนดวิถีโลกและมนุษย์ เป็นเพียงสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่งที่มีสภาวะทางกายภาพที่
ละเอียดกว่ามนุษย์ มนุษย์สามารถไปเกิดเป็นเทวดาได้ และเทวดาก็สามารถกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ได้

มนุษย์ เป็นสิ่งมีชีวิตชนิดหนึ่ง จัดอยู่ในประเภทเดียวกับสัตว์ คือ มีองค์ประกอบทางร่างกาย
เป็นสัตว์เช่นเดียวกับสัตว์โลกทั้งหลาย แต่มนุษย์มีสติปัญญาสูงกว่าสัตว์ และสิ่งที่ทำให้มนุษย์มี
สติปัญญาสูงกว่าสัตว์ มีศาสนาและศีลธรรมนั่นคือจิตวิญญาณ ในขณะเดียวกัน จิตหรือวิญญาณก็เป็น
สิ่งที่ทำให้มนุษย์เป็นพระเจ้าหรือเทพเจ้า เป็นสัตว์โลก และเป็นสัตว์นรกก็ได้จากการกระทำ (กรรม) ของตน

ชีวิตในศาสนาพุทธมีความสำคัญมาก เพราะการที่มนุษย์จะพัฒนาตนเองไปสู่สิ่งที่ดี
หรือตกต่ำลงก็ล้วนมาจากการกระทำของตนเองทั้งสิ้น ค่าของมนุษย์มิได้ขึ้นอยู่กับเวลาหรือการมีชีวิตที่
ยาวนานแต่อยู่ที่การกระทำดี ซึ่งจะกล่าวอย่างละเอียดในบทต่อไป (วิโรจน์ นาคชาติ, ๒๕๕๒, หน้า ๗๓)

๒) ศาสนาคริสต์

เมื่อพระเจ้าทรงสร้างโลกและสิ่งต่าง ๆ ในโลกเสร็จแล้ว “พระเจ้าจึงทรงสร้างมนุษย์ขึ้นตาม
แบบของพระองค์...ได้ทรงสร้างให้เป็นชายและหญิง” มนุษย์คนแรกเป็นผู้ชายชื่อว่า อาดัมโดยสร้าง
จากผงคลีดินแล้วพระองค์ทรงระบายลมแห่งชีวิตเข้าไปให้มีชีวิต หลังจากนั้นพระองค์ได้ทรงสร้าง
ผู้หญิงชื่อฮาวา จากกระดูกซี่โครงของอาดัม เมื่อสร้างขึ้นมาแล้วพระองค์ให้อยู่ในฐานะเหนือกว่าสัตว์
แต่เนื่องจากมนุษย์คู่แรกฝ่าฝืนไม่เชื่อฟังคำสั่งของพระเจ้ามนุษย์จึงถูกสาปแช่งให้ต้องตายโดยกลับไป
เป็นดินตามเดิม ผลบาปที่มนุษย์คู่แรกกระทำ และทำให้เขาทั้งสองต้องประสบกับภาวะ ๓ ประการ คือ

๑. ความตาย โทษของบาป คือ ความตาย อาตัมและฮาวาเป็นผู้ที่ตายทันทีขณะกระทำผิด คือ ตายฝ่ายวิญญาณ ได้แก่การถูกแยกจากพระเจ้า ถูกขับไล่ออกจากพระพักตร์ ด้านร่างกายแม้ไม่ตายทันทีแต่ร่างกายก็เริ่มตายทันทีที่ทำบาป ถ้าเขาไม่ทำบาปเขาจะต้องไม่ตายแต่จะมีชีวิตนิรันดร

๒. จิตใจอยู่ภายใต้กิเลสตัณหา มีสันดานแห่งความเชื่อตนเอง ถือตนเองเป็นใหญ่ กระทำตามใจตนเอง

๓. ดำรงชีวิตด้วยการเผชิญความทุกข์ยากต่าง ๆ ในโลก เนื่องจากสภาพของโลกที่ถูกสภาพแปรเปลี่ยนสภาพเลวลง

เมื่อมนุษย์คู่แรกมีลูกหลานออกมา ลูกหลานเหล่านั้นก็จะได้รับผลของบาป คือ สภาพ ๓ ประการนี้ตั้งแต่เกิดอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากบาปของมนุษย์คู่แรก มนุษย์ทุกคนที่เกิดมาจึงเป็นคนบาปมาแต่กำเนิด ที่เรียกว่าบาปกำเนิด กล่าวคือมนุษย์ทุกคนเป็นบาปอยู่แล้วตั้งแต่เกิดจึงมีนิสัยสันดานแห่งความผิดบาปติดตัวมา มีแนวโน้มในการทำบาป เช่น การทำตามใจตัวเองเห็นแก่ตัว อิจฉาริษยา ฯลฯ มิใช่มนุษย์ทำบาปจึงมีบาป แต่เพราะมนุษย์มีบาปอยู่แล้วจึงได้ทำบาป

เมื่อมนุษย์ยังอยู่ในโลก จะมีคนดีและคนชั่วปะปนกันเพราะพระเจ้าทรงเปิดโอกาสให้มนุษย์เพื่อสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในจิตใจเพื่อจะได้ดำเนินชีวิตในทางที่ถูกที่ควร แต่ในกาลสุดท้าย คือ ในวันพิพากษา คนดีคนชั่วจะถูกแยกจากกันตามกรรมของแต่ละฝ่ายที่ได้กระทำมา การที่จะเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้านั้นมนุษย์จะต้องแสดงออกถึงการกระทำอันเหมาะสมอันควร หลักแห่งความดีที่พระเยซูทรงสอนนั้นก็ขึ้นอยู่กับว่ามนุษย์จะเลือกปฏิบัติอย่างไร ดีหรือชั่ว กล่าวคือมีอิสรภาพในการเลือกวิถีทางดำเนินชีวิตตนเอง

หลักปฏิบัติเพื่อเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้า คือ การปฏิบัติตามพระบัญญัติให้ครบถ้วน ซึ่งสรุปได้สองประการ คือ (๑) รักพระเจ้าอย่างสุดจิตสุดใจ และ (๒) รักเพื่อนมนุษย์เหมือนรักตนเอง กล่าวคือมนุษย์จะเข้าถึงก็ต่อเมื่อรู้จักสละทรัพย์สมบัติภายนอกและมีความมานะพากเพียร เพราะอาณาจักรแห่งพระเจ้าเป็นสิ่งที่มิคุณค่าทางวิญญาณ ผู้ที่ยังไม่สามารถสละสมบัติทางโลกได้ย่อมไม่อาจเข้าถึงอาณาจักรพระเจ้า (สุจิตรา ธรณีน, ๒๕๓๘, หน้า ๒๐๘ - ๒๑๒)

กล่าวโดยสรุปว่า มนุษย์ในทัศนะของศาสนาคริสต์หรือเอกเทวนิยมส่วนใหญ่เป็นผลผลิตหรือสมบัติของพระเจ้า ความสำคัญหรือค่าของชีวิตมนุษย์ คือ การเคารพและปฏิบัติตามบัญญัติพระเจ้าอย่างเคร่งครัดเพื่อที่จะกลับไปอยู่กับพระเจ้านิรันดร

๓) ศาสนาอิสลาม

สำหรับแนวคิดของชาวมุสลิมส่วนใหญ่แล้ว จะมีความเชื่อเกี่ยวกับธรรมของชีวิตว่า พระผู้เป็นเจ้ามีนามว่า “อัลเลาะห์” เป็นผู้สร้างมนุษย์ให้จงรักภักดีต่อพระองค์และมาปกครองสรรพสิ่งบนพื้นแผ่นดินนี้ และเชื่อว่า พระเจ้าทรงสร้างมนุษย์ให้มีความแตกต่างกัน เพื่อให้เกิดความสมดุลและยังมีความเชื่ออีกว่า มนุษย์ไม่มีบาปกำเนิด แต่ทุกคนจะมีบาปหลังจากตายได้ ๑๕ ปี โดยประมาณตามบทบัญญัติของพระเจ้าเกี่ยวกับเรื่องของความเป็นไปของชีวิตนั้น และเชื่อว่าไม่สามารถสัมผัสกับ

พระเจ้าได้แต่สามารถทำความดีเพื่อให้เข้าใกล้อัลเลาะห์ได้ แต่บางคนเชื่อว่า สัมผัสกับพระเจ้าโดยการละหมาด หรือการระลึกถึง เชื่อว่าทำความดีจะไปอยู่สวรรค์ แต่ถ้าทำความชั่วจะตกนรก เพราะเป็นการกำหนดของพระเจ้า ส่วนชีวิตหลังความตายจะต้องกลับไปสู่โลกวิญญานตามที่พระเจ้าบอกไว้ และทุกคนจะต้องเรียนรู้ถึงหลักการของมุสลิม จึงจะรู้ว่า คำว่า ทุกข์นั้นจะไม่มี แต่ถ้าใครวิตกกังวลก็ให้ละหมาดและขอพรจากพระเจ้า แต่บางคนเห็นว่าความทุกข์เกิดจากไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระเจ้า เชื่อว่าบาปนั้นจะหมดไปหรือไม่ เมื่อเราขอโทษจากพระเจ้าแล้วก็เป็นสิทธิของพระอัลเลาะห์ ส่วนความสุขที่แท้จริง คือ ทำในสิ่งที่พระเจ้ากำหนด เกี่ยวกับเรื่องเป้าหมายของการดำเนินชีวิตนั้นต้องการเป็นบ่าวที่ดีของพระเจ้า ปฏิบัติตามคำสอนเป็นลูกที่ดีของบุพการี เป็นคนดีในสังคม ส่วนในโลกหน้านั้นตั้งความหวังไว้ว่า จะไปอยู่ในอาณาจักรสวรรค์ของพระเจ้า ส่วนเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติในการดำเนินชีวิตนั้นชาวมุสลิมปฏิบัติตามหลักศรัทธา ๖ และหลักปฏิบัติ ๕ เพราะถือว่าเป็นหลักที่พระเจ้ากำหนดให้ เชื่อว่าการถือศีลอดในเดือนรอมฎอนนั้นมีความสำคัญ เพราะเป็นคำสั่งของพระเจ้าและเป็นการพักกระเพาะในรอบปี ส่วนการประกอบพิธีฮัจญ์นั้น ก็เพื่อที่ชาวมุสลิมทุกมุมโลกได้มาพบปะเจอเจอและการทำละหมาดก็เป็นคำสั่งของพระเจ้าเช่นกันเชื่อว่า ชายชาวมุสลิมมีภรรยาได้ ๔ คนนั้น จะต้องเป็นที่ยอมรับกันทุกฝ่ายจะได้ช่วยกันดูแลครอบครัว และเพื่อเป็นการยกฐานะของสตรีอันเป็นเพศแม่มีให้ตกอยู่ในฐานะเมียน้อย เมียเก็บ นางบำเรอ หรือหญิงบริหาร ฯลฯ และมีการแก้ปัญหาชีวิตนั้นทำได้โดยการอาบน้ำชำระร่างกายและการละหมาด เกี่ยวกับคัมภีร์ในศาสนานั้นยังใช้คัมภีร์อัลกุรอานเป็นหลัก ในการดำเนินชีวิตประจำวันนอกจากนี้ ยังมีคัมภีร์ที่สำคัญ เช่น อัล-หะดีษ และถึงแม้จะมีการแบ่งแยกนิกาย ทุกคนก็ยังถือปฏิบัติตามคัมภีร์อัลกุรอานเหมือนกัน เกี่ยวกับการแบ่งแยกนิกายในศาสนานั้นมี ๒ นิกาย คือ ซุนนี และชีอะห์ ซึ่งเป็นการแยกความคิดของผู้นำทางศาสนาแต่มีพระเจ้าองค์เดียวกัน ซึ่งในอดีตเคยมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรง แต่ปัจจุบันอยู่กันอย่างสงบและบางคนก็ปฏิเสธว่า อิสลามไม่มีการแบ่งแยกนิกายเกี่ยวกับพิธีกรรมในศาสนานั้น และยังเชื่ออีกว่า เพื่อการแสดงความรักภักดีต่อพระเจ้าเป็นที่รวมของชาวมุสลิมได้มาพบกัน และมีการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ระบุอยู่ในหลักศรัทธาและหลักปฏิบัติ ๕ และเชื่อว่าพิธีกรรมที่สำคัญที่สุด คือ การละหมาดเพราะทำให้จิตใจบริสุทธิ์และหากใครไม่ปฏิบัติตามที่พระเจ้ากำหนดก็จะไม่มีทางบรรลุเป้าหมายสูงสุดได้เลย (ทัศนีย์พรรณ อุตมเวช, ๒๕๔๔, หน้า ๑๕๑-๑๕๒)

กล่าวโดยสรุปว่า โดยหลักการแล้วหลักคำสอนในคัมภีร์ทางศาสนาอิสลามจะเน้นในการการปฏิบัติ แม้ว่ากาลเวลาล่วงเลยมาแล้วหลายยุคหลายสมัย แต่สิ่งที่ไม่เคยเสื่อมไปจากความศรัทธาของชาวมุสลิมเลย ก็คือพระเจ้าและของศาสดา อีกทั้งคัมภีร์อัลกุรอานอันศักดิ์สิทธิ์ของศาสนาด้วย

๔) ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

สำหรับแนวคิดของชาวพราหมณ์-ฮินดูส่วนใหญ่แล้ว จะมีความเชื่อเกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิตว่า ในยุคแรก ๆ แนวคิดเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องเทพเจ้าต่าง ๆ ได้มีอิทธิพลต่อชีวิตของชาวอินเดีย

จนกระทั่งเรื่องราวทั้งหลายในชีวิตล้วนมีเทพเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งสิ้นและเทพเจ้าเหล่านั้นก็ถูกผูกขาด โดยชาวอารยันชั้นสูง ที่เรียกว่า วรรณะสูง ซึ่งได้แก่กษัตริย์และพราหมณ์ กษัตริย์ทำหน้าที่เป็นนักปกครอง พราหมณ์ทำหน้าที่เป็นผู้รับทำพิธีกรรม คือ รับหน้าที่เป็นผู้สื่อสารกับเทพเจ้า ทั้งสองวรรณะนี้จัดว่าเป็นชนวรรณะสูง แพศย์เป็นชาวอารยันเช่นเดียวกันกับกษัตริย์และพราหมณ์ มีหน้าที่ในการประกอบธุรกิจค้าขาย หรือเป็นชวานาที่มีนาเป็นของตนเอง จัดว่าเป็นวรรณะกลาง (ชนชั้นกลาง) และวรรณะสุดท้าย คือ ศูทร มีหน้าที่รับใช้คนชั้นสูง เป็นกรรมกรแบกหามทำงานหนัก จัดเป็นชนชั้นต่ำ ไม่สามารถที่จะร่วมคบหาสมาคม กินอยู่หลับนอน และร่วมกิจกรรมต่าง ๆ อย่างเสมอภาคกับชนชั้นสูงหรือชนชั้นกลางดังกล่าวได้ เพราะเป็นข้อห้ามทางศาสนาคือคัมภีร์พระเวท ซึ่งชาวอารยันเป็นผู้สร้างขึ้นมา ศูทรเป็นชาวอินเดียนพื้นเมืองซึ่งอาศัยอยู่ในชมพูทวีปมาก่อน ก่อนที่ชาวอารยันอพยพเข้ามา จึงเป็นอันว่าศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาของชาวอารยัน และเหตุผลที่เรียกว่าศาสนาพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ผู้ซึ่งมีหน้าที่ทำพิธีกรรม มีบทบาทในสังคมสูงมากหลักความดีสูงสุดซึ่งโมกษะ คือ หลักความดีสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู มีหลักการสำคัญของศาสนาว่า “ผู้ใดรู้แจ้งในอาตมัน (วิญญาณ) ของตนเองว่าเป็นอาตมันของพรหม ผู้นั้นย่อมข้ามพ้นจากสังสารวัฏและไม่ปฏิสนธิอีก” ถือว่าเป็นความดีขั้นสูงสุด (Summum Bonum) ประโยชน์ที่ถือว่าเป็นแก่นแท้ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้นคือ ปรมาตมันและหลักโมกษะ

คำว่า ปรมาตมัน หมายถึง สิ่งที่ยิ่งใหญ่อันเป็นที่รวมของสิ่งในสากลจักรวาล ซึ่งเรียกว่าพรหม ปรมาตมันกับพรหมคือสิ่งเดียวกัน (หมายถึงพรหมไม่มีรูปร่าง) อันมีลักษณะคือ

๑. เป็นสิ่งมีเองเป็นเอง ไม่มีเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด
๒. เป็นนามธรรม (ไม่มีรูปร่าง) สิ่งสถิตอยู่ในสรรพสิ่ง ไม่สามารถมองเห็นด้วยตา
๓. เป็นที่รวมของวิญญาณ (อาตมัน) ทั้งปวง
๔. สรรพสิ่งในสากลจักรวาลล้วนเป็นส่วนย่อยที่ออกมาจากพรหม
๕. เป็นอันติมสัจจะ (ความจริงขั้นสูงสุด)
๖. เป็นผู้ประทานความรู้ (ญาณ) ความคิดและความบันเทิง
๗. เป็นสิ่งนิรันดร์ คือ คงสภาพเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

คัมภีร์อุปนิษัท ได้กล่าวถึงสิ่งสัมบูรณ์ว่าเป็นอาตมันและพรหมัน โดยกล่าวว่าอาตมันและพรหมัน เป็นสิ่งเดียวกันเพียงแต่การมองจากแง่อัตวิสัยหรือในฐานะผู้รู้เรียกว่าอาตมันแต่หากจะมองในแง่วัตถุวิสัย หรือในฐานะเป็นสิ่งที่ถูกรู้ เรียกว่า พรหมัน และปรมาตมัน คือตัวตนสากล (วิญญาณสากล) เป็นวิญญาณที่บริสุทธิ์ ไม่ได้ถูกจำกัดด้วยสิ่งใดส่วนชีวาตมันเป็นตัวตนย่อยถูกจำกัดด้วยร่างกาย ชีวาตมันเกิดจากส่วนผสมของดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นส่วนหนึ่งแห่งอาตมันสากล เมื่อร่างกายแตกดับสิ่งที่เหลืออยู่ คือ อาตมันสากลหรือปรมาตมัน ซึ่งไม่มีวันจะสูญสิ้น

ประโยชน์สูงสุดของชีวิตตามทัศนะของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

๑. อรณะ (Wealth) การแสวงหาทรัพย์ หรือสร้างฐานะในทางเศรษฐกิจตามคำสอนในคัมภีร์อรรถศาสตร์ แต่งโดยท่านเกาทัณฑ์เป็นคัมภีร์ว่าด้วยการปกครอง การจัดระบบเศรษฐกิจระเบียบในการสงคราม

๒. กามะ (Pleasure) เป็นการให้ความสำคัญต่อชีวิตครอบครัว การแสวงหาความสุขนั้นตามหลักคำสอนของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จะต้องดำเนินไปตามแบบแผนหรือระเบียบแห่งความประพฤติของสังคม

๓. ธรรมะ (Norm) หมายถึง หลักศีลธรรมของสังคมฮินดู โดยทั่วไป ธรรม หมายถึง หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติเป็นการบังคับให้ทำตามหลักของศาสนา

๔. โมกษะ (Liberation) คือ อิสระภาพของวิญญาณ อันเป็นอุดมคติและคุณค่าสูงสุดในชีวิต เป็นชีวิตที่ข้ามพ้นจากสังสารวัฏเข้าสู่ความสุขอันเป็นนิรันดร์ นั่นคือ การปฏิบัติให้รู้จักตนเองว่าเป็นใคร พรหมคือใคร ในโลกนี้มีอะไรที่มีสาระสำคัญหรือมีค่าสูงสุด การรู้แจ้งในตนเองว่าเป็นพรหมและรู้แจ้งพรหมว่าเป็นปฐมวิญญาณของตน นี่คือการรวมเอาวิญญาณ (อาตมัน) อันเป็นของตนไปรวมกับปฐมวิญญาณ (ปรมาตมัน) จึงเรียกว่า การเข้าถึงโมกษะ คือ การปลดปล่อยวิญญาณให้เป็นอิสระอย่างสมบูรณ์ อันเป็นจุดหมายสูงสุดในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู

กล่าวโดยสรุปว่า สำหรับศาสนาพราหมณ์-ฮินดูนั้นเป็นศาสนาที่มีระยะเวลาแห่งการพัฒนาตนเองมายาวนานมาก ความเชื่อในพระเจ้าสูงสุดผู้สร้างโลกได้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย โดยเริ่มแรกสมัยที่เป็นศาสนาที่มีความเชื่อในพระเจ้าตามแบบศาสนาดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองและนับถืออำนาจลึกลับทุกชนิดที่แฝงในธรรมชาติ ต่อมาเมื่อเกิดคัมภีร์พระเวท พระเจ้าได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลา โดยเริ่มจากพระพรหมจนในที่สุดได้เปลี่ยนมาเป็นพระศิวะบ้าง และพระวิษณุบ้าง ต่อเมื่อได้มีการพัฒนาจากศาสนาพราหมณ์มาเป็นฮินดูหรือพราหมณ์ใหม่ คำสอนในเรื่องพระเจ้าได้ปรากฏอยู่ในรูปของปรมาตมัน พระเจ้าผู้ไม่มีรูปร่างแต่ทรงสำแดงองค์ออกมาเป็น ๓ รูป ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ดังนั้นจุดหมายสุดท้ายของศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในปัจจุบัน คือ การเข้าสู่โมกษะ ซึ่งผู้ที่เข้าถึงได้ต้องสามารถหลุดพ้นจากกองกิเลสและกองทุกข์ เมื่อหลุดพ้นแล้วจะเป็นหนึ่งเดียวกับปรมาตมัน ซึ่งไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

๓.๒ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์

เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วก็ต้องดำรงชีวิตอยู่ในสังคมเป็นส่วนใหญ่ มีน้อยมากที่มนุษย์จะปลีกตัวออกจากสังคมไปใช้ชีวิตเพียงลำพังตามธรรมชาติ ส่วนหนึ่งมาจากมนุษย์มีช่วงเวลาวัยเยาว์ที่จะต้องได้รับการเลี้ยงดูจากบิดา มารดาเป็นเวลานานทำให้ไม่สามารถใช้ชีวิตตามธรรมชาติได้รวดเร็วเหมือนสัตว์ชนิดอื่น ๆ มนุษย์จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอยู่รวมกันเป็นสังคม หลักการดำเนินชีวิต

ของมนุษย์นั้นส่วนมากก็มักจะมีแบบแผนมาจากสังคมที่ตนเองดำรงอยู่ ซึ่งแต่ละสังคมก็มีหลักการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมและโลกทัศน์

๓.๒.๑ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ขั้นพื้นฐาน

เมื่อกล่าวถึงแนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น สิ่งสำคัญที่มนุษย์ปรารถนา ก็คือต้องการในสิ่งที่ตนประสงค์ที่พึงพอใจ นั่นคือความสุขซึ่งความปรารถนานี้มีหลายทางด้วยกัน แต่เมื่อสรุปลงแล้วจะได้เพียง ๓ ทาง ดังนี้

๑) ความต้องการทางชีววิทยา (Biological Needs) หมายถึง ความต้องการอันเกิดทางร่างกาย อันเป็นความต้องการพื้นฐานที่จำเป็นที่สุด เช่น

๑.๑) ความต้องการอาหาร มนุษย์ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องพยายามสร้างที่ทำมาหากินให้มีประโยชน์ที่สุดและคุ้มค่าที่สุด

๑.๒) ความต้องการเครื่องนุ่งห่ม เพื่อปกปิดร่างกาย เพื่อความอบอุ่น ป้องกันอันตราย และแสดงถึงความเป็นอารยชน หรือผู้ที่เจริญแล้ว

๑.๓) ความต้องการที่อยู่อาศัย เพื่อป้องกันฝนฟ้า สัตว์ร้ายและเพื่อความสงบสุขสบายในชีวิตของตน

๑.๔) ความต้องการยารักษาโรค เพื่อบรรเทาหรือรักษาตัวเมื่อป่วยไข้ เพื่อพวยงชีวิตให้รอดพ้นจากความทุกข์ทรมานและมีความสุขตามสมควร

๒) ความต้องการทางใจ (Mental Needs) อันเป็นความต้องการอันลึกซึ้ง ซึ่งอยู่เบื้องหลังความต้องการด้านอื่น ๆ อาจแบ่งย่อยได้อีกดังนี้

๒.๑) ความต้องการความอบอุ่น ความปลอดภัยและหลักประกันชีวิต ความต้องการชนิดนี้มักจะพึงพาอาศัยอำนาจสูงสุดที่สามารถคอยบันดาลให้ตนสมปรารถนา เช่น อำนาจทางศาสนา หรืออำนาจสิ่งสูงสุด เช่นพระเจ้า เป็นต้น

๒.๒) ความต้องการความดี ความสมบูรณ์ อันเป็นสิ่งที่ดีงาม อันเป็นสิ่งที่ทุกคนย่อมปรารถนาไม่ว่าจะเป็นผู้ดี มั่งมี หรือยากจน

๒.๓) ความต้องการบรรลุจุดหมายปลายทางชีวิต ซึ่งมีอยู่สองทาง คือ ทางดีกับทางชั่ว ดังนั้น ศาสนิกชนจึงปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายปลายทางนั้นที่เห็นว่าถูกต้อง

๒.๔) ความต้องการความสุขพิเศษ นั่นคือความต้องการความสุขที่แท้จริง เช่น พระพุทธศาสนา สอนให้เข้าใจในไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา และสอนให้บรรลุถึงพระนิพพาน เป็นต้น

๒.๕) ความต้องการที่พึงอันประเสริฐ มนุษย์มีลักษณะอย่างหนึ่งที่คล้ายกันกับสัตว์ คือ มีความกลัว เช่น กลัวฟ้าร้อง ฟ้าแลบ น้ำขึ้น ลมพายุ เป็นต้น จึงมักหาที่พึ่ง เช่น เทพเจ้า ภูเขา ป่าไม้ เป็นต้น

๒.๖) ความต้องการปรัชญาชีวิต เพราะมนุษย์อยู่ในท่ามกลางสิ่งแวดล้อมทุกชนิด สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นย่อมมีลักษณะสามอย่าง คือ เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และสลายไป ถ้าเราศึกษาให้เข้าใจ สิ่งแวดล้อมด้วยดี เราจะสามารถเข้าใจชีวิตอย่างดีด้วย ดังนั้น เมื่อชีวิตเรามีสภาวะเช่นนั้นเราจึงจะมีความสุข ไม่ยึดติดในสิ่งใดมากเกินไป อาจเกิดทุกข์โศกได้

๓) ความต้องการทางสังคม (Social Needs) เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ชอบอยู่กันเป็นกลุ่ม ทั้งนี้อาจจะเพื่อความอบอุ่นใจ เพื่อสงเคราะห์อนุเคราะห์กันและกัน จึงมีการแต่งงานมีคู่ครอง มีบุตรสืบสกุล มีเพื่อนฝูง ตลอดทั้งมีมิตรประเทศเพื่อช่วยเหลือกันและกันในด้านการค้าขาย การศึกษา การเมือง การทหาร เป็นต้น และนอกจากนี้ยังต้องการความโดดเด่นเพื่อมียศ เกียรติ อำนาจ ชื่อเสียง บริวารอีกด้วย

นอกจากสภาพแวดล้อม สังคม และความต้องการในสิ่งที่พอใจแล้ว โลกทัศน์เป็นสิ่งสำคัญที่จะเป็นตัวกำหนดให้มนุษย์แต่ละบุคคลดำเนินชีวิตไปตามสิ่งที่ตนเองเข้าใจว่าสำคัญ

โลกทัศน์ก็คือความเชื่ออันเป็นระบบ ในวิถีชีวิตของคน ๆ หนึ่งเขาอาจคิดทำอะไรต่ออะไรหลายอย่าง แต่ถ้าเขาเป็นคนคงเส้นคงวา ความหลากหลายนี้จะเป็นเพียงภาพสะท้อนของทัศนคติพื้นฐานอันเดียวกัน ทัศนคติพื้นฐานนี้แหละคือโลกทัศน์ของคน ๆ นั้น ทุกคนมีโลกทัศน์ไม่ว่าเจ้าตัวจะรู้หรือไม่รู้จักตาม (ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญมี แทนแก้ว, ๒๕๕๒, หน้า ๒๘ - ๒๙)

๓.๒.๒ แนวคิดการดำเนินชีวิตของมนุษย์ตามทัศนคติของนักปรัชญา

ศาสตราจารย์ ดร. วิทย์ วิศทเวทย์ ได้แบ่งโลกทัศน์ของมนุษย์ ออกเป็น ๔ แบบ ความเชื่อแต่ละแบบจะสะท้อนถึงพฤติกรรมในการดำรงชีวิตและหลักการดำเนินชีวิตที่ไม่เหมือนกัน ดังนี้

๑. กลุ่มจิตนิยม (Idealism) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้ ก็คือโลกแห่งวัตถุที่เราจับต้องได้นั้น มีความสำคัญน้อยกว่าโลกนามธรรมอีกโลกหนึ่งซึ่งจริงยิ่งยั้งกว่าและมีค่าที่จะชื่นชมมากกว่า รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส มนุษย์เป็นเสรีที่จะเลือกจุดหมายปลายทางของตน และจุดหมายที่ถูกต้อง ก็คือโลกแห่งแบบแผนอันนิรันดร์นี้ ศักดิ์ศรีของมนุษย์อยู่ที่จิตใจมิใช่วัตถุ ปัญหาของคนและของสังคมอยู่ที่จิตใจคน ถ้าจิตใจของคนได้รับการขัดเกลาดีแล้ว ทุกสิ่งจะสงบเรียบร้อย มนุษย์มิได้เกิดมาเพื่อที่จะแสวงหาความสุขทางเนื้อหนังมังสา แต่เพื่อที่จะอยู่กับปัญญาอันเป็นลักษณะเฉพาะของมนุษย์ โลกเป็นที่ที่สำหรับหาอาหารให้แก่จิตใจมิใช่ร่างกาย

๒. กลุ่มสสารนิยม (Materialism) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้ ก็คือ พระเจ้าไม่มี โลกอันเป็นแบบแผนแม่บทของเพลโต โลกนามธรรมมีอยู่ในเฉพาะความคิด วัตถุเท่านั้นที่เป็นจริง มนุษย์เราหลงตัวว่าเป็นเสรี แต่โดยความจริงมิได้มีอะไรเป็นของตัวเองเลย ปัญหาของคนและสังคมอยู่ที่สิ่งแวดล้อม คนจะดีเองถ้าหากกินอิ่มนอนหลับ จิตใจคนเป็นไปตามเงื่อนไขของวัตถุ เราไม่สามารถแก้จิตใจคนได้โดยการสั่งสอน แต่ต้องปรับสภาพวัตถุให้ดีขึ้น มนุษย์ไม่ควรแสวงหาอะไรนอกจากความสุขสบาย คนที่หลงไหล

ในนามธรรมอันไม่มีจริงนั้นหลอกตัวเองเป็นพวกหนีชีวิต ชีวิตต้องสู้ ต้องแข่งขัน แต่ก็ควรจะมีกฎเกณฑ์ และกติกาบ้างเพื่อประโยชน์ของทุกคน

๓. กลุ่มมนุษยนิยม (Humanism) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้คล้ายพวกสสารนิยม แต่ต่างอยู่น้อยก็ตรงที่พวกนี้เป็นพวก “หัวก้าวหน้า” เขาเป็นพวกที่ชอบประนีประนอมระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ ระหว่างความสำคัญของวัตถุกับจิตใจ ระหว่างวิทยาศาสตร์กับศาสนาและศิลปะ ระหว่างแบบแผนตายตัวกับเสรีภาพ เขาเป็นพวกที่มองรอบด้านไม่เห็นว่าจะอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งสำคัญที่สุดเหมือนอย่างที่จิตนิยมเชื่อว่าจิตสำคัญที่สุด และสสารนิยมเชื่อว่าวัตถุสำคัญที่สุด

๔. กลุ่มโรแมนติก (Romantic) โลกทัศน์ของคนกลุ่มนี้ ก็คือมนุษย์ควรทำตามความรู้สึกของตน คนเราแต่ละคนมีเอกลักษณ์ของตนโดยเฉพาะที่ไม่เหมือนคนอื่น การได้แสดงออกซึ่งเอกลักษณ์อันนี้ เป็นสิ่งประเสริฐ สื่อในการแสดงออกก็ได้แก่ศิลปะแขนงต่าง ๆ คนเรามักจะไม่กล้าจริงจังกัน นอกจากจะไม่จริงจังกับคนอื่นแล้วยังไม่จริงจังกับตัวเองด้วย (ศ.ดร. วิทย์ วิชาแพทย์, ๒๕๔๗, หน้า ๘ - ๑๑, ๒๒๑ - ๒๒๓)

กล่าวโดยสรุปว่า หลักการดำเนินชีวิตเป็นสิ่งสำคัญของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับการใช้ชีวิตบนทางที่ถูกต้อง เหมาะสมและสมควร หลักการดำเนินชีวิตจะเป็นแผนที่บอกเบิกทางให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งความสงบสุข ทั้งนี้ ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้คิดพิจารณาด้วย วิจารณ์ญาณของตนเอง วิเคราะห์คุณโทษของการประพฤติตามแนวทางของการดำเนินชีวิตนั้นบนฐานความคิดที่ถูกต้อง สมเหตุสมผล ก็จะช่วยให้การดำเนินชีวิตนั้นเป็นไปอย่างราบรื่น เกิดความสันติสุขแก่ชีวิตได้อย่างแท้จริง

๓.๓ รูปแบบการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชาวไทย

๓.๓.๑ การดำเนินชีวิตของคนไทย

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ประชากรไทยอาศัยอยู่ในชนบทมากกว่าในเมืองวิถีชีวิตของคนไทยในสังคมชนบทเป็นสังคมของเครือญาติ และผู้ที่รักนับถือกัน นอกจากนี้ประเพณียังให้ความเคารพต่อผู้มีอาวุโสสูงทั้งที่เป็นญาติและไม่ใชญาติ ทำให้คนไทยในชนบทมีความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

การดำรงชีวิตของคนไทยส่วนใหญ่ อาศัยหลักธรรมทางศาสนาพุทธเป็นหลักในการดำเนินชีวิต ซึ่งเป็นผลมาจากสังคมไทยมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง คือ มีศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติมีภาษาไทยเป็นภาษาประจำชาติ มีขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบสานกันมาช้านานซึ่งแสดงให้เห็นถึงความ เป็นไทย (เยาวลักษณ์ กะริสนันท์, ๒๕๓๕, หน้า ๒๑)

วิถีชีวิตไทยที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้ แบ่งออกเป็นหัวข้อใหญ่ ๆ เพื่อให้เห็นความเกี่ยวพันกันขององค์ประกอบทางวัฒนธรรมและสถาบันสังคม ซึ่งปรากฏเป็นรูปแบบของการดำรงชีวิตของคนไทยและจะกล่าวถึงชีวิตของชุมชนไทยในอดีต เพื่อให้เห็นความเปลี่ยนแปลงอันเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นกับสังคมทุกสังคม

ก. การตั้งบ้านเรือนของชุมชนไทย

ลักษณะของสังคมเกษตรซึ่งเพาะปลูกข้าวเป็นหลัก ทำให้ชุมชนต้องเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐาน โดยคำนึงถึงแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูก และพื้นที่สำหรับการทำนาทำไร่ เป็นปัจจัยสำคัญ เนื่องจากสังคมได้พัฒนาระบบการผลิตข้าว จากขั้นตอนการเก็บรวบรวมน้ำ ซึ่งเกิดเองตามธรรมชาติและขั้นตอนที่สอง คือ การผลิตแบบเลื่อนลอย หรือปลูกข้าวไร่ มาถึงขั้นตอนที่สามและที่สี่ คือ การผลิตแบบนาหว่าน และนาดำ ตามลำดับ อันเป็นลักษณะที่ให้ผลผลิตสูงสุดและแพร่หลายที่สุดในชุมชนไทย ในระยะนี้ชุมชนจึงต้องตั้งหลักแหล่งอยู่กับที่ โดยมีพื้นที่เพาะปลูกที่เหมาะสมและมีแหล่งน้ำกินน้ำใช้ โดยเฉพาะมีแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกอย่างเพียงพอด้วย ชุมชนจึงมักเกิดตามแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น แม่น้ำ

ลักษณะการตั้งบ้านเรือนใกล้แหล่งน้ำ แบ่งได้เป็น ๒ รูปแบบใหญ่ ๆ คือ

๑. ปลูกที่อยู่อาศัยริมฝั่งน้ำ หมู่บ้านจะมีลักษณะเรียงรายยาวไปตามลำน้ำ หรือถ้าเป็นชุมชนขนาดใหญ่ อาจปลูกสองฝั่งน้ำ มีแม่น้ำเป็นเส้นกลาง และใช้เป็นทางคมนาคมหลักของหมู่บ้าน ในลักษณะนี้แม่น้ำจะมีความสำคัญทั้งในด้านอุปโภคบริโภคและด้านการเพาะปลูก โดยมีระบบการชักน้ำเข้าสู่ลำคลอง ลำประโดงต่าง ๆ ที่จะนำเข้าสู่บริเวณไร่นา ตลอดจนใช้แม่น้ำเป็นทางสัญจรค้าขาย ทั้งในหมู่บ้านเดียวกัน และระหว่างหมู่บ้านตามลำน้ำด้วย ชุมชนดั้งเดิมของไทยมักเป็นชุมชนริมน้ำ ในลักษณะนี้และสังเกตได้ว่า การเรียกชื่อหมู่บ้านจะมีคำว่า “บาง” ประกอบอยู่ในชื่อ (บาง หมายถึง ทางน้ำเล็ก ๆ หรือบริเวณที่มีน้ำไหลขึ้นลงตามอิทธิพลของแม่น้ำหรือทะเล) หมู่บ้านเช่นนี้พบได้ทั่วไปในเขตภาคกลาง ซึ่งเป็นบริเวณที่ราบลุ่ม

๒. ปลูกที่อยู่อาศัยใกล้บริเวณที่ดินเพาะปลูก มักจะปลูกบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่มตรงกลาง และมีที่ดินทำกินโดยรอบ การอยู่กันเป็นกลุ่มเช่นนี้จะช่วยให้การจัดระบบความปลอดภัยของชุมชนสะดวกขึ้น ทำให้มีความร่วมมือของสมาชิกชุมชนใกล้ชิดยิ่งขึ้น แหล่งน้ำในกรณีนี้มักเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติขนาดใหญ่ เช่น บึงหรือสระน้ำ หนองน้ำใหญ่ ๆ เพื่อการอุปโภคบริโภค แต่น้ำสำหรับการเพาะปลูกยังต้องอาศัยน้ำจากแม่น้ำ โดยผ่านทางลำคลองย่อย เพื่อชักน้ำเข้าสู่บริเวณเพาะปลูก เช่นเดียวกับการตั้งบ้านเรือนในลักษณะแรก นอกจากนี้ ยังอาจต้องพึ่งพาน้ำฝนตามฤดูกาล ดังที่เรียกว่า การทำน่าน้ำฟ้า

การตั้งถิ่นที่อยู่อาศัยในลักษณะที่สองนี้ อาจมีรูปแบบที่แยกย่อยออกไป คือ ถ้าที่ดินที่มีความอุดมสมบูรณ์อยู่ห่างกัน หรือมีแหล่งน้ำธรรมชาติเล็ก ๆ อยู่เป็นกลุ่ม ๆ อาจปลูกที่อยู่อาศัยแยกจากกันตามความจำเป็นด้านที่ดิน บ้านเรือนก็จะกระจายกันออกไป ไม่รวมกันเป็นกลุ่มก่อน ความร่วมมือของสมาชิกในชุมชนจะน้อยลง

เนื่องจากการเพาะปลูกแบบนาดำ ต้องการแรงงานมาก เพื่อให้ได้ผลผลิตที่เพียงพอชุมชนจึงจำเป็นต้องสร้างระบบความร่วมมือในชุมชน เช่น การเอาแรง หรือการลงแขก เพื่อให้สมาชิก

ในชุมชนสามารถผลิตข้าวได้พอสำหรับบริโภค นอกจากนี้ ยังทำให้เกิดค่านิยมในการที่จะมีครอบครัวใหญ่ มีลูกหลานมาก ๆ เพื่อเป็นแรงงานของครอบครัวในการทำไร่ทำนา ความต้องการแรงงานเพื่อการเกษตรนี้ส่งผลไปถึงการสร้างระบบความสัมพันธ์ลักษณะอื่น ๆ ของชุมชนด้วย เช่น ระบบเครือญาติ ระบบอุปถัมภ์ ตลอดจนวิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เช่น พิธีกรรม ความเชื่อและวงจรชีวิต

ในชุมชนที่ทำการเพาะปลูกเป็นหลัก ปฏิทินการเพาะปลูก หรือการกำหนดช่วงเวลาทำงาน จะกลายเป็นตัวกำหนดกิจกรรมของชุมชน ฤดูกาลของการเพาะปลูกจะมีความสำคัญสูงสุด เช่น ในช่วงลงมือเตรียมที่ดินเพาะปลูก ไถนา หว่านข้าว เก็บเกี่ยว จะเป็นช่วงของการทำงานหนักกิจกรรมอื่น ๆ จะต้องชะลอลง หรืองดไว้ก่อนจนกว่าจะเก็บเกี่ยวเสร็จแล้ว หรือขายพืชผลแล้ว จึงจะมีเวลา และมีเงินสำหรับกิจกรรมอื่น ๆ เช่น มักพบว่าเมื่อมีการตายเกิดขึ้นในช่วงที่ไร่นางานยังหนังก้อย พิธีศพ อาจจัดโดยย่อก่อนตามความจำเป็น หลังจากเสร็จงานไร่นาแล้วหรือมีเงินทองจากการขายผลผลิตแล้วจึงจะรื้อฟื้นทำพิธีกันอีกครั้งหนึ่งโดยจัดงานให้ใหญ่โตสมกับความพอใจ ในบางท้องที่จึงพบว่า มีประเพณีทำศพสองครั้ง หรืองานบวช งานแต่งงานก็มักจะรอให้พ้นฤดูทำนาเสียก่อน คือ ให้อ่างจากภารกิจหลักนั่นเอง และยังมีผลให้ได้รับความร่วมมือจากสมาชิกในชุมชนอย่างเต็มที่ด้วย

ระบบความเชื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับสังคมเกษตรกรรมด้วยดังจะเห็นว่า พิธีกรรมหลายอย่างในชุมชนไทยจะเป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ (Fertility rite) ชุมชนเกษตรกรรมจะมีความเชื่อในเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติหรือเหนือธรรมชาติ ที่จะบันดาลความอุดมสมบูรณ์ เชื่อเรื่องเทพเจ้าแห่งการเพาะปลูก เทพ หรือเทวีแห่งพืชผล เทวีแห่งข้าว (แม่โพสพ) มีพิธีเช่นสรวงบูชาเพื่อขอให้เทพทั้งหลายบันดาลความอุดมสมบูรณ์ในไร่นา ในชุมชนไทยจึงมีพิธีแรกนาพิธีทำขวัญข้าว พิธีขอฝน (บุญบังไฟ/แห่นางแมว) และพิธีอื่น ๆ อีกหลายอย่างปรากฏอยู่ทั่วไปโดยคล้ายคลึงกันทุกท้องถิ่น เช่น การทำขวัญข้าวตั้งท้อง เป็นการเชื่อมโยงความเชื่อเรื่องขวัญเข้ากับความเชื่อเรื่องเทพหรือเทวีประจำต้นข้าว พิธีกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเพื่อสนองความต้องการ ของชุมชนเกษตรทั้งสิ้น

พิธีกรรมและความเชื่อเหล่านี้ ยังเป็นต้นเค้าของการละเล่นต่าง ๆ ในชุมชนไทยด้วย เช่น ในระหว่างทำงาน อาจจะมีการละเล่นเพื่อผ่อนคลายความเครียด หรือเพื่อให้การร่วมมือกันในการทำงานเป็นไปโดยพร้อมเพรียงและสนุกสนานรื่นเริง การละเล่นบางอย่างช่วยให้เกิดจังหวะในการทำงานร่วมกัน สิ่งเหล่านี้ปรากฏให้เห็นในวิถีชีวิตไทย อันเกี่ยวเนื่องกันในความเป็นสังคมเกษตรกรรมซึ่งหากจะนำไปเปรียบเทียบกับสังคมเกษตรกรรมในบริเวณอื่น ๆ ของโลกก็จะพบลักษณะทำนองเดียวกันเพียงแต่ต่างกันในระยะละเอียด อันเกิดจากความเหมาะสมทางสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ หรือภูมิอากาศ และทางวัฒนธรรมของสังคมเหล่านั้น

ข. ระบบครอบครัวไทย

ครอบครัวเป็นหน่วยสังคมที่เล็กที่สุด อาจประกอบด้วยคนเพียงสองคนก็ถือว่าเป็นหน่วยของสังคมแล้ว จำนวนสมาชิกในครอบครัวจะมากจะน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับระบบการจัดการครอบครัวในสังคมนั้น ๆ

ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวในรูปแบบที่นักสังคมวิทยาเรียกว่า ครอบครัวขยายไม่ถาวร โดยเริ่มจากการเป็นครอบครัวเดี่ยว (nuclear family) ประกอบด้วย พ่อ แม่ ลูก เมื่อลูกเติบโตถึงวัยมีคู่ก็ยังคงอยู่กับพ่อแม่ในช่วงเวลาหนึ่งหลังการแต่งงาน อาจมีการต่อเติม หรือ ขยายขนาดของเรือนเดิม เพื่อให้มีเนื้อที่พอสำหรับคู่แต่งงานอยู่ได้อย่างเป็นสัดส่วน ในระยะนี้ถือว่าเป็นครอบครัวขยาย (extended family) คือ มีสองครอบครัวในเรือนเดียวกัน การกินอาหารอาจรวมกันกับครอบครัวพ่อแม่ หรือคู่แต่งงานใหม่อาจตั้งครัวหุงต้มของตนเอง

ลักษณะครอบครัวขยายนี้จะขึ้นอยู่กับอยู่เพียงช่วงต้น เมื่อคู่แต่งงานมีลูก หรือ พี่น้องคนต่อ ๆ มาแต่งงานบ้าง เนื้อที่ใช้สอยในครัวเรือนเดิมอาจคับแคบเกินไป คู่แต่งงานที่มีลูกแล้วมักจะแยกออกไปปลูกบ้านเรือนเป็นสัดส่วน โดยอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับเรือนเดิมของพ่อแม่ ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็น Compound หรือ คู่แต่งงานอาจโยกย้ายไปอยู่ในบริเวณทำกินที่เหมาะสม ตามที่เห็นควร เมื่อลูกแต่งงานแยกบ้านไปหมด ครอบครัวขยายนี้อาจจะกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวตามเดิม ด้วยเหตุนี้ นักสังคมวิทยาจึงเรียกว่าเป็นครอบครัวขยายไม่ถาวร (temporary extended family) ต่างจากบางสังคมที่ลูกชายหรือลูกสาวที่แต่งงานแล้วจะอยู่ร่วมกับครอบครัวพ่อแม่ตลอดไป เช่น สังคมจีน ซึ่งลูกชายจะอยู่ในครัวเรือนเดิม

ค. การแต่งงานและสืบสกุล

การแต่งงานหรือการเลือกคู่ในสังคมไทยมีข้อกำหนดว่า ต้องเป็นการเลือกคู่ภายในหมู่ของตน (endogamy) หรือเลือกคู่จากนอกหมู่บ้าน (exogamy) ดังที่เป็นข้อกำหนดในบางสังคม นอกจากนี้แม้ลักษณะการจัดการเลือกคู่มักจะเป็นไปโดยความเห็นชอบของพ่อแม่ หรือ ญาติผู้ใหญ่ แต่ก็ไม่มีลักษณะที่เป็นระบบของการกำหนดคู่แต่งงานโดยพ่อแม่ (arranged marriage) หรือการหมั้นหมายตั้งแต่เยาว์วัยตามความพอใจของพ่อแม่ อาจกล่าวได้ว่าในสังคมไทย สิทธิการเลือกคู่สมรสยังเป็นของลูก แต่ค่านิยมในสังคมไทยนั้นถือว่า ลูกควรได้รับความเห็นชอบ หรือได้รับความยินยอมจากพ่อแม่ทั้งสองฝ่าย

ลักษณะหนึ่งที่ยืนยันว่า สังคมไทยยอมรับสิทธิของหนุ่มสาวที่จะเลือกคู่สมรสของตนได้ คือ การที่สังคมไทยมีประเพณี การขอขมา เช่น หากพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หรือทั้งสองฝ่ายไม่เห็นชอบหนุ่มสาว อาจหนีไปแต่งงานตั้งครอบครัวทำมาหากินไกลจากครัวเรือนเดิมของตน เมื่อคาดว่าครอบครัวเดิมหายโกรธ หรือเมื่อมีลูกแล้ว จึงพากันกลับมาขอขมา โดยมากมักเป็นกรณีที่ฝ่ายชาย พาผู้หญิงหนีไปจากบ้านพ่อแม่ของผู้หญิง จึงต้องกลับมาขอขมาพ่อแม่ของผู้หญิง สังคมไทยยอมรับการขอขมานี้และถือว่าคู่แต่งงานนั้นได้อยู่กินกันอย่างถูกต้องแล้ว

การขอขมาเกี่ยวเนื่องกับเรื่องสินสอดด้วย กล่าวคือ ในสังคมไทยฝ่ายผู้ชายเป็นผู้จ่ายสินสอดให้แก่พ่อแม่ของผู้หญิง (จึงมักเรียกว่า ค่าน้ำนม คือค่าตอบแทนที่พ่อแม่เลี้ยงดูลูกสาวมาและลูกสาวจะออกไปอยู่เรือนอื่น ถือเป็น การสูญเสียสมาชิกในครัวเรือน หรือเสียแรงงานไป) ดังนั้น หากมีกรณีของ

การขอขมา จึงมักเป็นฝ่ายชายต้องขอขมาเพราะพ่อแม่ฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายเสียหาย (การขอขมาอาจต้องมีการมอบสิ่งของเงินทอง ซึ่งเท่ากับเป็นการปรับโทษไปในตัว หรืออาจไม่ต้องมีสิ่งของ มามอบให้ในการขอขมาก็ได้ แล้วแต่การเรียกร้องหรือความพอใจของพ่อแม่)

สินสอดที่มอบให้ฝ่ายหญิง (bride price) นี้ อาจเป็นเงิน หรือของมีค่าต่าง ๆ แต่ไม่ได้มอบให้แก่ตัวผู้หญิงโดยตรง พ่อแม่ของผู้หญิงอาจจัดเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัว ตลอดจนเครื่องประดับให้ลูกสาวติดตัวเมื่อออกเรือนไป หรืออาจมอบสินสอดที่ฝ่ายชายนำให้มานั้น ให้แก่ลูกสาวก็ได้ตามความพอใจ

การเลือกที่อยู่ของคู่แต่งงานใหม่ในสังคมไทยแต่เดิมนั้น ฝ่ายชายจะเข้ามาอยู่ในครัวเรือนของฝ่ายหญิงชั่วระยะเวลาหนึ่งจากนั้นอาจจะย้ายออกไปตั้งบ้านเรือนของตนเองตามที่ได้เห็นสมควร หรือหากพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีลูกคนเดียว คู่แต่งงานก็อาจจะอยู่กับพ่อแม่ฝ่ายนั้นเพื่อช่วยเป็นแรงงานในการทำมาหากินและช่วยดูแลพ่อแม่ในยามแก่เฒ่า จึงถือว่าในระบบสังคมไทยไม่กำหนดเจาะจงว่าคู่แต่งงานใหม่จะต้องเลือกที่อยู่ในรูปแบบใด สังคมบางสังคมอาจกำหนดว่า คู่แต่งงานจะต้องอยู่ในครัวเรือนเดิมของพ่อแม่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เช่น สังคมจีนซึ่งกำหนดให้ฝ่ายหญิงเข้ามาสู่ในครัวเรือนของสามีและแยกจากครัวเรือนเดิมอย่างเด็ดขาด

อย่างไรก็ตาม จากค่านิยมในสังคมไทยแต่เดิมที่มักให้ฝ่ายชายเข้ามาอยู่กับครัวเรือนของฝ่ายหญิงอย่างน้อยชั่วระยะเวลาหนึ่ง และหลังจากนั้นก็มักตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกับครอบครัวเดิมของภรรยาทำให้เกิดลักษณะที่ว่า ฝ่ายหญิงจะเป็นคนดั้งเดิมของหมู่บ้าน ฝ่ายชายมาจากหมู่บ้านอื่น (ถ้าไม่ใช่คู่แต่งงานที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกันอยู่แล้ว) ซึ่งส่งผลกระทบต่อไปถึงระบบครัวญาติการมรดกและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทย

การมรดกในสังคมไทยนั้น พ่อแม่มักจะแบ่งที่ดินทำกินให้แก่ลูกสาว เนื่องจากลูกเขยเป็นฝ่ายอพยพเข้ามาในครอบครัว หรือ มาตั้งบ้านเรือนในบริเวณของฝ่ายหญิง โดยเฉพาะในกรณีลูกสาวคนสุดท้อง ซึ่งถือว่าจะต้องอยู่ในครัวเรือนเดิม จะเป็นผู้รับมรดกบ้านเรือนของพ่อแม่รวมทั้งทรัพย์สินอื่น ๆ ที่เหลือจากการแบ่งให้ลูกคนอื่น ๆ แล้ว ลักษณะดังกล่าวนี้แม้จะมีได้เป็นข้อกำหนดตายตัว พ่อแม่อาจยกมรดกให้ลูกคนไหนมากน้อยเท่าใดก็ได้ตามความพอใจ แต่เท่าที่ปรากฏมักจะได้แก่ลูกสาวคนสุดท้อง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนในปัจจุบัน คือ ในชุมชนภาคอีสานส่วนท้องถิ่นยังมีกล่าวล้อเลียนชายหนุ่มที่ติดพันลูกสาวสุดท้องของบ้านว่า จะได้เหล้ามุลก่อน คือ ได้ครองมรดกลูกสาวสุดท้อง (ลูกหล้า หรือ ลูกหล่า) นั่นเอง

ง. ระบบการสืบสกุลและการนับเครือญาติ

ระบบเครือญาติของไทยนั้น จะนับญาติทั้งฝ่ายพ่อและฝ่ายแม่ หรือที่เรียกกันว่า นับญาติสองสาย (bilateral) ในขณะที่บางสังคมอาจนับเฉพาะญาติทางพ่อ (patrilinear) หรือนับญาติทางสายแม่ (matrilinear) สถานภาพของญาติทั้งฝ่ายพ่อและแม่ในสังคมไทยถือได้ว่าเท่าเทียมกัน เห็นได้จากการ

กำหนดเรียกญาติ ซึ่งจะระบุชัดเจนทั้งสองฝ่าย สถานภาพอาจจะแตกต่างกันไปบ้างก็เฉพาะ ในกรณีของชนชั้นปกครอง ซึ่งมักถือว่าทางฝ่ายชาย (สายพ่อ) เป็นผู้ที่มีสิทธิในทางปกครองบ้านเมืองหรือชุมชน เนื่องจากฝ่ายชายเป็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากนี้ ก็อาจมีข้อแตกต่างในทางเศรษฐกิจซึ่งอาจถือว่าเป็นองค์ประกอบในการลำดับความสำคัญของญาติฝ่ายพ่อและแม่ แต่ก็มักเป็นเรื่องเฉพาะครอบครัวแต่ละครอบครัว ไม่ใช่เป็นลักษณะรวมของชุมชน ในระยะที่สังคมไทยยังไม่กำหนดใช้นามสกุล การสืบสกุลเป็นไปอย่างหลวม ๆ คือ ถือว่าลูกสืบสกุลของทั้งฝ่ายพ่อและแม่ เห็นได้จากการที่คนไทยจะนับถือญาติผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายเท่า ๆ กัน และจะนับญาติในลำดับพี่/น้อง ของทั้งญาติฝ่ายพ่อและแม่ด้วย

อย่างไรก็ตาม เมื่อฝ่ายแม่มักเป็นฝ่ายที่อยู่ในครัวเรือนเดิม หรือในบริเวณหมู่บ้านเดิมของตนทำให้ลูกใกล้ชิดกับญาติฝ่ายแม่มากกว่า ญาติฝ่ายแม่มีโอกาสช่วยเหลือและอบรมตั้งแต่เล็กจนโตลูกจึงมักสนิทสนมกับญาติพี่น้องฝ่ายแม่มากกว่าฝ่ายพ่อ และในชุมชนดั้งเดิมที่มีระบบการนับถือผีบรรพบุรุษฝ่ายแม่จะอยู่ในสถานะที่สำคัญกว่า ตัวอย่างในสังคมไทย คือ ชุมชนทางภาคเหนือซึ่งเป็นชุมชนในวัฒนธรรมล้านนา จะมีการถือผีสายแม่เป็นหลัก เมื่อผู้หญิงแต่งงานจะมีการแบ่งผีสายแม่ไปเคารพเช่นสรวงในเรือนของคู่แต่งงานใหม่ อนึ่ง การศึกษาทางมานุษยวิทยาก็ปรากฏหลักฐานว่า สังคมดั้งเดิมในเขตต่าง ๆ ของลูกนั้น มักเริ่มด้วยระบบการนับญาติฝ่ายแม่เป็นหลัก เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างแม่กับลูกนั้นระบุได้ชัดเจนแน่นอนกว่าความสัมพันธ์ระหว่างพ่อกับลูก

ในการนับญาตินี้ นอกจากจะนับญาติสายโลหิต (consanguine relative) ทั้งสองฝ่ายแล้วยังนับญาติจากการแต่งงาน (conjugal relative) ด้วย โดยอาจมีคำระบุที่ต่างออกไป เช่น เรียกว่า ญาติเกี่ยวดอง (คำพิธีแต่งงานในชุมชนไทยบางแห่งเรียกว่า กินดอง) และมีคำเฉพาะที่ใช้เรียกญาติ คือ เขย สะใภ้ (เช่น พี่เขย พี่สะใภ้ อาเขย ป้าสะใภ้) การนับญาติทั้งสองฝ่ายและญาติเกี่ยวดองด้วยนี้ทำให้ระบบเครือญาติของสังคมไทยแผ่ไปกว้างขวางมาก ในหมู่บ้านแต่ละแห่งจึงมักเป็นญาติกันเกือบทั้งหมด โดยไม่ทางสายโลหิตก็โดยการแต่งงาน

ระบบเครือญาตินี้มีผลต่อการให้ความร่วมมือทางแรงงาน อันเป็นปัจจัยสำคัญในสังคมเกษตรทำให้ครัวเรือนสามารถขอความช่วยเหลือในการทำไร่นา ตลอดจนกิจกรรมอื่น ๆ จากญาติพี่น้องและยังขยายออกไปถึงความร่วมมือกันในชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนมักเกี่ยวเนื่องเป็นญาติกันทางใดทางหนึ่งดังกล่าวแล้ว จึงเห็นได้ว่า การจัดระบบความสัมพันธ์ในสังคมนั้นมีความเกี่ยวโยงกันเป็นเครือข่าย หากส่วนใดส่วนหนึ่งหรือองค์ประกอบใดเปลี่ยนแปลงไป ก็อาจจะทำให้เครือข่ายความสัมพันธ์เปลี่ยนแปลงได้ทั้งหมด

การอ้างสิทธิในการปกครอง หรือ การเป็นหัวหน้าชุมชนในระดับต่าง ๆ ก็อาจอาศัยระบบของเครือญาติเป็นหลักด้วย ดังเช่นตัวอย่างการแต่งงานของชนชั้นปกครอง หรือหัวหน้าชุมชนที่มักขยายออกไปนอกกลุ่มของตน ซึ่งส่งผลให้สามารถอ้างสิทธิอันเกิดจากความเป็นญาติ ทั้งด้านสายโลหิตและด้านความเกี่ยวดองจากการแต่งงานเช่นกัน ทำให้เกิดการขยายสิทธิการปกครองออกไป

การอ้างสิทธิในอำนาจ หรือการครอบครองผลประโยชน์ในแง่ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้อาจเกิดปัญหา ในลักษณะที่ว่า ญาติลำดับใดจะมีความสำคัญมากกว่ากัน หรือญาติฝ่ายใดสำคัญมากกว่ากัน เช่น เมื่อพ่อ (ที่เป็นหัวหน้าชุมชน) ตายลง ลูกชายหรือน้องชายของผู้ตายควรเป็นผู้ได้สืบอำนาจต่อปัญหา เช่นนี้มักไม่เกิดในระดับสามัญชน เพราะการนับญาติส่งผลด้านการขอความร่วมมือขอแรงงาน มากกว่าจะส่งผลด้านอำนาจ หรือผลประโยชน์ที่เกิดจากการปกครองชุมชน

ระบบเครือญาติในสังคมไทยยังมีความสัมพันธ์สืบเนื่องอย่างใกล้ชิดกับระบบอุปถัมภ์ กล่าวคือ การขอแรงงานแรกเปลี่ยนแรงงาน หรือขอความช่วยเหลือในลักษณะอื่น ๆ โดยอ้าง ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ จัดเป็นส่วนหนึ่งของระบบอุปถัมภ์ เช่น การลงแขก หรือเอาแรงในการทำนา ถือกันว่าต้องไปช่วยแรงในไร่นาของญาติพี่น้องก่อน แล้วจึงช่วยสมาชิกอื่น ๆ ในชุมชนของตนและ การช่วยญาติพี่น้องก็มักจัดลำดับความสำคัญตามอาวุโส หรือตามวัย คือ ช่วยครอบครัวที่มีญาติสูงวัยก่อน

จ. การแบ่งงานและสถานภาพของผู้หญิงในสังคมไทย

ดังได้กล่าวข้างต้นว่าสังคมเกษตรนั้นต้องการแรงงานมากจึงจะสามารถให้ผลผลิตได้ พอกับความต้องการในการดำรงชีวิต ในสังคมเกษตร ชาย-หญิง จึงมีบทบาทเท่าเทียมกันในการทำมาหากิน เพราะงานในไร่นาไม่สามารถใช้เฉพาะแรงงานฝ่ายชายได้ ผู้หญิงในสังคมเกษตร จึงมีความรู้และความสามารถในการทำงานไร่นาพอ ๆ กับผู้ชาย จะต่างกันก็เพียงแต่สมรรถนะทางร่างกายทำให้ จำเป็นที่จะต้องแยกงานหนัก ๆ ที่ต้องใช้พลังมากให้เป็นงานของผู้ชาย จะเห็นว่าการไถนา การชักน้ำเข้านา การหว่าน การดำกล้า ตลอดจนถึงการเก็บเกี่ยว เป็นงานที่ผู้หญิงทำเป็นและทำได้เช่นเดียวกับผู้ชาย จึงมีคำกล่าวที่ว่า หมดหน้านาผู้หญิงทอดผ้าผู้ชายตีเหล็ก ซึ่งหมายถึงว่า ในหน้านานั้นทั้งหญิงและชายต่างต้องร่วมทำงานด้วยกันพร้อมกันไม่ใช่ผู้หญิงทำงานบ้านผู้ชายทำงานนา

นอกจากผู้หญิงจะเป็นแรงงานสำคัญในสังคมเกษตรเท่า ๆ กับชายแล้ว ระบบการนับญาติ ทั้งสองฝ่ายและระบบการมอมรดกในสังคมไทย ยังช่วยส่งเสริมความมั่นคงให้แก่สถานภาพของผู้หญิงอีกด้วย เพราะผู้หญิงไทยไม่ถูกตัดขาดออกจากครอบครัวเดิมเหมือนผู้หญิงในบางสังคม และยังเป็นฝ่ายรับมรดกที่ดินทำกิน การตั้งบ้านเรือนอยู่ในบริเวณครอบครัวฝ่ายหญิง ทำให้ฝ่ายชาย อยู่ในวงล้อมของญาติข้างภรรยา ฝ่ายชายจึงต้องให้ความเกรงใจ จึงนับได้ว่าผู้หญิงในสังคมไทย มีสถานภาพทางสังคมค่อนข้างสูงหรืออย่างน้อยก็ไม่ด้อยกว่าฝ่ายชาย ยกเว้นในกรณีของชนชั้นปกครอง ซึ่งอำนาจในฐานะหัวหน้าครอบครัวทำให้ฝ่ายชายในครอบครัวชนชั้นปกครองมีสถานภาพสูงกว่าฝ่ายหญิงอย่างชัดเจน

อย่างไรก็ตาม แนวคิดบางอย่างก็มีส่วนจำกัดสิทธิ และลดสถานภาพของผู้หญิงลง เช่น แนวคิดทางพุทธศาสนา ไม่ให้ผู้หญิงอยู่ในสถานะนิกบวช ทำให้เกิดความเชื่อว่าโอกาสที่ผู้หญิงจะบรรลุนิกรรม หรือปฏิบัติธรรมชั้นสูงจึงเป็นไปได้ยาก ผู้หญิงจึงถูกกำหนดให้มีฐานะเป็นเพียง “ญาติ”

กับศาสนา โดยการที่มีลูกชายและได้บวชเป็นภิกษุ ดังนั้นในการบวช แม่จะได้รับยกย่องว่าสำคัญกว่าพ่อ ทั้งนี้ ก็จะได้ใกล้ชิดกับศาสนาก็โดยผ่านลูกชาย ในขณะที่พ่อสามารถจะเป็นผู้บวชได้เอง หรือเคยบวชมาแล้ว

ในสังคมไทยผู้หญิงจะมีบทบาทสำคัญต่อครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในทางเศรษฐกิจเพราะนอกจากผู้หญิงจะเป็นแรงงานสำคัญในไร่นา ไร่ ไร่กับผู้ชายแล้ว ค่านิยมในสังคมที่ให้ผู้ชายบวชตลอดจนระบบมูลนายไพร่ในระบอบการปกครองเดิม ทำให้ผู้ชายต้องถูกเกณฑ์ไปเป็นแรงงานให้หลวง ในช่วงเวลาเหล่านี้ผู้หญิงจะต้องดูแล และหาเลี้ยงครอบครัวได้ แต่ฐานะการเป็นผู้หาเลี้ยงครอบครัวนี้ ถูกกลดลงไป โดยแนวคิดที่ว่าผู้ชายเป็นหลักในการหาเลี้ยงครอบครัวเป็นผู้ปกครองคุ้มภัยอันตรายให้ครอบครัว จึงมีสถานะเป็นหัวหน้าครอบครัว ไม่ว่าจะได้ปฏิบัติภาระหน้าที่มากนักน้อยเพียงใดก็ตาม

ในแง่ของการศึกษา สังคมไทยไม่เคยจำกัดสิทธิ หรือโอกาสของผู้หญิง แต่เนื่องด้วยสถาบันการศึกษาระบบเดิมของสังคมไทยนั้น ได้แก่ วัด และวัด สถาบันดังกล่าวไม่เอื้อโอกาสให้แก่ผู้หญิงเท่าผู้ชาย จึงดูเหมือนว่าผู้หญิงถูกจำกัดโอกาสทางการศึกษาไปโดยปริยาย อีกทั้งการเรียนรู้อย่างอาจเกิดจากการเข้าไปรวมในกลุ่มชนเฉพาะกลุ่ม เช่น การเกณฑ์แรงงาน การไปทำงานให้หลวงในฐานะส่วยแรงงาน ผู้หญิงจึงขาดโอกาสในลักษณะนี้ไปด้วย แต่เมื่อสังคมปรับระบบสถาบันศึกษาแล้ว ก็ไม่ปรากฏว่าผู้หญิงถูกจำกัดสิทธิทางการศึกษาแต่อย่างใด

กล่าวโดยสรุปว่า การแบ่งงานในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมเกษตร เป็นไปตามความเหมาะสมทางสภาพร่างกายและการเรียนรู้ มากกว่าจะเป็นด้วยประเด็นอื่น เช่น ความแตกต่างทางเพศ แต่การอบรมและมอบหมายหน้าที่ในครอบครัวอาจมีลักษณะเหมือนเป็นการแบ่งงาน เช่น เด็กชายจะช่วยงานพ่อ เด็กหญิงช่วยแม่ทำงานบ้าน แต่ในที่สุดแล้ว ทั้งหญิงและชายก็มีบทบาทในการผลิตในฐานะสมาชิกสังคมที่เท่าเทียมกัน (ผศ.สุวรรณา เกรียงไกรเพ็ชร, ๒๕๕๓, หน้า ๘๗ - ๙๔)

๓.๓.๒ ความหมายและลักษณะของสังคมไทย

ก. ความหมายของสังคมไทย

สำหรับเรื่องนี้ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายของสังคมไทยไว้ดังนี้

วิญญูญี สุจิตต์ (๒๕๔๖, หน้า ๓๔) ได้ให้ความหมายของสังคมไทยไว้ว่า สังคมไทย คือกลุ่มคนที่ตั้งหลักแหล่งอาศัยทำมาหากินร่วมกันในดินแดนหรืออาณาเขตประเทศไทยเป็นระยะเวลายาวนาน มีความผูกพัน มีวัฒนธรรมหรือระเบียบแบบแผนการดำเนินชีวิตและรูปแบบเดียวกัน เช่น ภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม ลักษณะนิสัยประจำชาติ เป็นต้น ทำให้สามารถรู้ได้ว่าเป็นคนไทย แสดงถึงเอกลักษณ์หรือลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากชาติอื่นอย่างชัดเจน

เยาวลักษณ์ กระสันนทร์ (๒๕๓๕, หน้า ๒๑) ได้ให้ความหมายของสังคมไทยไว้ว่า สังคมไทย คือ สังคมของชุมชนชาวไทยส่วนใหญ่ ที่มีเชื้อชาติไทยสัญชาติไทย นับถือศาสนาพุทธ และมีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง อย่างไรก็ตาม ความเป็นวิถีชีวิตของคนไทยไม่ได้ดูจาก การแต่งกาย คำพูด การไหว้ หรือการกราบเท่านั้น แต่วิถีชีวิตของคนไทยเป็นการนำเอาสิ่งเหล่านั้นมาผสมกลมกลืนความเป็นไทยอย่างเป็นทางการ

เนื้อเดียวกัน เข้าไปในชีวิตรวมทั้งกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) สืบสานประเพณี และอนุรักษ์ของดี ๆ ไว้ และพร้อมที่จะแสดงความเป็นไทยออกมาทุกอิริยาบถและพร้อมที่จะทำในสิ่งดี เหล่านั้นตลอดเวลา ตั้งแต่ในจิตใจ การกระทำ การแสดงออกและการร่วมกันจัดกิจกรรมสืบสานใน เทศกาลวันสำคัญต่าง ๆ สืบทอดไปจนรุ่นลูกรุ่นหลาน

กล่าวโดยสรุปว่า สังคมไทย หมายถึง กลุ่มของมนุษย์ที่มารวมตัวกัน在地ดินแดนหรืออาณาเขต ประเทศไทย แล้วช่วยกันสร้างอาชีพ สร้างภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความคิด ความเชื่อ พฤติกรรม ลักษณะนิสัยประจำชาติด้วยกันสืบทอดไปจนรุ่นลูกรุ่นหลาน

ข. ลักษณะของสังคมไทยโดยทั่วไป

จากอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ทางสังคมและวัฒนธรรม ทำให้สังคมไทย มีเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง ซึ่งแตกต่างจากสังคมอื่น ลักษณะของสังคมไทยโดยทั่วไป มีลักษณะดังนี้ คือ

๑. สังคมไทยเป็นสังคมเกษตร เพราะมีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ เอื้ออำนวยในการ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

๒. สังคมไทยเป็นสังคมที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์รวม จิตใจของคนไทยทั้งชาติ ให้รู้สึกสามัคคีทำให้สังคมไทยเป็นปึกแผ่นมั่นคง

๓. สังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมระบบเจ้าขุนมูลนาย เพราะเป็นค่านิยมที่ได้รับการถ่ายทอด กันมานานมีการแบ่งชนชั้นโดยยึดฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นหลัก

๔. สังคมไทยเป็นสังคมที่รวมอำนาจไว้ที่ส่วนกลางโดยกรุงเทพมหานครฯ เป็นศูนย์กลางของ ประเทศ ส่งผลกิจกรรมสำคัญต่าง ๆ อยู่ในเมืองหลวงของประเทศ

๕. สังคมไทยมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การปฏิบัติตามหลักธรรมของศาสนาทำให้ คนไทยมีปรัชญาในการดำรงชีวิตที่สงบสุข เชื่อว่าทำดี ได้ดี ทำชั่ว ได้ชั่ว เชื่อในกฎแห่งกรรม เป็นต้น

๖. สังคมไทยเป็นสังคมชาวบ้าน มีศูนย์กลางอยู่ที่วัด อันเป็นที่ชุมนุมสำคัญ ประชาชนส่วนใหญ่อยู่ในชนบทมีอาชีพเกี่ยวกับการเกษตรมีนิสัยเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่โอบอ้อมอารีทำให้คนไทยมีความสัมพันธ์กัน อย่างใกล้ชิดเป็นส่วนตัว นับถือกันเหมือนญาติและยังยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีของไทย ยกย่องเคารพอาวุโส

๗. สังคมไทยเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ โดยอิทธิพลของวัฒนธรรม ต่างชาติที่สังคมไทยพร้อมรับมาโดยปราศจากการกั๊กกรอง อีกทั้งปัจจุบันมีความก้าวหน้าทาง วิชาการและเทคโนโลยี ตลอดจนความเจริญทางด้านคมนาคมและสื่อสารมวลชนทำให้อิทธิพลจาก วัฒนธรรมต่างชาติหลั่งไหลเข้ามาสู่สังคมไทยได้ง่ายและรวดเร็วมากขึ้น

ค. โครงสร้างของสังคมไทย

สังคมไทยประกอบด้วยสังคมเมืองและสังคมชนบท ลักษณะของสังคมทั้งสองแบบนี้มีข้อแตกต่างที่เห็นได้ชัดเจนอยู่หลายประการ คือ

๑. ลักษณะทางประชากรและครอบครัว

สังคมเมือง : มีประชากรอาศัยกันอยู่อย่างหนาแน่น ครอบครัวของชาวเมืองโดยเฉพาะคนชั้นกลางมักมีขนาดเล็ก มีบุตรน้อย มีความเป็นประชาธิปไตยพอสมควร

สังคมชนบท : มีประชากรอาศัยอยู่มาก แต่สังคมชนบทมีอาณาเขตกว้างขวางจึงอยู่กันไม่แออัด ครอบครัวมีขนาดใหญ่เพราะต้องการแรงงานมาก ชีวิตของคนในครอบครัวมีความอบอุ่น รักใคร่สนิทสนมกลมเกลียวกัน ซื่อสัตย์ต่อกันระหว่างครอบครัว เพื่อนบ้านกันก็มีความรักใคร่ผูกพันกันเหมือนเครือญาติ คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๒. ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

สังคมเมือง : การอยู่รวมกลุ่มมีลักษณะแบบกลุ่มทุติยนิยม สมาชิกมีความสัมพันธ์กันตามสถานภาพและบทบาท มีรูปแบบอย่างเป็นทางการ (รูปนัย) ในสังคมเมืองมีวัฒนธรรมหลากหลายและผสมผสานกัน มีการรับและเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมได้รวดเร็วกว่าชนบท

สังคมชนบท : การรวมกลุ่มมีลักษณะแบบกลุ่มปฐมภูมิ สมาชิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีรูปแบบไม่เป็นทางการ (อรูปนัย) ทั้งในสังคม ครอบครัว เพื่อนบ้าน ชุมชน มีความรักใคร่สามัคคีเป็นปึกแผ่นภายในหมู่บ้าน ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น มีการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมน้อยกว่าสังคมเมือง

๓. ลักษณะทางการศึกษา

สังคมเมือง : ในสังคมเมืองโดยทั่วไปเป็นศูนย์กลางทางการศึกษา มีสถาบันการศึกษาอยู่ทุกระดับเป็นจำนวนมากและคุณภาพดี ประชากรมีโอกาสด้านการศึกษามากกว่าประชากรในชนบท

สังคมชนบท : ในสังคมชนบทส่วนใหญ่การศึกษาไม่สูง โรงเรียนในชนบทคุณภาพไม่ดีเท่าในเมือง เพราะขาดอุปกรณ์และบุคลากรที่ดีเป็นเหตุให้ระดับการศึกษาต่ำ รวมทั้งฐานะทางเศรษฐกิจการใช้แรงงานทำให้ประชากรไม่สามารถที่จะมีโอกาสทางการศึกษาได้

๔. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

สังคมเมือง : ประชากรมีรายได้และรายจ่ายสูง เพราะเป็นศูนย์กลางทางการค้าและบริการต่าง ๆ สังคมเมืองจึงมีลักษณะเศรษฐกิจหลากหลายจึงทำให้มีความแตกต่างของคนในสังคมตามอาชีพและระดับเศรษฐกิจ

สังคมชนบท : เป็นสังคมเกษตรกรรม ผลผลิตส่วนใหญ่เพียงพอที่จะเลี้ยงชีพสมาชิกในครอบครัว ที่เหลือนำไปขาย ประชากรมีรายได้ต่ำ

๕. ลักษณะทางศาสนาและวัฒนธรรม

สังคมเมือง : เป็นศูนย์รวมของศาสนาและวัฒนธรรม เพราะมีวัดวาอารามที่สำคัญตั้งอยู่ มีพระที่มีสมณศักดิ์สูง มีวัฒนธรรมหลากหลายแต่ระดับความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนาต่ำ ไม่เคร่งครัด ในวัฒนธรรมเหมือนชาวชนบท

สังคมชนบท : เป็นสังคมที่มีความสงบสุขอยู่กับธรรมชาติ มีความเลื่อมใสศรัทธาในศาสนา และยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณีอย่างเคร่งครัดถือว่า วัด เป็นศูนย์กลางของการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม

๖. ลักษณะทางการเมืองการปกครอง

สังคมเมือง : เป็นศูนย์กลางของการปกครอง มีสถาบันการปกครองอยู่มาก ประชากร มีการศึกษาสูง มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องการเมืองการปกครองมากกว่าชนบท

สังคมชนบท : มีความสนใจในเรื่องการเมืองการปกครองน้อยกว่าชาวเมือง เพราะปัญหา ระดับการศึกษาต่ำ ข้อจำกัดในอาชีพ การสื่อสาร ค่านิยม ขาดความเข้าใจในเรื่องวิถีทางทางการเมือง และไม่สนใจการบริหารประเทศเท่าที่ควร แต่ปัจจุบันชาวชนบทเริ่มมีความสนใจในเรื่องการเมือง การปกครองเพิ่มมากขึ้น ทั้งในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค

๗. ลักษณะทางสุขภาพและอนามัย

สังคมเมือง : คนในสังคมเมืองมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัยดีกว่า ชาวชนบท และมีสถานพยาบาลมากมายที่ให้คำแนะนำ

สังคมชนบท : ชาวชนบทมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัยน้อยไม่รู้หลัก โภชนาการ ขาดการเอาใจใส่ดูแลสุขภาพและความสะอาด สถานพยาบาลมีไม่เพียงพอต่อความต้องการ (เขาวลักษณ์ กะวีสนันท์, ๒๕๓๕, หน้า ๒๒ - ๒๖)

ในสังคมไทยสมัยใหม่ โครงสร้างชนชั้นเปลี่ยนลักษณะมาเป็น ชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่าง ชนชั้นกลางจึงเป็นกลุ่มที่ก่อเกิดขึ้นจากการปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ สังคมสมัยใหม่ แต่โครงสร้างชนชั้นที่กล่าวมานี้ในแต่ละช่วงสมัยก็มีความต่างกันในระยะเยียดตาม สภาพของสังคมในช่วงนั้นเพราะสังคมไทยที่เคลื่อนมาในกระแสแห่งกาลเวลานั้นพัฒนาหลากหลาย ซับซ้อนขึ้น ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดช่วงชั้นทางสังคมมีเพิ่มขึ้น จึงมีความเหมือนในโครงสร้างรวมและความต่างในระยะเยียดที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ภาพรวมของโครงสร้างชนชั้นในสังคมไทยร่วม สมัยที่จะกล่าวถึงนี้จะพิจารณาเรื่อง กลุ่มคนในแต่ละชนชั้น และการเลื่อนฐานะทางสังคม

๑. กลุ่มคนในแต่ละชนชั้น

สังคมไทยร่วมสมัยที่ดำรงอยู่ในทุกวันนี้ปัจจัยที่ใช้กำหนดช่วงชั้นทางสังคมมีหลายประการตั้งแต่ ชาติตระกูล การศึกษา ตำแหน่งหน้าที่ การงานอาชีพ ฐานะทางเศรษฐกิจ ไปจนถึงค่านิยมทางสังคม นอกจากนั้นกลุ่มคนที่อยู่ในแต่ละช่วงชั้นก็ได้กำหนดไว้แน่นอนตายตัว ไม่เหมือนสังคมไทยสมัยจารีต

ที่บอกชัดเจนว่า ใครอยู่ในระดับชั้นไหน เป็นจ้าว นาย หรือขุนนาง หรือไพร่ ทาส และในระดับชั้นเดียวกัน ยังมีระบบศักดินา ที่ให้รู้ว่า สถานะของแต่ละคนในช่วงชั้นนั้นอยู่ ณ ระดับใด ลดหลั่นกันมาอย่างไร จึงมีความชัดเจนเรื่องช่วงชั้นทางสังคม แต่สังคมไทยสมัยใหม่ไม่ได้เป็นเช่นนั้น เพราะมีความหลากหลายซับซ้อนมากกว่า และเพิ่มขึ้นตามสภาพของการพัฒนาประเทศ เกณฑ์การแบ่งชั้นทางสังคมจึงผันแปรไปตามความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ไม่มีลักษณะที่ชัดเจนแน่นอน ยกตัวอย่าง เช่น ในสังคมไทยสมัยก่อนทศวรรษ ๒๕๐๐ ข้าราชการระดับสูงมีสถานะทางสังคมสูงกว่าพวกพ่อค้าหรือนักธุรกิจ จนมีคำกล่าวที่ว่า “สิบพ่อค้าไม่เท่าพระยาเลี้ยง” แต่ในปัจจุบันสภาพดังกล่าวกลับแปรเปลี่ยนไปในสภาพสังคมชนชั้น จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองข้อมูลเกี่ยวกับชนชั้นสูง ชนชั้นกลาง และชนชั้นล่างในสังคมสมัยใหม่ของไทยจากจุดแรกเริ่มต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันมีสาระสังเขป ดังนี้

๑.๑ ชนชั้นสูง กลุ่มคนในชนชั้นนี้เริ่มแรกปรับเปลี่ยนมาจากพวกมูลนายระดับสูงในสังคมไทยสมัยจารีต จึงมีทั้งพวกที่มีชาติตระกูลสูง เป็นเจ้าที่ดินใหญ่ กลุ่มข้าราชการชั้นสูงทั้งทหารและพลเรือนในระบบราชการสมัยใหม่จากการปฏิรูปการปกครอง เมื่อเปลี่ยนมาเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตย ผู้ที่กุมอำนาจทางการเมืองเป็นผู้บริหารปกครองประเทศก็อยู่ในกลุ่มชนชั้นนี้ด้วยเช่นกัน นอกจากนั้น เศรษฐกิจไทยภายใต้ระบบทุนนิยมที่เติบโตขยายตัวตามการพัฒนาประเทศก็ทำให้เกิดชนชั้นสูงที่มีฐานมาจากความมั่งคั่งร่ำรวยมาก ๆ และส่งผลต่อเนื่องให้เกิดพวกชนชั้นสูงที่มาจากกลุ่มนักวิชาการนักวิชาชีพที่มีปัญญาความรู้ความเชี่ยวชาญเลิศล้ำ เป็นทรัพยากรบุคคลที่หาได้ยากเป็นเพียงจักรสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมกลุ่มนี้เรียกขานกันในภาษาอังกฤษว่า พวกเทคโนแครต (Technocrat) ภาษาไทยได้ยืมคำนี้มาใช้สื่อความหมายนัยเดียวกัน

อนึ่ง พวกชนชั้นสูงจะเกี่ยวพันแนบเนื่องกับการเป็น “ชนชั้นนำที่มีอำนาจ” หรือ power elites ในสังคมด้วย คำนี้ใช้สื่อความถึง คนส่วนน้อยในสังคมที่มีอำนาจ อิทธิพล ทรัพย์สิน และความมั่งคั่งมากที่สุดและใช้ความได้เปรียบดังกล่าวเข้าควบคุมการตัดสินใจของสังคมที่จะให้เป็นไปในทางใด ชนชั้นนำที่มีอำนาจมักประกอบด้วยคน ๓ กลุ่ม คือ ชนชั้นนำทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและการทหาร แต่ก็มีนักวิชาการที่มีแนวคิดต่างไปโดยเน้นที่การเป็น “ชนชั้นนำทางหน้าที่” หรือ function elites หมายถึง คนกลุ่มน้อยที่เป็นผู้นำของกิจกรรมแต่ละด้านในสังคม เช่น ชนชั้นนำทางวัฒนธรรม ปัญญาชน สื่อสารมวลชน ชนชั้นนำทางการเมือง ข้าราชการระดับสูง ชนชั้นนำทางเศรษฐกิจ กลุ่มคนเหล่านี้ซึ่งมีบทบาทสำคัญในกิจการด้านต่าง ๆ ของสังคมนั้นต่างก็มีอำนาจและคอยควบคุมซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่องชนชั้นที่มีอำนาจจะสอดคล้องกับสภาพการณ์ของประเทศจำนวนมาก และประเทศไทยก็อยู่ในลักษณะนี้ด้วยเช่นกัน

๑.๒ ชนชั้นกลาง เป็นชนชั้นที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมไทยสมัยใหม่ พัฒนามาจากพวกไพร่หรือชาวบ้านที่มีโอกาสได้รับการศึกษาจากการปฏิรูปการศึกษาให้ทันสมัย มีระบบโรงเรียน อาชีวศึกษา

อุดมศึกษา และอื่น ๆ คนกลุ่มนี้ประกอบอาชีพตั้งแต่การเป็นแพทย์ พยาบาล ทนายความ ทหาร นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ ข้าราชการ เสมียน ครูอาจารย์ และอีกหลากหลายอาชีพ กลุ่มชนชั้นกลางเติบโตใหญ่เพิ่มจำนวนขึ้นมากตามการขยายตัวของระบอบราชการและเศรษฐกิจทุนนิยมชนชั้นกลางในสังคมไทยร่วมสมัยจึงมีจำนวนมากกว่าชนชั้นสูง แต่น้อยกว่าพวกชนชั้นล่างและอาจแยกย่อยได้ตามลำดับดังนี้

ชนชั้นกลางระดับสูง เช่นผู้บริหารระดับกลางทั้งภาครัฐและภาคเอกชน กลุ่มวิชาการ วิชาชีพพระระดับสูงในองค์กร หน่วยงาน หรือสถาบันวิชาการและการศึกษา เจ้าของกิจการทางเศรษฐกิจขนาดย่อม ในภาคอุตสาหกรรมและภาคบริการ ฯลฯ

ชนชั้นกลางระดับกลาง เช่น ข้าราชการระดับกลางที่เป็นผู้ปฏิบัติการ ครูอาจารย์ในโรงเรียน พนักงานในบริษัทเอกชน ผู้ประกอบอาชีพอิสระที่มีรายได้มากพอสมควร เป็นต้น

ชนชั้นกลางระดับล่าง เช่น เสมียน ข้าราชการและพนักงานระดับล่าง ช่างฝีมือทั่ว ๆ ไป

๑.๓ ชนชั้นล่าง ชนชั้นนี้ปรับตัวมาจากพวกไพร่และทาสในสังคมไทยสมัยจารีตมาเป็นเกษตรกร กรรมกร คนรับใช้ คนเฝ้ารถ ยาม นักการ ภารโรง ลูกจ้างในงานต่าง ๆ และอื่น ๆ ในโครงสร้างชนชั้นของสังคมไทยร่วมสมัย มีจำนวนคนมากที่สุดในช่วงชั้นของสังคมไทยที่ดำรงอยู่ในขณะนี้และทำให้เกิดสภาพความเป็นมวลชนโดยเฉพาะในหมู่กรรมกรตามโรงงาน ต่าง ๆ ในสังคมเมืองรวมทั้งมีการนำพลังมวลชนไปใช้ในด้านการเมืองด้วย

อารง สุทธาศาสน์ (๒๕๓๕, หน้า ๘๙ - ๙๙) ได้กล่าวถึงลักษณะการดำรงชีวิตของชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมเป็นภาพรวมอันเป็นสากลที่พบเห็นทั่วไปในสังคมต่าง ๆ จึงขอตัดตอนมาให้อ่านดังนี้

ชนชั้นสูงนั้นมักจะกระทำอะไรเพื่อรักษาไว้ซึ่งสถานภาพที่เป็นอยู่ของตนหรือของชนชั้นสูงเป็นสิ่งสำคัญ ชีวิตของชนกลุ่มนี้เป็นชีวิตที่สำเร็จแล้ว เพราะฉะนั้น การรักษาสถานภาพที่เป็นอยู่แล้ว จึงเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด เขาไม่ได้หวังชีวิตที่ดีไปกว่านี้ แต่เป็นหวังชีวิตที่เลวไปกว่านี้ เพราะฉะนั้น นักวิจัยจึงพบว่าชนชั้นสูงนั้นปกติแล้วเป็นกลุ่มที่มีความอนุรักษ์นิยมสูงกว่ากลุ่มอื่น ๆ

ส่วนชนชั้นกลางนั้นเป็นกลุ่มซึ่งกำลังจะเข้าสู่ประตูแห่งความสำเร็จ มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีพอสมควร แต่ยังไม่ถึงกับถือได้ว่าได้ประสบความสำเร็จแล้วในชีวิต ยังมีเป้าหมายที่สูงกว่าชีวิตในปัจจุบัน ซึ่งชนชั้นกลางมักจะเฝ้าเล็งไว้ เพราะฉะนั้น ถ้าพูดถึงอุดมการณ์ในชีวิต กลุ่มนี้มักจะเป็นกลุ่มที่ต้องการการเปลี่ยนแปลง การพัฒนาของสังคม ตลอดจนการทดลองสิ่งใหม่ ๆ แต่อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นั้นควรจะต้องดำเนินอย่างมั่นคงและค่อยเป็นค่อยไป ทั้งนี้ก็เนื่องจากว่ากลุ่มชนชั้นกลางถึงแม้จะรู้สึกว่ายังไม่บรรลุผลสำเร็จเต็มทีในชีวิต แต่ชีวิตที่เป็นอยู่นั้นก็นับว่าสำเร็จมาแล้วครั้งหนึ่ง เพราะฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ถ้าหากอาจจะกระทบถึงรากฐานของชีวิตตนแล้ว ก็ย่อมไม่เป็นที่ปรารถนาของชนกลุ่มนี้ เพราะฉะนั้น คนกลุ่มนี้ถึงแม้จะส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงในสังคม แต่ไม่ค่อยชอบการเปลี่ยนแปลงอะไรที่รุนแรงนัก

สำหรับกลุ่มคนชั้นต่ำหรือที่มีฐานะยากไฉนนั้นมักจะมีอุดมการณ์ตรงกันข้ามกับชนชั้นสูง กล่าวคือ มีแนวโน้มที่จะชอบการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงหรือแบบถอนรากถอนโคน ทั้งนี้ ก็เนื่องจากว่า สภาพของสังคมที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนั้นเป็นสภาพที่ตนเองค่อนข้างจะหมดหวังอยู่ ชีวิตของตนไม่มีอะไรดีขึ้นจากสภาพของสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ ตนเองไม่มีอะไรที่จะต้องผูกพันมากหรือหวงแหนสภาพในปัจจุบัน เพราะเป็นสภาพที่ถือว่าล้าหลังเกินไปแล้วคนระดับนี้มักจะคิดว่าถ้ากำจัดโครงสร้างสังคมปัจจุบันและนำสังคมที่ดีกว่ามาแทนที่อาจจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสถานภาพทางเศรษฐกิจสังคมของตนได้

แต่อย่างไรก็ตาม ในบางสังคมอาจจะไม่เป็นเช่นนี้ก็ได้อีก ชาวนาหรือกรรมกรในบางสังคมอาจจะตกอยู่ในสภาพที่หมดหวังโดยสิ้นเชิง ไม่หวังการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ทั้งสิ้น หมกมุ่นตายอยาก จึงพอใจกับสิ่งที่เป็นอย่าง

๓.๔ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชาวไทยในยุคปัจจุบัน

ปัจจัยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบันนั้น จำเป็นที่จะต้องพิจารณาจากอดีต การที่สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงนั้นอาจจะเกิดขึ้นจากปัจจัยภายในสังคม ซึ่งอาจจะเป็นจุดอ่อนของระบบ ทำให้มีการปรับตัวเป็นระยะ ๆ มีผู้นำที่พยายามจะเปลี่ยนแปลงระบบต่าง ๆ ภายในสังคม และปัจจัยภายนอกสังคมที่เข้ามาที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สำหรับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของไทยนั้น จะได้ว่ากล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงในรัชกาลที่ ๕ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งอาจจะพบว่าปัจจัยใหญ่ ๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ ๒ ประการ คือ

๓.๔.๑ ปัจจัยภายใน

เมื่อย้อนหลังไปพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงในสังคมสมัยอยุธยา อาจจะกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะของความเจริญและความเสื่อมเกิดขึ้นสลับกันไปเป็นวงจรการเปลี่ยนแปลง ยังไม่ได้เปลี่ยนแปลงในระดับโครงสร้างหรือระดับพื้นฐาน สำหรับการเปลี่ยนแปลงที่เริ่มจะเห็นเด่นชัดขึ้นนั้นอยู่ในสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าระบบภายในของระบบมูลไพรได้เสื่อมลงและผู้นำได้มีความคิดที่จะเปลี่ยนแปลง

๑. ระบบมูลนายไพรได้เปลี่ยนแปลงไป ระบบมูลนายไพรนี้มีวัตถุประสงค์ที่จะควบคุมคนหรือการเกณฑ์คนไปรับใช้ประเทศในยามสงคราม และเมื่อยามสงบก็ไปเป็นแรงงาน ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้พบว่ารัฐไม่สามารถเรียกเกณฑ์ได้ แม้แต่ไพรหลวง ซึ่งเป็นข้าราชการของรัฐ ทั้งนี้เนื่องจากขุนนางระดับสูงให้ความคุ้มครองและป้องกันไพรให้หลุดจากอำนาจของรัฐ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดระบบอุปถัมภ์ระหว่างมูลนาย - ไพร โดยมูลนายให้ความช่วยเหลือไพรให้พ้นจากการเกณฑ์ทหารและไพรจะรับใช้หรือตอบแทนบุญคุณแก่มูลนาย ดังนั้น จึงเริ่มมีความขัดแย้งระหว่างกษัตริย์และขุนนาง เพราะตามหลักการแล้วพระมหากษัตริย์จะเป็นสมบูรณาญาสิทธิราชเป็นผู้ที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดใน

บ้านเมือง แต่โดยความเป็นจริงแล้วได้ปรากฏว่า อำนาจต่าง ๆ ได้กระจายไปอยู่กับมูลนายต่าง ๆ พระมหากษัตริย์จึงไม่มีอำนาจที่จะบังคับบัญชาประเทศชาติอย่างสมบูรณ์

ตัวอย่างที่เห็นได้ ก็คือ ในรัชกาลที่ ๕ สมัยที่ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินมีอำนาจมาก รัชกาลที่ ๕ ทรงเคยมีพระราชกระแสรับสั่งว่า อำนาจของพระองค์เปรียบเสมือนแสงตะเกียงที่ริบหรี่กำลังจะดับลง ปัญหาข้อจำกัดเรื่องพระราชอำนาจนี้เกิดจากระบบมูลนายไพร่ ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสังคมในสมัยรัชกาลที่ ๕

๒. ผู้นำมีความริเริ่มเปลี่ยนแปลง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักว่าการปกครองของประเทศโดยสถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มมีบทบาทลดลง พระมหากษัตริย์มิได้ทรงมีอำนาจเหมือนเดิม ในขณะที่ขุนนางมีอำนาจที่จะควบคุมไพร่ได้ ไพร่กลายเป็นสมบัติหรือสัญลักษณ์ของขุนนาง ด้วยเหตุนี้ พระองค์จึงได้ทรงเลิกระบบมูลนายไพร่ และทรงเลิกทาสด้วย ทั้งนี้เพื่อปรับปรุงระบบการปกครองและสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มั่นคงขึ้น การเปลี่ยนแปลงในระบบสังคมโดยการเลิกระบบมูลนายไพร่ และเลิกทาสนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมอย่างหนึ่งดังจะได้อธิบายต่อไป

๑) การเลิกระบบมูลนาย - ไพร่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำเนินการถอดถอนอำนาจขุนนางควบคุมไพร่ลดลงโดยดำเนินการต่าง ๆ คือ

๑. ทำให้ไพร่บางพวกดำรงเป็นไพร่เหมือนเดิม และมีหน้าที่ชำระเงินช่วยเหลือแก่รัฐ
๒. ให้ไพร่บางพวกเป็นทหารหลวง

รายละเอียดของการดำเนินการมีดังนี้ คือ

๑. ออกประกาศหักไพร่สม ตาย ชรา พิกการ ทำให้รัฐสามารถทราบยอดบัญชีของขุนนาง
๒. ออกกฎหมายระบุให้โอนไพร่สมมาเป็นไพร่หลวงหมด เมื่อเจ้านายได้สิ้นพระชนม์หรือขุนนางได้ถึงแก่อนิจกรรม

๓. ออกพระราชบัญญัติเก็บเงินชำระราชการว่า จะเก็บราษฎรคนละเท่าไร? และหากมีการเกณฑ์แรงงานมาใช้ราชการก็จะมีค่าจ้างด้วย จึงเป็นการตัดหนทางที่ขุนนางเกณฑ์ไพร่มาใช้ส่วนตัว

๔. ในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ รัฐได้เกณฑ์ไพร่มาเป็นทหารหลวงขึ้นตรงต่อรัฐโดยตรง ซึ่งต่อมาได้เป็นพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร พ.ศ. ๒๔๔๘

๒) การเลิกทาส ระบบทาสเป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับระบบมูลนายไพร่โดยตรง เพราะตามความเป็นจริง ทาสก็คือไพร่ แต่เป็นไพร่ที่ต้องมีภาระเป็นทาสกับนายตลอดชีวิตการเปลี่ยนแปลงระบบทาสได้เริ่มมาในรัชกาลที่ ๔ บ้าง คือ พระองค์ได้ทรงออกข้อบังคับมิให้พ่อแม่และสามีขายลูกเมียเป็นทาสโดยเจ้าตัวไม่เต็มใจหรือต้องได้ค่าตัวที่เจ้าตัวยินยอม

การเลิกทาสนี้ได้สำเร็จในรัชกาลที่ ๕ โดยได้ทรงดำเนินการตามขั้นตอนต่าง ๆ ดังนี้ คือ

๑. รัชกาลที่ ๕ ทรงออกพระราชบัญญัติเกษียณอายุของลูกทาสลูกไท พ.ศ. ๒๔๑๗ เพื่อให้ลูกทาสและลูกไทสามารถหาเงินมาไถ่ตนได้เป็นอิสระง่ายขึ้น และจะเป็นอิสระในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ หลักการของ พ.ร.บ. ฉบับนี้ก็คือ ลูกทาส ซึ่งหมายถึง ทาสในเรือนเบี้ย ซึ่งหมายถึง เด็กที่พ่อแม่ขายเป็นทาสที่เกิดตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งเป็นปีที่รัชกาลที่ ๕ ขึ้นครองราชย์ให้มีค่าตัวใหม่ และมีค่าตัวสูงสุดเมื่ออายุ ๘ ขวบ ชายจะมีค่าตัวสูงสุด ๓๒ บาท ส่วนหญิง ๒๘ บาท เมื่ออายุมากขึ้น ค่าตัวจะลดลงจนหมดค่าตัวเมื่ออายุ ๒๑ ปี ลูกทาสและลูกไทจะเป็นอิสระ และห้ามผู้ใดนำมาขายเป็นทาสอีก ในระยะนั้น จาก พ.ศ. ๒๔๑๗ จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นระยะ ๑๕ ปี ลูกทาสจะได้มีโอกาสฝึกฝนอาชีพได้อย่างเต็มที่ และสามารถประกอบอาชีพเมื่อได้เป็นอิสระแล้ว ถ้าพ่อแม่ของลูกทาสบางคนมีฐานะดีก็สามารถจะไถ่ตัวได้ก่อนเมื่อลูกทาสอายุ ๒๑ ปี

๒. เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีอายุ ๒๔ พรรษา ทรงบริจาคพระราชทรัพย์เป็นจำนวนเงินทั้งสิ้น ๘,๗๖๗ บาท เท่าจำนวนวันของพระชนมายุ ทรงนำเงินจำนวนนี้ไปไถ่ตัวทาสได้ ๔๔ คน และได้ทรงพระราชทานที่นา และเครื่องใช้อื่น ๆ ให้ไปประกอบอาชีพด้วย การกระทำเช่นนี้เพื่อให้เป็นแบบอย่างแก่เจ้านายและขุนนางได้ปฏิบัติตาม

๓. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงออกพระราชบัญญัติทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะลดทาสในภาคตะวันตกเฉียงเหนือ คือ จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ และน่าน โดยทาสเชลยและทาสสินไถ่มีโอกาสไถ่ถอนตัวเป็นอิสระ และสามารถเป็นอิสระได้เมื่ออายุ ๖๐ ปี สาระสำคัญคือ ให้ลดค่าตัวทาสเชลยลงมาประมาณครึ่งหนึ่ง คือ ชาย ๒๕ บาท หญิง ๓๒ บาท เมื่ออายุครบ ๖๐ ปี ให้เป็นอิสระได้

๔. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ รัชกาลที่ ๕ ได้ทรงออกพระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลบูรพา ให้นายทาสลดค่าตัวทาสลงเดือนละ ๔ บาท ไปทุกเดือนจนกว่าจะหมดค่าตัว และห้ามมิให้ขายทาสกันอีก

๕. พ.ศ. ๒๔๔๘ เป็นปีสำคัญของการเลิกทาสในภาคกลาง เพราะทาสส่วนหนึ่งเป็นไทไปถึงลูกทาสและลูกไท ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ก็ได้เป็นอิสระถึง ๑๖ รุ่น ส่วนทาส เชลย สินไถ่ ฯลฯ และลูกทาสที่เกิดก่อน พ.ศ. ๒๔๑๑ และพวกลูกทาสที่เกิดมาภายหลัง พ.ศ. ๒๔๓๒ เป็นต้นมา ในปี พ.ศ. ๒๔๔๘ ทรงตราพระราชบัญญัติขึ้นโดยมีสาระสำคัญ คือ ให้ลูกทาสทุกระดับอายุเป็นอิสระทันที และให้ทาสชนิดอื่น ๆ ลดค่าตัวลงเดือนละ ๔ บาททุกเดือนจนได้รับเป็นอิสระ

๖. เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ พระองค์ได้ทรงตราประมวลกฎหมายลักษณะอาญาขึ้น กล่าวคือห้ามผู้ใดเอาคนเป็นทาส ใครฝ่าฝืนจะมีโทษจำคุกตั้งแต่ ๑ ปี ถึง ๗ ปี และปรับตั้งแต่ ๑๐๐ บาท จนถึง ๑,๐๐๐ บาท

๓.๔.๒ ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกสังคมที่สำคัญที่ทำให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น คือ อิทธิพลจากประเทศทางตะวันตก นับตั้งแต่ไทยได้มีการติดต่อกับประเทศทางตะวันตกเป็นต้นมา ปรากฏว่า อิทธิพลตะวันตกได้เข้ามาอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ เรื่อยมา จนถึงปัจจุบัน

ในประเทศทางตะวันตกได้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอยู่ ๒ ประการ คือ การปฏิวัติทางอุตสาหกรรม และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ไปสู่การปกครองระบอบประชาธิปไตย การปฏิวัติทางอุตสาหกรรมนี้ทำให้ประเทศตะวันตกได้มีการแพร่ลัทธิจักรวรรดินิยมล่าอาณานิคมขึ้น ประเทศต่าง ๆ ได้ตกอยู่ภายใต้ลัทธิล่าอาณานิคม ทำให้ประเทศไทยต้องระมัดระวังลัทธิดังกล่าว เพราะได้เห็นตัวอย่างจากประเทศเพื่อนบ้านที่ได้รับการคุกคามจากจักรวรรดินิยมตะวันตก เช่น พม่า ลาว กัมพูชา มาเลเซีย เป็นต้น ทำให้รัชกาลที่ ๔ และที่ ๕ ทรงดำเนินการปรับปรุงระบอบการปกครองเศรษฐกิจให้มั่นคง และเปิดรับอิทธิพลตะวันตก มีการพัฒนาสังคมใหม่ให้เจริญทัดเทียมประเทศตะวันตก ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะทันสมัย ในสังคมไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงส่งพระราชโอรสและขุนนางไปเรียนต่อยังต่างประเทศ เพื่อที่จะได้นำความรู้จากต่างประเทศมาปรับปรุงและพัฒนาสังคมไทย พระองค์เองได้เคยเสด็จไปประพาสและเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีกับประเทศตะวันตกอีกด้วย ในรัชกาลต่อมา จนถึงปัจจุบันการไปศึกษาต่อยังต่างประเทศยังเป็นที่ยอมรับกันมาก โดยเฉพาะในปัจจุบันการรับเอาอารยธรรมตะวันตกได้มีมากยิ่งขึ้น ตลอดจนการสื่อสารโทรคมนาคมก็รุดหน้ามากกว่าเดิมมากมาย ทำให้สังคมไทยรับอิทธิพลอันมีผลกระทบไปยังส่วนต่าง ๆ ของสังคมไทย ส่วนที่ได้รับอิทธิพลมากที่สุดคือ เมือง โดยเฉพาะกรุงเทพฯ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมตะวันตกและกรุงเทพมหานครนี้ได้แพร่กระจายวัฒนธรรมต่าง ๆ ไปสู่เมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศและจากเมืองก็แพร่กระจายไปสู่ชนบทต่าง ๆ (ดร. สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, ๒๕๔๒, หน้า ๓๔ - ๓๗)

โลกปัจจุบันกำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว ด้วยการคิดค้นสิ่งประดิษฐ์ใหม่และการแพร่กระจายทางเทคโนโลยีและระบบเศรษฐกิจ จากสังคมที่พัฒนาแล้วไปสู่สังคมด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา ซึ่งทำให้ประเทศที่กำลังพัฒนาดังกล่าวเข้าสู่ระบบสังคมอุตสาหกรรมหรือเศรษฐกิจการค้าและการบริการซึ่งประเทศไทยก็อยู่ในขอบเขตดังกล่าวด้วย ทำให้สามารถพิจารณาแนวโน้มของสังคมไทยได้ ดังนี้

๑. ค่านิยมเรื่องวัตถุนิยม การแสวงหาอำนาจและการแข่งขันจะสูงขึ้นในสังคม ศีลธรรมจรรยาของคนในสังคมจะลดน้อยลง การติดต่อสัมพันธ์กันจะคำนึงถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน มากกว่าความผูกพันทางจิตใจ

๒. โครงสร้างสังคมจะเปลี่ยนแปลง จากสังคมชนบทไปสู่สังคมเมืองมากขึ้น

๓. โครงสร้างของสถาบันครอบครัวจะเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ความสัมพันธ์ในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไปเมื่อแรงงานถูกเคลื่อนย้ายไปสู่โรงงาน คนในครอบครัวไม่ได้อยู่ร่วมกัน ผู้ใหญ่ต้องไปทำงาน เด็กถูกส่งเข้าโรงเรียน ผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง ครอบครัวมีขนาดเล็กลง เหลือเพียงพ่อแม่ลูกไม่มีญาติผู้ใหญ่ คนในครอบครัวไม่มีเวลาให้กัน ความอบอุ่นและความเป็นปึกแผ่นของสมาชิกในครอบครัวพ่อแม่ลูกจะแยกสลาย และเกิดปัญหาทางสังคมมากขึ้น

๔. สังคมไทยต้องพึ่งพิงเทคโนโลยีที่ทันสมัย และรับอิทธิพลจากตะวันตกมากขึ้นอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงของวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของคนไทย

๕. แรงงานภาคเกษตรจะหลังไหลเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น สังคมเกษตรกรรมจะลดน้อยลง และการประกอบอาชีพปลูกพืชผลของเกษตรกรจะมุ่งผลิตเพื่อป้อนตลาดเป็นสำคัญ

๖. ความไม่เท่าเทียมภายในสังคมมีมากขึ้น ทั้งทางด้านฐานะ การศึกษา การประกอบอาชีพ และโอกาสทางการเมือง เช่น คนร่ำรวยมีเงิน มีพรรคพวก จะเข้าไปมีบทบาททางการเมืองมากกว่าคนจน เพื่อสร้างฐานะ อำนาจทางสังคม และฐานอำนาจทางธุรกิจ

๗. คนไทยเกิดความตื่นตัวและเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น เนื่องจากอิทธิพลของสื่อและปัญหาที่เกิดขึ้นกับตัวเองในสังคมสมัยใหม่

๘. ปัญหาการขยายตัวของเมือง ทำให้เกิดปัญหาความกดดันในเรื่องถูกบีบบังคับให้ย้ายถิ่นที่อยู่เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ปัญหาการปรับตัวในถิ่นที่อยู่ใหม่และอื่น ๆ

๙. สถาบันการศึกษาจะเป็นในลักษณะผลิตคนเพื่อเข้าสู่สังคมอุตสาหกรรมมากขึ้น

๑๐. ปัญหาทางสังคมจะหลากหลายและรุนแรงขึ้นกับคนทุกเพศทุกวัย อันเป็นผลเนื่องจากความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ดังที่กล่าวมาข้างต้น (วิทยุเพ็ญ สุจิตฺโต, ๒๕๔๖, หน้า ๕๔ - ๕๕)

๓.๕ ปัญหาของการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชาวไทยในยุคปัจจุบัน

การดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบันได้สร้างผลกระทบให้แก่สังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพราะคนไทยมีความเชื่อ แนวคิด ทศนคติ ค่านิยมที่แตกต่างกัน การดำเนินชีวิตที่อยู่บนความเชื่อ แนวคิด ทศนคติ และค่านิยมที่ผิด ๆ ย่อมเป็นภัยแก่ผู้ปฏิบัติและคนรอบข้าง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว พร้อมทั้งสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคม เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปแก้ปัญหาต่อไป ดังนี้

๑. ปัญหาความยากจน ทำให้คนไทยอยู่ในภาวะพึ่งตนเองไม่ได้และละทิ้งถิ่นฐาน โดยเฉพาะคนในชนบทที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคม โดยสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การปลูกพืชผลเพื่อขายโดยพึ่งพาระบบตลาด เมื่อราคาพืชผลตกต่ำ ทำให้ขาดทุนเป็นหนี้สินต้องจำนองที่ดินเพื่อนำเงินมาลงทุน ในที่สุดก็ไม่สามารถถายถอนที่ดินทำกินได้ บางท้องที่เกษตรกรประสบปัญหาความผันผวน

ของภูมิอากาศฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้พืชผลเสียหาย ทำอาชีพเกษตรกรรมไม่ได้ผล ความยากจน ทำให้คนละถื่นฐานจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อหาแหล่ง ทำกินใหม่ และหาอาชีพใหม่ สังคมเกษตรกรรม ลดลงและเกิดปัญหาสังคมตามมาอีกมากมาย เช่น ปัญหาที่อยู่อาศัยและแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหาจราจร ปัญหาเด็กและคนชราถูกทอดทิ้ง ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เป็นต้น ปัจจุบันรัฐบาลได้พยายามแก้ปัญหา โดยส่งเสริมให้คนในชนบทหันมารื้อฟื้นภูมิปัญญาไทย ทำเศรษฐกิจอย่างพอเพียง สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิต มีรายได้พอเพียง สามารถเลี้ยงครอบครัวได้

๒. ปัญหาการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมของคนไทย ในปัจจุบันพฤติกรรมของคนไทย มีความเบี่ยงเบนทั้งทางด้านความคิด อารมณ์ และสังคม ทำให้เกิดปัญหาความแตกแยกในครอบครัว ปัญหาอาชญากรรมทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ ปัญหาโรคจิตประสาท การฆ่าตัวตายปัญหาโสเภณี ซึ่งล้วนแต่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เสื่อมทรามลง

๓. ปัญหาทุจริตคอร์ปชั่น ที่เกิดจากค่านิยมแบบวัตถุนิยม ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ และการขาดศีลธรรมอันดีของคนไทย ทำให้ปัญหาการทุจริตเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดผลต่อการพัฒนา ประเทศเป็นไปอย่างล่าช้า

๔. ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัย ปัญหาที่สำคัญ เช่น ปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อม ต่อสุขภาพ ปัญหายาเสพติด ปัญหาวันบวชและโรคมะเร็ง ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาโรคเอดส์ หรือโรคมุมิคุ้มกันบกพร่อง เนื่องจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า HIV (Human Immunodeficiency Virus) ซึ่งติดต่อทางการใช้เข็มฉีดยาร่วมกัน หรือทางเพศสัมพันธ์ ซึ่งทำให้คนไทยเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก

๕. ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย มีการบุกรุก ลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ขาดความสมดุลทางธรรมชาติ สัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัย ถูกฆ่าเป็นอาหารและสินค้า ฝนไม่ตกตามฤดูกาลเกิด ความแห้งแล้ง กระทบต่อการทำมาหากินของเกษตรกร ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเรื่องต้องปลูกจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้เกิดขึ้นแก่คนไทยทุกคนเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เป็นต้น

๖. ปัญหาการเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบัน เช่น

- ค่านิยมแบบวัตถุนิยมที่รุนแรงมากขึ้น ทำให้คนแสวงหาเงินและอำนาจ เพื่อให้ได้มาซึ่ง วัตถุที่ตนต้องการ

- ค่านิยมเกี่ยวกับการนับถือศาสนา ในสมัยก่อนชาวพุทธมีความใกล้ชิดกับศาสนาเข้าวัด ฟังธรรม นำคำสอนของพระพุทธศาสนามาปฏิบัติ กลั้วบาปกรรม พระสงฆ์สามเณรเคร่งครัดในพระ วินัยแต่ในยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางตรงกันข้าม ชาวพุทธบางส่วน นอกจากไม่รักษาศีล แล้ว ยังมองผู้รักษาศีลเคร่งครัดว่าเป็นพวกมงายไม่ทันสมัย

- ค่านิยมเกี่ยวกับความดีความชั่ว เช่น การทุจริต คอร์ปชั่นสมัยก่อนเป็นที่น่ารังเกียจ แต่ปัจจุบันตรงข้าม บางคนประพฤติสุจริตกลับกลายเป็นที่น่ารังเกียจของสังคมบางแห่งเนื่องจากไป ขัดขวางผลประโยชน์ที่มีชอบของผู้อื่น เป็นต้น

ดังนั้น หากพิจารณาจะเห็นว่า เมื่อเกิดปัญหาหนึ่งก็จะมีผลกระทบโยงโย่ทำให้เกิดปัญหาอื่นตามมามากเป็นวัฏจักร การลดหรือแก้ปัญหาทางสังคมนั้นผู้ที่จะสามารถทำได้ที่ดีที่สุด คือ คนไทยทุกคน ในฐานะสมาชิกของสังคมที่จะต้องไม่สร้างปัญหา และร่วมมือกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วให้บรรเทาลงหรือหมดสิ้นไป

สาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาในสังคมไทยในยุคปัจจุบัน

การสัมมนาเรื่องวิกฤตทางสังคมไทยของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๘ ได้สรุปสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมและวิกฤตการณ์ทางสังคมไทยเรียงตามลำดับดังนี้

๑. ความสัมพันธ์ ความอบอุ่น ความเป็นปึกแผ่นของสมาชิกในครอบครัว เช่น พ่อ แม่ ลูก สิ้นคลอน แตกสลาย
๒. การขาดระเบียบวินัยของคนในชาติ
๓. การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาขาดความสมดุลในระบบความสัมพันธ์ระหว่าง “มนุษย์ สังคม ธรรมชาติ”
๔. ภูมิปัญญา ค่านิยม คุณธรรม จริยธรรม ของคนในชาติถูกละเลย
๕. ความสับสนและเสื่อมศรัทธาต่อบุคคลในสถาบันศาสนา

นอกจากสาเหตุดังกล่าวข้างต้น ยังมีสาเหตุมาจากระบบเศรษฐกิจทั้งภายในระหว่างประเทศ การหลั่งไหลอย่างรวดเร็วและมากมายของข้อมูลข่าวสารและวัฒนธรรมข้ามชาติ ที่สังคมไทยไม่ได้เตรียมตัวรับให้กับสมาชิกของสังคม จึงทำให้คนไทยส่วนใหญ่ไม่สามารถปรับตัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ และทำให้เกิดช่องว่างทางสังคมตามมาระหว่างผู้มีโอกาสและผู้ขาดโอกาสในสังคม ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาสังคมต่าง ๆ ในสังคมไทย (วิญญู ฤทธิพิศ, ๒๕๔๖, หน้า ๕๒-๕๔)

กล่าวโดยสรุปว่า ผลกระทบของการดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบันนั้นเกิดขึ้นจากความบกพร่องในหลายประการ เช่น ความบกพร่องในระบบครอบครัว ความบกพร่องในระบบสังคม ความบกพร่องในระบบคุณธรรม จริยธรรม เป็นต้น สาเหตุแห่งความบกพร่องเหล่านี้นำมา ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ที่บั่นทอนสังคมให้ต่ำลง มีผลกระทบต่อสังคมไทยในมุมกว้าง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องแก้ไขเยียวยาให้ถูกต้อง เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนสังคมไปสู่ความสมดุล เพื่อให้สังคมไทยเป็นสังคมที่น่าอยู่ต่อไป

๓.๖ แนวคิดการดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ที่ปรากฏในคัมภีร์คำสอนของพระพุทธศาสนามีปรากฏอยู่หลายแห่ง แต่เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทมีเพียง ๓ ชั้น หรือ ๓ ระดับ คือ ระดับศีลเป็นขั้นพื้นฐานฝึกอบรมความประพฤติทางกาย ทางวาจาให้บริสุทธิ์แล้วประณีตขึ้นถึงระดับที่ ๒ ระดับสมาธิการฝึกจิตให้มั่นคงแน่วแน่ จนถึงระดับสุดท้าย ระดับ

ที่ ๓ คือ ปัญญา โดยการทำให้ปัญญาให้แก่กล้า จนหลุดพ้นจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานได้การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท จึงหมายถึงการดำเนินชีวิตให้บรรลุประโยชน์ที่เป็นจุดหมายปลายทางของการดำรงชีวิตอยู่ในโลก ที่เรียกว่าการบรรลุอรรถ ๓ ประการประกอบด้วย ทิฏฐิธัมมิกัตถะ ประโยชน์ในปัจจุบัน ที่เป็นประโยชน์ขั้นพื้นฐานของชีวิต สัมปรายิกัตถะ ประโยชน์ภายนอกที่เป็นประโยชน์ขั้นสูง และปรมัตถะ ประโยชน์อย่างยิ่งหรือประโยชน์อย่างสูงสุด

๓.๖.๑ การดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐาน

ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เกียรติยศและการยกย่องสรรเสริญจากคนในสังคมถือว่าเป็นยอดปรารถนาของบุคคลผู้ครองเรือน ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานที่ผู้ครองเรือนควรจะได้รับ การดำเนินชีวิตในขั้นพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนจึงได้แก่ความปรารถนาในความเป็นผู้ถึงพร้อมด้วย มนุษย์สมบัติ หรือความสำเร็จประโยชน์ที่บุคคลจะพึงได้รับในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล พอจะกล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑) ต้องการทรัพย์สมบัติ คือ ความมั่งมีร่ำรวยเพราะทรัพย์สมบัตีย่อมยังความปลื้มใจ ความสุขใจ แก่ความขัดข้องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นและสามารถให้สำเร็จความประสงค์ในสิ่งที่ต้องการได้

๒) ต้องการความมีเกียรติยศชื่อเสียง ปรารถนาความเป็นใหญ่ มีเพื่อนฝูงพวกพ้องที่ให้ความรักสนิทสนม ยกย่องเชิดชูในสังคม

๓) ต้องการความมีไมตรี มีบริวารชายหญิงไว้คอยช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ และให้ความเคารพยกย่องนับถือ

๔) ต้องการความผาสุกในชีวิต มีความสุขเพียบพร้อมทั้งกายและจิตใจ

ประโยชน์ในระดับนี้ พระพุทธองค์ได้ทรงอธิบายโดยอเนกปริยาย สำหรับให้คนรู้จักตนเอง ช่วยตนเอง และพัฒนาตนเองให้เป็นคนมั่งคั่งและเป็นคนดี เพื่อความสุขและวัฒนาการของชีวิตในปัจจุบัน ตลอดจนการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข การดำเนินชีวิตในขั้นนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การได้มนุษย์สมบัติ ได้แก่ ความถึงพร้อมสมบูรณ์ในฐานะของมนุษย์ เช่น มีทรัพย์เงินทอง มีบ้านที่อยู่อาศัย สมบูรณ์ด้วยปัจจัย ๔ มีทรัพย์ มียศ มีตำแหน่ง ได้รับคำยกย่องสรรเสริญ ประสบกับความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุขตามสมควรแก่ฐานะของตน ได้ชื่อว่าเป็นผู้สมบูรณ์ในมนุษย์สมบัติ เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายกได้ทรงนิพนธ์เกี่ยวกับประโยชน์ในปัจจุบันนี้ว่า

พระพุทธศาสนา ได้แสดงธรรมสอนโลก สำหรับบุคคลที่ยังอยู่ในโลกและยังต้องการโลก ให้ประพฤติปฏิบัติ นำตนให้ได้รับประโยชน์ที่ต้องการในทางโลก...สิ่งที่ต้องการในทางโลกนั้นเป็นต้นว่า ปัจจัยเครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิต ที่เป็นส่วนสำคัญ ก็คือปัจจัยสี่อันได้แก่ ฝ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยาแก้ไข และสิ่งที่ต้องการ อย่างอื่น ๆ รวมความเป็นลาภ เป็นยศ เป็นสรรเสริญ เป็นสุขที่เป็นโลกธรรมฝ่ายที่ปรารถนาต้องการ

เช่น ลาก คือ สิ่งที่พึงได้ ที่ต้องใช้ดำรงชีวิต เป็นทรัพย์ต่าง ๆ ตลอดถึงยศ คือ ความมี
ไมตรีด้วยบุคคลในฐานะเป็นมิตรสหายต่าง ๆ ที่สัมพันธ์ กันอยู่ดังเช่นในฐานะเป็นทิศ ๖
และเป็นความผาสุกไม่มีโรค คือ ทุก ๆ อย่างอัน เป็นสิ่งที่ต้องการสำหรับดำรงชีวิตให้
ชีวิตมีความเจริญในปัจจุบันเป็นประโยชน์ ปัจจุบัน

(สมเด็จพระญาณสังวร, ๒๕๓๗, หน้า ๖๑- ๖๒)

ทิวภูมิมีกัตถะ คือ ประโยชน์ที่บุคคลจะพึงได้ในปัจจุบันในระดับของการครองเรือนครองสุข
พุทธปรัชญาเถรวาทเน้นไปที่ความสุขซึ่งเป็นที่ต้องการของคนทั้งหลาย ในชั้นของโลกียะ คือ ประสบ
ความสำเร็จในการครองเรือน ซึ่งสามารถวัดด้วยหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้

๑. อติสุข ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ เอิบอímใจ และอุ่นใจว่าตนมีโภค
ทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม

๒. โภคสุข ความสุขที่สามารถซื้อหาจ่ายใช้สอยทรัพย์ตามที่ตนต้องการ คือ ความภูมิใจ
เอิบอímใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบเลี้ยงตัว เลี้ยงครอบครัว เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยงและบำเพ็ญ
คุณประโยชน์แก่สังคมส่วนรวม

๓. อนนสุข ความสุขที่เกิดจากการไม่เป็นหนี้สิน คือ ความภูมิใจเอิบอímใจว่าตนเป็นไท
ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

๔. อนวัชชสุข ความสุขที่เกิดจากการทำงานที่ปราศจากโทษ ไม่ผิดกฎหมายและไม่ผิด
ศีลธรรม คือ ความเอิบอímใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใคร ๆ ตีเตียนไม่ได้
ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ (อง.จตุกก.] เล่มที่ ๒๑, ข้อที่ ๖๒, หน้าที่ ๖๘)

ก. การดำเนินชีวิตของชีวิตครอบครัว

ครอบครัวนั้นถือได้ว่าเป็นสถาบันที่เล็กที่สุดของสังคม อันเป็นมูลฐานที่สำคัญที่สุดในการ
สร้างสภาพของสังคมส่วนรวมว่าเป็นสังคมที่ดีหรือไม่เพียงใด หากครอบครัวส่วนใหญ่ของสังคมเป็น
ครอบครัวที่อบอุ่นรักใคร่ปรองดอง มีระเบียบวินัย มีคุณธรรม สมาชิกทุกคนรู้จักหน้าที่ที่มีความ
รับผิดชอบร่วมมือร่วมใจ ช่วยกันคนละไม้คนละมือ รักษาความสะอาดให้บ้านเรือนที่อยู่อาศัย
เรียบร้อยสวยงามถูกสุขลักษณะ ก็ย่อมทำให้ทุกคนมีจิตใจสะอาดเป็นสุข รักใคร่ ร่วมใจและปรารถนา
ดีต่อกัน สังคมส่วนรวมก็จะเป็นสังคมที่สวยสะอาดและเป็นสุข สมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมก็จะมี
ร่วมมือร่วมใจกันในงานของส่วนรวม ก่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกัน

ความสุขของชีวิตของคนเรานั้น เบื้องแรกที่สุดจะนึกถึงความสุขของตนเองก่อนแต่เมื่อเรามี
ความรักและมีครอบครัวด้วยความรัก ความสุขของชีวิตของเราก็จะไปอยู่ที่ครอบครัว สมาชิกใน
ครอบครัวแต่ละคน ถ้าหากรักใคร่ปรองดองกันแล้ว ต่างก็จะมีจิตใจรักใคร่ห่วงใยซึ่งกันและกัน หาก
ครอบครัวใดมีความรักกันแน่นแฟ้นเช่นนี้แล้ว ชีวิตของทุกคนก็จะมีความสุข และครอบครัวเช่นนี้ ไม่

ว่าจะยากดีมีจนอย่างไรก็จะชักนำให้ลูกทุกคนเป็นคนดี นิสสัยใจคอดี จิตใจมีคุณธรรมมีความรักเรียน รักพ่อรักแม่ รักเคารพครูอาจารย์ และเป็นคนมีประโยชน์ต่อส่วนรวม

ในทางกลับกันครอบครัวใดก็ตามที่พ่อแม่มีความร่ำรวย ยิ่งด้วยยศศักดิ์ ยิ่งด้วยอำนาจยิ่งด้วยบริวาร แต่หัวหน้าครอบครัวพ่อแม่ไม่มีความรักและความเสียสละอดทน อดกลั้นต่อกันแล้ว ครอบครัวนั้นก็จะเป็นครอบครัวที่ยิ่งใหญ่แต่ไม่เป็นสุข ที่ยิ่งใหญ่มากก็เพราะทั้งพ่อทั้งแม่จะยิ่งแสดงความยิ่งใหญ่ ความร่ำรวย ความมีเกียรติ มีอำนาจ มีหน้ามีตาในสังคมมากยิ่งขึ้น จึงนับวันยิ่งจะห่างไกลจากครอบครัว พ่อแม่ลูกจะไม่มีความรักเข้าใจต่อกันอย่างแท้จริง ลูกจะหันไปหาที่พึ่งทางใจจากบุคคลอื่น และส่วนใหญ่มักจะหาที่พึ่งที่ให้ความสนุกเพลิดเพลินบันเทิงใจนอกบ้าน ด้วยการคบเพื่อนเที่ยวสนุก ในที่สุดก็หันเข้าสู่ความเย้ายวนใจต่าง ๆ อันเป็นอบายมุขแล้วจะจบลงด้วยยาเสพติด ผลที่จะตามมา อาจเป็นอาชญากรรมในรูปแบบต่าง ๆ กันก็ได้

ความสุขในชีวิตหรือประโยชน์ที่จะได้รับในปัจจุบันหรือชาตินี้ที่มนุษย์ทุกคนมุ่งหมายกัน พอจะประมวลได้จากการอวยพรกันทั่ว ๆ ไป คือ ให้มีความสุขกายสุขใจ มีความสำเร็จ ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงานและปลอดภัยด้วยประการทั้งปวงหรือเจริญด้วยจตุรพิธพรชัย ประกอบด้วยเจริญด้วยอายุ วรรณะ สุขะ พละ เป็นต้น กล่าวโดยสรุปก็คือ

(๑) มีความสำเร็จเจริญก้าวหน้า

(๒) มีความสุขกาย คือ ร่างกายแข็งแรง อายุยืน ผิพรรณผ่องใส และมีความปลอดภัยต่าง ๆ อันเป็นเรื่องทางกาย และ

(๓) มีความสุขทางใจ

พุทธปรัชญาเถรวาท มีหลักเกี่ยวกับประโยชน์สุขในระดับการครองเรือนว่าขึ้นอยู่กับโลกธรรม ๘ ประการ โลกธรรม หมายถึง ธรรมดาของโลก เรื่องของโลก ความเป็นไปตามคติธรรมดา ซึ่งหมุนเวียนมาหาสัตว์โลก และสัตว์โลกก็หมุนเวียนตามมันไป ใครไม่ติดโลกธรรมก็สบายใจ แต่ถ้าติดอยู่ในโลกธรรมก็มีแต่ทุกข์ใจ โลกธรรมมี ๘ ประการดังต่อไปนี้

๑) ลาภ	ได้ลาภและมีลาภ
๒) อลาภ	เสียมลาภ
๓) ยศ	ได้ยศและมียศ
๔) อยศ	เสียมยศ
๕) ปศัสสา	สรรเสริญ
๖) นินทา	ติเตียน
๗) สุข	ความสุข
๘) ทุกข์	ความทุกข์

โดยสรุปแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ข้อ ๑, ๓, ๕ และ ๗ เป็นฝ่ายอริยธรรมที่นำปรารถนาน่าใคร่
ข้อที่เหลือเป็นฝ่ายอนิยธรรม คือ ส่วนที่ไม่นำปรารถนา

โลกธรรมทั้ง ๘ ประการเหล่านี้ ย่อมเกิดขึ้นทั้งแก่ปุถุชนผู้มีได้ศึกษาและอริยสาวกผู้ที่ได้ศึกษา
ผลที่ต่างกันคือคนพวกแรกย่อมไม่รู้เห็นเข้าใจตามความเป็นจริง จึงลุ่มหลงยินดียินร้ายปล่อยให้
โลกธรรมเข้าครอบงำย่ำยี ไม่พ้นจากทุกข์มีโสกะและปริเทวะ เป็นต้น ส่วนอริยสาวกผู้ที่ได้ศึกษา
พิจารณาเห็นตามเป็นจริงว่าโลกธรรมทั้ง ๘ ประการไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลง
เป็นธรรมดา จึงไม่หลงใหลมัวเมาเคลิบเคลิ้มไปตามอารมณ์ที่นำปรารถนา ไม่ขุ่นหมองคลุ้มคลั่งไปเพราะ
อารมณ์ที่ไม่นำปรารถนา มีสติดำรงอยู่เป็นผู้ปราศจากทุกข์มีโสกะและปริเทวะ เป็นต้น ในโลกธรรมสูตร
ได้กล่าวถึงโลกธรรมทั้ง ๘ ประการนี้ว่า

ธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้คือ ลาภ ๑ ความเสื่อมลาภ ๑ ยศ ๑ ความเสื่อมยศ ๑
นิทานา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑ เป็นสภาพไม่เที่ยงไม่แน่นอน มีความแปรปรวน
เป็นธรรมดา แต่ท่านผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ทราบธรรมเหล่านั้นแล้ว พิจารณาเห็นว่ามิ
มีความแปรปรวนธรรมดา ธรรมอันนำปรารถนา ย่อมย่ำยีจิตของท่านไม่ได้ท่านย่อมไม่
ยินร้ายต่ออนิยธรรม ท่านขจัดความยินดีและยิน ร้ายเสียได้ ไม่เหลืออยู่ อนึ่งท่าน
ทราบทางนิพพานอันปราศจากอสุติ ไม่มีความ เศร้าโศก เป็นผู้ถึงฝั่งแห่งภพ ย่อมทราบ
ได้อย่างถูกต้อง

(อ.อ.อุทฺทก., เล่มที่ ๒๓, ข้อที่ ๙๕, หน้าที่ ๑๒๓)

ข. การนำหลักโลกธรรมมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตชีวิต

เมื่อเราทุกคนทราบว่าต้องประสบกับโลกธรรมเหล่านี้ ทำอย่างไรจึงจะให้เราสามารถหยุด
ความดีใจเสียใจต่อโลกธรรมได้ ประเด็นนี้ควรจะได้พิจารณาเป็นพิเศษดังนี้

คนเราได้ลาภเป็นผลเนื่องมาจากทานบารมี หรือบุญนิธิที่ตนได้กระทำไว้ทั้งอดีตและปัจจุบัน
ดังนั้น ถ้าจะให้มิมีลาภเกิดขึ้นกับตนก็ต้องบำเพ็ญบุญบำเพ็ญทาน แต่ถ้ามันเสื่อมไป เพราะธรรมดาก็
ก็ต้องรู้เท่าทันว่ามันเสื่อมไปเพราะอะไร จิตใจก็จะสบายไม่เป็นทุกข์

คนเราจะได้ยศก็เพราะความขยัน มีสติ มีการงานที่สะอาด พิจารณาก่อนทำ มีความสำรวมตน
ดำรงชีวิตตามธรรม ไม่ประมาท ดังนั้น ยศจะเสื่อมก็เพราะไม่มีคุณธรรม ไม่มีสัจจะ แต่ถ้ามันจะเสื่อม
ไปจริงตามธรรมชาติ เช่น เกษียณอายุราชการก็ควรปลงใจว่ามันเป็นไปตามกฎธรรมดาจึงไม่ควร
น้อยใจหรือเสียใจ

นิทานาและสรรเสริญก็เช่นเดียวกัน มันเป็นเรื่องของคนมีปากก็มีทั้งนิทานามีทั้งสรรเสริญควบคู่
กันไปการนิทานาหรือการสรรเสริญของคนทุศีลไม่เป็นประมาณ ไม่ควรเดือดร้อนใจ แต่การนิทานาหรือ
การสรรเสริญของวิญญูชนต่างหากที่ควรเชื่อถือและนำไปประพฤติปฏิบัติปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้น

ส่วนสุขและทุกข์นั้นก็เช่นความสุขในการดูหนังดูละคร ในการเข้าสังคม ในการมีคู่รักหรือ คู่ครองได้รับความสรรเสริญ ซึ่งทั้งหมดเป็นความสุขจริง แต่เป็นความสุขที่มีทุกข์ซ้อนต้องคอยแก้ไข ปรับปรุงอยู่เสมอ ไม่เหมือนความสุขที่เกิดจากความสงบซึ่งไม่มีทุกข์ซ้อนอยู่ เป็นความสุขที่ทำได้ง่ายๆ เกิดขึ้นกับกายและใจของคนนี้เอง เมื่อทำใจให้สงบความทุกข์ที่เกิดกับกายก็จะหายไปด้วยและต้อง ยอมรับว่าทุกข์นั้นมันมีอยู่ประจำทุกคนในทุกอิริยาบถ ทุกคนจึงควรถือว่าสุขและทุกข์ คือ ธรรมชาติ ของชีวิต พึงรู้จักแสวงหาความสุขท่ามกลางความทุกข์นั่นเอง

ค. ประโยชน์ของการรู้จักโลกธรรมในฐานะเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต

- ๑) ทำให้ไม่หลงระเริงกับอารมณ์ฝ่ายดี ที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ
- ๒) ทำให้ไม่โศกเศร้ากับอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ที่ไม่น่าชอบใจ
- ๓) รักษาใจให้เป็นปกติ มีสมาธิในการปฏิบัติงาน และปฏิบัติธรรมโดยไม่หวั่นไหว
- ๔) การรู้สภาพธรรมดาของโลกธรรม ทำให้สามารถรู้สาเหตุของความเจริญ และความเสื่อม ของโลกธรรมอันเป็นเหตุให้ผู้นั้นสร้างเหตุแห่งความเจริญ และหลีกเลี่ยงเหตุแห่งความเสื่อมหากต่อต้านไม่ไหวเพราะมันเป็นกฎธรรมดาที่ไม่ฝืน รู้ชัดอยู่ ย่อมไม่ทุกข์ใจ
- ๕) ทำให้เป็นคนน่ารัก น่าเคารพบูชา เพราะไม่ดูหมิ่นผู้อื่นด้วยโลกธรรมฝ่ายดีของตน ประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตนอยู่เสมอ
- ๖) การไม่ติดโลกธรรม ย่อมทำให้การปฏิบัติธรรมของตนก้าวหน้า เป็นเหตุแห่งความสุขความเจริญของชีวิตยิ่ง ๆ ขึ้นไป (กรมการศาสนา, ๒๕๒๕, หน้า ๖๙)

๓.๖.๒ การดำเนินชีวิตขั้นสูง

การดำเนินชีวิตขั้นสูง หมายถึง ความต้องการความสุขของชีวิตในอนาคต คือ เป็นผู้ถึงพร้อม ด้วยความสุขในภพหน้า เป็นความสุขที่เกิดขึ้นโดยไม่อิงอาศัยอำภิมิสหรือกามคุณเป็นเครื่องล่อ แต่อาศัยการประพฤติพรหมจรรย์เป็นหลัก เป็นความสุขที่อยู่เหนือจากความสุขที่อิงอาศัยกามคุณ เป็นประโยชน์ในเบื้องต้นหรือประโยชน์อย่างสูงที่เป็นประโยชน์ ด้านคุณค่าของชีวิต เป็นระดับที่ลึกล้ำสำหรับชีวิตด้านใน เป็นหลักประกันชีวิตที่ดีในอนาคต และภพหน้า คือ ความเจริญมั่นคงปลอดภัย แห่งชีวิต จิตใจที่ก้าวหน้าเติบโตขึ้นด้วยคุณธรรม คือ มีศรัทธา ศีล จาคะ และปัญญา ดำรงตนเองอยู่ในศีลธรรมใช้ทิฐิธัมมิกัตถะในทางที่ถูกต้อง เป็นคุณประโยชน์ จนเป็นผู้มีความมั่นใจในคุณความดี ของตน ถึงเวลาละจากโลกนี้ไปก็มีใจสงบระงับได้ ไม่ห่วงกังวลทรนทรายหรือหวาดหวั่นกลัวภัยใน ภพหน้าหรือโลกหน้า เพราะเมื่อบุคคลผู้ละจากโลกนี้ไปมีคติเป็นสองเท่านั้น คือ สุกตกับทุกต สุกต คือ การได้ไปเกิดในสวรรค์เสวยทิพยสมบัติทุกอย่าง ส่วนทุกตนั้นคือการได้ไปเกิดในอบายภูมิมีกำเนิด เดียรจฉาน เปรต อสุรกาย และนรก ดังนั้น การดำเนินชีวิตขั้นสูง จึงหมายถึงการได้ไปบังเกิดใน สุกตภูมินั่นเอง

คำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาท แสดงว่าภพหรือภูมิที่เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ทั้งหลายมีอยู่หลายนัยด้วยกัน แต่จะประมวลมาในที่นี้ ๔ สถาน ดังจะได้กล่าวในรายละเอียดโดยสังเขปต่อไป

ภพภูมิของสัตว์ (ส.นิ., เล่มที่ ๑๖, ข้อที่ ๘, หน้า ๓) ภพ หรือภูมิ คือ โลกอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ทั้งหลาย ที่ยังต้องเกิดในภพนั้น ๆ ด้วยผลแห่งบาปบุญที่แต่ละคนได้กระทำไว้ พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตภาโณ) (๒๕๒๙, หน้า ๒๔๔-๒๔๗) ได้ประมวลภพและภูมิของสัตว์ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท โดยแยกประเภทไว้ ๔ สถานโดยสังเขปดังนี้

ก. กามภพ คือภพที่เป็นกามาวจร สัตว์ที่บังเกิดในกามภพนี้ยังเสพกาม มีกามอยู่ คือ มีกิน มีนอน มีความกลัวอยู่ โดยท่านจำแนกออกไป ๑๑ ชั้น ดังต่อไปนี้

- ๑.๑) นิรยะ นรก
- ๑.๒) เตียรณานิโยนิ กำเนิดสัตว์เตียรณ
- ๑.๓) ปิตติวิสัย ภูมิของเปรต
- ๑.๔) อสุรกาย ภูมิของอสุรกาย
- ๑.๕) มนุษยโลก คือ ภพของมนุษย์ หรือมนุษยโลกอันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ทั้งหลายนี้เอง
- ๑.๖) จาตุम्मหาราชิกา คือ ภพของเทวดาชั้นจาตุम्मหาราช
- ๑.๗) ดาวดึงสา คือ ภพของเทวดาชั้นดาวดึงส์
- ๑.๘) ยามา คือ ภพของเทวดาชั้นยามา
- ๑.๙) ดุสิตา คือ ภพของเทวดาชั้นดุสิต
- ๑.๑๐) นิมมานรตี คือ ภพของเทวดาชั้นนิมมานรตี
- ๑.๑๑) ปรนิมมิตวสวัตตี คือ ภพของเทวดาชั้นปรนิมมิตวสวัตตี

ภพที่เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้ง ๑๑ ชั้นนี้ ๔ ชั้นแรกจัดเป็นอบายภูมิ ในชั้นที่ ๕ เป็นที่อยู่ของมนุษยโลก จากชั้นที่ ๖ ถึงชั้นที่ ๑๑ เป็นสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ คือเป็นที่อยู่ของเทพบุตรเทพธิดา แต่ยังมีใจพอใจเพลิดเพลินยินดีในกามคุณทั้งหลายอยู่

ข. รูปภพ ได้แก่ ภูมิที่เป็นรูปาวจร ท่านผู้เกิดในภพเหล่านี้ เรียกว่าพรหม เพราะเกิดขึ้นด้วยผลแห่งการปฏิบัติพัฒนาจิตใจ จนได้บรรลุรูปฌานเป็นต้นไป ไม่เกี่ยวข้องกับกาม แต่จะเป็นอยู่ด้วยความสุขอันเป็นแห่งความสงบกิเลส ท่านแบ่งตามลำดับฌานที่ท่านเหล่านั้นได้บรรลุคือ

- ๒.๑) ปาริสัชชะ คือ บริษัทของมหาพรหม
 - ๒.๒) บุโรหิตา คือ บุโรหิตของมหาพรหม
 - ๒.๓) มหาพรหมา คือ พวกท้าวมหาพรหม
- พรหม ๓ ชั้นนี้ เกิดด้วยผลของปฐมฌาน เรียกว่าปฐมฌานภูมิ
- ๒.๔) ปริตตภา คือ พรหมที่มีรัศมีเพียงเล็กน้อย
 - ๒.๕) อัปมาณภา คือ พรหมที่มีรัศมีมีประมาณมิได้

- ๒.๖) อากัสสรา คือ พรหมที่มีรัศมีเปล่งปลั่งชันไป
พรหม ๓ ชั้นนี้ เกิดด้วยภูมิของทุติยฌาน เรียกว่าทุติยฌานภูมิ
- ๒.๗) ปริตตสุภา คือ พรหมที่มีรัศมีงามน้อย
- ๒.๘) อัปมาณสุภา คือ พรหมที่มีรัศมีงามหาประมาณมิได้
- ๒.๙) สุภิกงหา คือ พรหมที่มีรัศมีงามเจิดจ้า
พรหม ๓ ชั้นนี้ เกิดด้วยภูมิของตติยฌาน เรียกว่าตติยฌานภูมิ
- ๒.๑๐) เวหัพผลา คือ พรหมที่ผลไพบุลย์
- ๒.๑๑) อสัญญีสัตตา คือ พรหมที่ไม่มีสัญญา ที่เรียกว่าพรหมลูกฟัก ซึ่งมีเฉพาะส่วนของรูป
ชั้นนี้ไม่มีนามชั้น

พรหม ๒ ชั้นนี้ เกิดด้วยผลแห่งจตุตถฌาน เป็นพรหมที่เคยเป็นนักบวชนอกศาสนา บำเพ็ญฌาน
เกิดความเบื่อหน่ายในจิต จึงเกิดเป็นพรหมที่ไม่มีจิตใจหรือไม่มีสัญญา

- ๒.๑๒) อวิหา คือ ท่านผู้ไม่ไปเร็ว หรือดำรงอยู่ได้นาน
- ๒.๑๓) อตีปปา คือ ท่านผู้ไม่เดือดร้อนกับใคร ๆ
- ๒.๑๔) สุทัสสา คือ ท่านผู้ปรากฏโดยง่าย ผู้นำชม
- ๒.๑๕) สุทัสสี คือ ท่านผู้เห็นโดยง่าย เห็นชัด
- ๒.๑๖) ออกนิฐฐา คือ ท่านผู้ไม่มีความด้อย หรือท่านผู้สูงสุด

พรหมโลก ๕ ชั้นนี้ เป็นที่อยู่ของท่านผู้ได้บรรลุสมรรถผล เป็นพระอนาคามีบุคคล ท่านจึง
เรียกว่า สุทธาวาส ซึ่งเป็นที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ การที่รูปฌานแต่ละข้อแบ่งพรหมให้สูงต่ำแตกต่างกัน
เป็นเพราะคุณภาพของฌานที่มีต่ำ กลาง สูงสุด ผลฌานจึงเป็นตัวแบ่งให้พรหมเกิดในระดับต่าง ๆ กัน
แม้จะได้บรรลุฌานเหมือนกันก็ตาม

ค. อรูปภพ คือ ภพเป็นที่อยู่ของท่านผู้ได้บรรลุอรุรูปฌาน แบ่งออกเป็น ๔ ชั้น ตามชื่อของ
องค์ฌานของรูปฌานทั้ง ๔ ซึ่งท่านได้บรรลุอรุรูปฌานในโลกมนุษย์ตายแล้ว จะไปบังเกิดในสถานที่นั้น
แต่เนื่องจากท่านสำรอกความพอใจในรูปออก เมื่ออุบัติในภพนั้น จึงไม่มีรูปร่างมีเฉพาะนามชั้น ๔
คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ มีชื่อเรียกตามลำดับกันดังนี้

- ๓.๑) อากาสนัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สิ้นสุด
- ๓.๒) วิญญาณัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะวิญญาณหาที่สุดมิได้
- ๓.๓) อากิญจัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร และ
- ๓.๔) เนวสัญญานาสัญญายตนภพ ชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่

ง. โลกุตตรภูมิ คือภูมิที่พ้นจากโลก ได้แก่ ท่านที่เข้าถึงระดับโลกุตตรธรรมเป็นระดับจิตของ
พระอริยเจ้าที่อยู่เหนือภูมิทั้ง ๓ ข้างต้น โลกุตตรภูมิเป็นระดับจิตที่เหนือโลก แต่พระอริยบุคคล ๓
จำพวกแรกหาได้หลุดพ้นจากภพอย่างแท้จริงไม่ เพราะกิเลสเป็นเหตุให้เกิดในภพท่านยังละไม่หมด

พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามีที่เป็นมนุษย์หรือเทวดา เมื่อทำกาลกิริยาแล้วอาจเกิดได้ในภุมิ ๖ คือ มนุษย์กับเทวภูมิทั้ง ๖ ถ้าท่านเป็นรูปพรหม หรืออรุปรหม เมื่อจุติแล้วจะไม่กลับมาสู่โลกมนุษย์หรือภูมิเทวดาอีก ท่านจะบำเพ็ญเพียรจนบรรลุมรรคผลเป็นพระอรหันต์ในภพที่ท่านอุปบัติแล้วนิพพานในที่สุด

ภพกับภูมิมีความแตกต่างกัน แต่มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ ภูมิเป็นชั้นของจิตที่มีความหยาบปานกลาง ประณีตแตกต่างกัน ภูมิจิตเหล่านี้ทำให้ท่านเหล่านั้นบังเกิดในภพที่แตกต่างกัน เพราะเงื่อนไขที่สำคัญ คือ กิเลสและกรรม เนื่องจากสัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามกรรมและกรรมเป็นตัวจำแนกให้สัตว์แตกต่างกัน

การดำเนินชีวิตชั้นสูงนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือการได้สวรรค์สมบัติ สมบัติในสวรรค์ เมื่อกล่าวโดยเหตุก็อาจจะเป็นทั้งทาน ศีล และการบำเพ็ญภาวนาในระดับหนึ่ง ซึ่งเป็นปัจจัยให้บุคคลบังเกิดในสวรรค์ด้วยการที่บุคคลมีหิริ ความละอายแก่ใจ โอตตปัปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป ซึ่งเป็นเหตุปัจจัยให้เข้าถึงสมบัติในสวรรค์ คือ ได้อารมณ์อันเลิศ สมบัติในสวรรค์ คือ ทิพยสมบัติทั้งหมดมีอายุยืนยาว วรรณะฉิวพรรณผ่องใส มีรัศมีน่านับการ มีความสุขกายสุขใจเหนือความสุขที่มีอยู่ในโลกมนุษย์ทั้งหลาย

สำหรับหลักธรรมที่อำนวยความสะดวกเบื้องต้น หรือประโยชน์ด้านคุณค่าของชีวิต ในระดับนี้ พระพุทธองค์ทรงสอนเวไนยสัตว์ให้รู้สึกนึกคิดว่าปวงสัตว์ทั้งหลายย่อมมาเวียนวายตายเกิดเพราะอำนาจแห่งกรรม ผู้เกิดมาจะดีหรือเลวได้สุขหรือทุกข์ ต้องอาศัยกรรมของตนเองปรุงแต่งให้เป็นไป

พุทธปรัชญาเถรวาทมีทรรศนะว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังมีกิเลสอยู่ ย่อมอยู่ในกระแสของการเวียนวายตายเกิด ชีวิตเป็นประดุจสายโซ่ยึดยาวตามเหตุผลของปฏิจจสมุปบาท ความอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้นเป็นสายติดต่อกันไป เป็นเรื่องของปัจจุบันที่เกี่ยวข้องปัจจุบันไปถึงชาติอดีตและภพหน้า คนเราเกิดตายมาแล้วนับชาติไม่ถ้วน ตราบใดที่กิเลสสาวยังไม่หมดไปจากชั้นธันดาน ตรานั้นก็ยังคงเวียนวายตายเกิดไม่มีที่สิ้นสุด ดังพุทธพจน์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย สงสารนี้กำหนดที่สุดเบื้องต้นเบื้องปลายไม่ได้ เมื่อเหล่าสัตว์ผู้มีวิขาเป็นที่กางกั้น มีตัณหาเป็นเครื่องประกอบไว้ ท่องเที่ยวไปมาอยู่ ที่สุดเบื้องต้นย่อมไม่ปรากฏ

(ส.น., เล่มที่ ๑๖, ข้อที่ ๔๒๑, หน้าที่ ๑๗๗)

พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าบุคคลทุกคนได้เคยเกิดเคยตายมาแล้วทั้งนั้น ไม่สามารถจะกำหนดนับได้ ถ้าหากจะเอากระดูกของคนเพียงคนเดียวที่เคยตายมาแล้วในอดีตชาติมารวมกองไว้กระดูกของคนนั้นจะกองโตกว่าภูเขาเสียอีก การเวียนวายตายเกิดอาศัยปัจจัยเป็นเหตุและผลติดต่อกันเป็นสายเรื่อยไปไม่สิ้นสุด แต่ละชีวิตเป็นผลของกายกรรม วชิกรรม มโนกรรม และทุกคนจะปิดภาระในการรับผลของกรรมในอดีตและปัจจุบันกรรมไม่ได้ จนกว่าจะสามารถทำลายกิเลสสาวยให้หมดสิ้นไปจาก

จิตใจได้ ตัวการที่เป็นสาเหตุสำคัญของการติดข้องอยู่ในสังสารนี้ คือ ตัณหา ความทะยานอยากตราบไต่ที่ยังตกอยู่ภายใต้อำนาจของตัณหา ชีวิตก็ยังคงต้องเวียนว่ายตายเกิดโดยไม่มีที่สิ้นสุด ตัณหาเกิดจากอวิชชา คือ ความไม่รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง หลงยึดมั่นสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็นเราเป็นของเรา ด้วยอำนาจของอุปาทานความยึดมั่นถือมั่น กล่าวโดยสรุปหลักการเวียนว่ายตายเกิดในพุทธปรัชญาเถรวาทมีขั้นตอนดังนี้

๑. กิเลส กล่าวคืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นเหตุให้กระทำความ

๒. กรรม เมื่อกระทำแล้วย่อมเกิดผลหรือวิบาก

๓. ผลหรือวิบาก คือ นามรูปที่ประกอบด้วย อวิชชา ตัณหา อุปาทาน ซึ่งเป็นกิเลส เป็นเหตุให้กระทำความ เมื่อกระทำความก็ย่อมเกิดผล เป็นนามรูปใหม่ติดต่อกันไปไม่รู้จักสิ้นสุด จึงได้ชื่อว่าสังสารวัฏ พระมหาสมพงษ์ สุขุมมาโล (๒๕๓๘, หน้า ๕๗) ได้ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท และได้กล่าวยืนยันทรงศนะเกี่ยวกับเรื่องสังสารวัฏไว้ว่า

...พุทธปรัชญาเชื่อในเรื่องสังสารวัฏ และถือว่าคนเราเคยเกิดมาแล้วทั้งสิ้น นับชาติไม่ถ้วน เกิดในภพภูมิที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง ตามกฎแห่งกรรมที่ได้กระทำ ไว้ทั้งดี และชั่ว ถ้ามีกิเลสเปรียบเหมือนยางเหนียวในเมล็ดพืชมีอยู่ตราบไต่ก็ต้อง เวียนว่ายตายเกิดอยู่ตราบนั้น จิตที่ได้รับการอบรมแล้ว ถ้ายังไม่สิ้นกิเลสก็ ย่อมนำไปเกิดในภพภูมิที่ประณีต มีความสุขประเสริฐและสูงขึ้น แต่ถ้าจิตไม่ ได้รับการฝึกอบรม ปล่อยไว้ตามสภาพที่มันเป็น ปล่อยให้สกปรกเศร้าหมอง เพราะถูกกิเลสจับ นอกจากจะก่อความทุกข์ความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และสังคมในชาตินี้แล้ว ยังจะให้ภพชาติต่ำทรามลงไป ต้องประสบกับความทุกข์ ความเดือดร้อนมากในชาติต่อ ๆ ไปอีกด้วย

พุทธปรัชญาเถรวาทชี้ว่าการตายไม่ใช่ความสิ้นสุดของชีวิต หากเป็นเพียงการสลายนามรูปอย่างหนึ่ง วิบากของกรรมที่ยังเหลืออยู่ก็จะก่อให้เกิดนามรูปขึ้นใหม่อีก นามรูปที่เกิดขึ้นมาใหม่นั้น ย่อมรับเศษแห่งวิบากที่ยังเหลืออยู่ที่ติดตามมาด้วย และยังได้สั่งสมกรรมใหม่ขึ้นอีกเรื่อย ๆ ไม่ขาดสายจนกว่าจะตัดกระแสแห่งวิบากกรรมคืออวิชชา ตัณหา อุปาทานเสียได้ ก็จะมีบรรลุมตธรรม คือ พระนิพพานเป็นที่สิ้นสุดแห่งทุกข์

๓.๖.๓ การดำเนินชีวิตขั้นสูงสุด

การดำเนินชีวิตขั้นสูงสุด หมายถึง ความสุขที่ได้จากนิพพานสมบัติ ผู้ที่ได้นิพพานสมบัติจะไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ถึงความสิ้นภพสิ้นชาติ เป็นบรมสุขอย่างยอดเยี่ยม นิพพานสมบัติจัดเป็น อริยทรัพย์ ประเสริฐและยอดเยี่ยมกว่าทรัพย์ใด ๆ ทั้งหมด กล่าวคือเป็นประโยชน์สูงสุดหรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้ของชีวิต เป็นประโยชน์ของชีวิตในขั้นโลกุตตระที่เป็นจุดมุ่งหมายหรือการดำเนินชีวิตขั้นสูงสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึง คือ การรู้แจ้งสภาวะธรรมของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็นจริง รู้เท่าทัน คติธรรมของสังขารทั้งหลาย ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต ไม่ถูกบีบคั้นด้วยอำนาจความยึดติดถือมั่น

สามารถทำจิตให้เป็นอิสระผ่องใส สะอาด สว่าง สงบ มีความสุขประณีตภายใน ดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้ กล่าวคือเข้าถึงการดำเนินชีวิตขั้นสูงสุด คือ พระนิพพานได้

การดำเนินชีวิตขั้นสูงสุดนี้ กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การได้นิพพานสมบัติ เมื่อกล่าวโดยส่วนเหตุคือ การที่บุคคลกระทำให้สมบูรณ์ในไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา สมบัติในนิพพานก็คือ บรมสุข เพราะไม่มีทุกข์เจือปนเป็นความสุขที่เที่ยงแท้แน่นอนไม่มีความเปลี่ยนแปลงในด้านเพิ่มขึ้นหรือลดลง นิพพาน คือ ความว่างซึ่งหมายความว่า เป็นสภาพที่ว่างจากของเรา นิพพาน คือ บรมสันติ คือ เป็นสภาพที่สงบ ตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาทนิพพาน คือ สมบัติที่สมบูรณ์ที่สุดในการบรรดาสมบัติทั้งหลาย

พุทธพจน์ที่กล่าวถึงการบรรลุถึงประโยชน์ในขั้นสูงสุดนี้ มีปรากฏอยู่หลายแห่งแต่จะขอนำมา กล่าวในที่นี้แต่พอเป็นตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

บุคคลยังไม่ได้ทำจุดในแม่น้ำทั้งหลายเพียงใด เขาเป็นสัตว์เกิดต้อง พยายาม ด้วยตัวทุกอย่าง เพียงนั้น ก็ผู้นั้นได้ทำเป็นที่จุดแล้วยืนอยู่บนบก ไม่ต้องพยายาม เพราะว่าเขาเป็นผู้ถึงฝั่งแล้ว

(ส.ส., เล่มที่ ๑๕, ข้อที่ ๒๓๑, หน้าที่ ๕๘)

ชีวิตย่อมไม่ทำให้ผู้ใด เตือดร้อน ผู้นั้นย่อมไม่เศร้าโศกในที่สุดแห่งมรณะ ถ้าว่าผู้นั้นมีบทอันเห็นแล้วไซ้ ถ้าเป็นนักปราชญ์ย่อมไม่เศร้าโศกในท่ามกลางแห่งสัตว์ ผู้มีความ โศก ผู้มีภวตัณหาอันตัดขาดแล้ว มีจิตสงบ มีชาติสังสารสิ้นแล้วย่อมไม่มี ภพใหม่

(ข.ส., เล่มที่ ๒๕, ข้อที่ ๑๐๘, หน้าที่ ๑๐๑)

หยาดน้ำไม่ติดใบบัว วารีไม่ติดปทุม ฉันใด มุนีย่อม ไม่ติดในรูปที่เห็น ในเสียงที่ได้ยินและในอารมณ์ที่ได้รับรู้ ฉันนั้น

(ข.ส., เล่มที่ ๒๕, ข้อที่ ๔๑๓, หน้าที่ ๓๖๖)

การดำเนินชีวิตขั้นสุดท้ายที่ชีวิตควรจะเข้าถึงนี้ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นว่าชาติ ชรา พยาธิ มรณะเป็นทุกข์ ทรมานสัตว์ผู้เวียนว่ายในสังสารวัฏไม่รู้จักสิ้นสุด ระดับนี้ทรงสอนปรมัตถธรรมอัน ประกอบด้วยหลักธรรมะต่าง ๆ เช่น ชั้น ๕ ไตรลักษณ์ ปฏิจจสมุปบาท และอริยสัจ ๔ เป็นต้น

การดำเนินชีวิต หรือเป้าหมายของชีวิตตามธรรมชาติของพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องดำเนิน บนหลักการ และวิธีการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ คือ ความเป็น ผู้มีสุขภาพกายสมบูรณ์ มีความประพฤติดี มีสุขภาพจิตดีและมีปัญญาสมบูรณ์ถึงพร้อมด้วยคุณธรรมนั่นเอง

จากการศึกษามาทำให้เราทราบถึงแนวคิดและทฤษฎีที่สำคัญเกี่ยวกับชีวิตและการดำเนินชีวิตของ พุทธศาสนิกชาวไทยในยุคปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของความหมายของชีวิตและสังคมไทย ธรรมชาติของชีวิต หลักการดำเนินชีวิต เป็นต้น ซึ่งประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้มีเนื้อหาที่จำเป็นและสำคัญ ต่อการนำไปคิดพิจารณาเพื่อหาทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์และสร้างแนวทางหรือหลักการ ดำเนินชีวิตที่เหมาะสมและสมควรให้แก่สังคมไทยในปัจจุบัน

บทที่ ๔

วิเคราะห์การแก้ปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขา ในพุทธปรัชญาเถรวาท

การดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบันได้สร้างผลกระทบให้แก่สังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้ เพราะคนไทยมีความเชื่อ แนวคิด ทศนคติ ค่านิยมที่แตกต่างกัน การดำเนินชีวิตที่อยู่บนความเชื่อ แนวคิด ทศนคติ และค่านิยมที่ผิด ๆ ย่อมเป็นภัยแก่ผู้ปฏิบัติและคนรอบข้าง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาถึง ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว พร้อมทั้งสาเหตุที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคม เพื่อเป็นแนวทางในการนำไปแก้ปัญหา ด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังต่อไปนี้

๔.๑ การแก้ปัญหาความยากจนด้วยหลักอุเบกขา

ความยากจนทำให้คนไทยอยู่ในภาวะพึ่งตนเองไม่ได้และละทิ้งถิ่นฐาน โดยเฉพาะคนในชนบท ที่เป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคม โดยสืบเนื่องมาจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การปลูกพืชผลเพื่อขายโดยพึ่งพา ระบบตลาด เมื่อราคาพืชผลตกต่ำ ทำให้ขาดทุนเป็นหนี้สิน ต้องจำนองที่ดินเพื่อนำเงินมาลงทุน ในที่สุดก็ไม่สามารถถ่ายถอนที่ดินทำกินได้ บางท้องที่เกษตรกรประสบปัญหาความผันผวนของ ภูมิอากาศฝนไม่ตกตามฤดูกาล ทำให้พืชผลเสียหาย ทำอาชีพเกษตรกรรมไม่ได้ผล ความยากจนทำให้ คนละถิ่นฐานจากชนบทเข้าสู่เมืองเพื่อหาแหล่ง ทำกินใหม่ และหาอาชีพใหม่ สังคมเกษตรกรรมลดลง และเกิดปัญหาสังคมตามมาอีกมากมาย เช่น ปัญหาที่อยู่อาศัยและแหล่งเสื่อมโทรม ปัญหาจรรยา วิชาเด็กและคนชราถูกทอดทิ้ง ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เป็นต้น ปัจจุบันรัฐบาลได้พยายามแก้ปัญหา โดยส่งเสริมให้คนในชนบทหันมาทำอาชีพ ภูมิปัญญาไทยทำเศรษฐกิจอย่างพอเพียง สนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มเพื่อการผลิต มีรายได้พอเพียง สามารถเลี้ยงครอบครัวได้

ดังคำสอนในพุทธปรัชญาไม่เพียงแต่เป็นความจริงเท่านั้น ยังเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ด้วย เพราะไม่ใช่แค่ศึกษาหาความรู้เพื่อความรู้หรือปริยัติเพื่อปฏิบัติ หากแต่เป็นการศึกษาหาความรู้ เพื่อนำความรู้ไปปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อชีวิตอีกด้วย ดังนั้น สัจจะธรรมพระพุทธเจ้าตรัสย่อมบรรจ ความจริง และวิธีนำความจริงนั้นมาประยุกต์ในการดำเนินชีวิตอย่างครบถ้วนและสมบูรณ์ ความจริง เกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการผลิต การตลาดการบริโภค การให้รัฐเข้าไป แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจอันเป็นต้นตอของความยากจนตลอดจนการพัฒนาเศรษฐกิจหรือความจริงด้าน เศรษฐกิจด้านอื่น ๆ

ในปัจจุบันชีวิตผู้คนยุ่งยากซับซ้อนมากขึ้น ไม่ปลอดภัย แม้จะทำงานเบาเพราะมีเครื่องมือทุ่นแรง แต่ก็เป็ชีวิตที่ปราศจากซึ่งความสุขที่แท้จริง เพราะไม่เป็นการทำงานด้วยชีวิตจิตใจ ผลผลิตของคนไม่มีสภาพเป็นการผลิตที่มีเป้าหมายที่จะสนองความต้องการที่แท้จริงของคนและสังคม แต่สนองตอบและเร่งเร้าความละโมภ หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะพบว่าผู้คนในปัจจุบันนี้ไม่รู้เสียด้วยซ้ำว่าแท้ที่จริงแล้วการดำรงชีวิตอยู่ด้วยเศรษฐกิจได้อย่างไร เพื่ออะไรและทำไม จึงชอบสิ่งนี้ เป็นเพราะถูกยั่ว ถูกเร่งเร้า ถูกกระตุ้นให้กระทำเสียมากกว่าที่จะทำเพราะตัวเองรู้เท่ากัน ซึ่งพฤติกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์มาจากความไม่รู้เท่าทันภาวะการณ์ความจริง หรือความซื่อสัตย์ทางเศรษฐกิจ หมายถึงการปฏิบัติงานนั้น จะต้องดำเนินชีวิตไปด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ถูกต้องตามระเบียบแบบแผนตามธรรมเนียมทางสังคม เพื่อปฏิบัติงานที่ถูกต้องชอบธรรม ความยอมรับเกียรติยศในสังคมก็จะตามมา (ณรงค์ เส็งประชา, ๒๕๔๓, หน้า ๓๐)

แนวทางแก้ไขปัญหาสังคมเศรษฐกิจ คือ หลักการสนองความต้องการของมนุษย์หรือวิธีการดับทุกข์อันเกิดจากความต้องการของมนุษย์ ในความจริงชีวิตที่เกิดมาอาศัยอยู่ในโลกนี้จะดำรงชีพให้อยู่รอดได้ก็เพราะอาศัยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรคเป็นปัจจัยพื้นฐานและมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่มาก ในทางพระพุทธศาสนาได้สอนวิธีปฏิบัติให้เหมาะสมความเป็นอยู่ ซึ่งแนวทางในการแก้ไขเศรษฐกิจในทางพระพุทธศาสนานั้นก็มีอยู่หลายประการซึ่งหลักการของอุเบกขานั้นก็ถือว่าเป็นอีกหลักการหนึ่งที่เราสามารถนำมาแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจได้ โดยปัญหาเศรษฐกิจนั้นมีมูลเหตุมาจาก

- ๑) ความประมาทขาดสติ
- ๒) การไม่รู้จักรัประมาณหรือสันโดษ
- ๓) การไม่รู้จักรการแบ่งทรัพย์เพื่อที่จะใช้จ่ายให้เกิดประโยชน์
- ๔) การไม่มีปัญญาในการเสาะแสวงหาทรัพย์
- ๕) ปัญหาเรื่องกรรม กล่าวคือผลของกรรมไม่ดีที่ก่อให้เกิดผลเสียหายทางด้านเศรษฐกิจของผู้ที่มีอาชีพค้าขาย

โดยที่มูลเหตุทั้งหมดนั้นข้อ ๑-๕ สามารถที่จะแก้ไขได้แต่ข้อที่ ๕ นั้นถือว่าหากเป็นกรรมที่หนักก็ไม่อาจจะแก้ไขได้เลย สำหรับประเด็นที่ว่าแล้วหลักการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีนั้นจะสามารถนำมาแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจได้อย่างไร คำตอบก็คืออุเบกขาสามารถที่จะนำมาเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจได้โดยการปฏิบัติ ดังนี้

๑. การค้าขายนั้นจะต้องมีความอดทนต่อปัญหาต่าง ๆ ไม่ย่อท้อ โดยความอดทนไม่หวั่นไหวต่อปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะอีกประการหนึ่งของอุเบกขา กล่าวคือเมื่อมีปัญหาหรือความเหนื่อยยากเกิดขึ้นก็จะวางใจหรือวางเฉยต่ออารมณ์นั้น ๆ ตั้งหน้าตั้งตามทำงานไปด้วยความอดทนพากเพียรผลสำเร็จของงานก็จะเกิดขึ้นมาทันที

๒. การมีสติไม่หวั่นไหวกับเหตุการณ์ในเรื่องของราคาลงหรือกระแสความนิยม มีสติตั้งมั่นไม่ไหวหวั่นต่ออารมณ์ที่เกิดดำเนินการค้าขายไปอย่างมั่นคงมีสติปัญญาในการค้าขายนั้น

๓. มีความมั่นคงไม่หวั่นไหวต่อสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมีการวางเฉยต่ออุปสรรคแต่ขณะเดียวกันก็ใช้สติปัญญาในการคิดค้นหาวิธีการหาทรัพย์หรือการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การหาเข้าหรือจ่ายออกไปเหตุเพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนของการผลิตถือเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อ พื้นฐานการดำรงชีวิตสำหรับมนุษย์โลกอย่างมาก เพราะว่ามันมนุษย์นั้นต้องอาศัยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้เป็นของจำเป็นสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ หลักคำสอนได้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของปัจจัยพื้นฐานเหล่านี้ที่มนุษย์จะต้องมีต้องใช้ปัจจัย ๔ ซึ่งจะเกิดขึ้นแก่คนเรานั้นก็ต้องอาศัยการผลิตขึ้นมา ดังคำสอนเรื่อง ติฏฐัมมิกัตถะ คือ ประโยชน์ ในปัจจัย ๔ อย่างคือ

๑) อุฏฐานสัมปทา คือ การพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพ การงานทางสุจริต ไม่เกียจคร้านในการงานนั้น อันเป็นวิถีทางหรือเป็นบ่อเกิดแห่งทรัพย์และสามารถ เลี้ยงชีพที่ดีได้

๒) อารักขสัมปทา คือ ความพร้อมด้วยการรักษา จัดสรรทรัพย์ที่แสวงหาได้ด้วยวิธีการ ถูกต้อง ไม่ใช่จ่ายฟุ่มเฟือย ไม่สุรุ่ยสุร่าย ประหยัดและได้ประโยชน์สูงสุด

๓) กัลยาณมิตรตตา คือ การมีเพื่อนเป็นคนดี ควรเลือกคบแต่เพื่อนที่ดี ไม่คบคนชั่ว เพราะจะนำไปสู่ทางเสื่อม ความฉิบหาย

๔) สมชีวิตา คือ การเลี้ยงชีวิตตามสมควร พอเหมาะแก่กำลังทรัพย์ที่ทำได้ ไม่ให้ฝืดเคือง ไม่ให้ฟุ่มเฟือย รู้จัดให้เป็นประโยชน์ พอเหมาะแก่ฐานะความเป็นอยู่ของตน

(อง.อรรถก., เล่มที่ ๒๓, ข้อที่ ๑๔๔, หน้าที่ ๒๘๙)

ดังนั้น ทรัพย์สมบัติจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะมนุษย์มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงานสมดังพุทธ ภาษิตว่า “ผู้มีความขยัน ย่อมหาทรัพย์ได้” (ส.ส., เล่มที่ ๑๕, ข้อที่ ๓๑๖, หน้าที่ ๒๔๕) คำสอนใน พระพุทธศาสนา แสดงถึงสาเหตุและโทษของความเกียจคร้านไว้ว่า “ความเกียจคร้าน ๖ ประการ เหล่านี้ คือ มักอ้างว่าหนว่นัก ร้อนนัก เวลาเย็น ยังเข้าอยู่ หิวนัก กระจายนักแล้วไม่ทำการงาน...ผู้หวัง ความเจริญด้วยโภคทรัพย์พึงเว้นเสีย” (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๑๙๗, หน้าที่ ๑๘๔)

การออมทรัพย์นั้นเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมาก สำหรับผู้ครองเรือนจะต้องรู้จักรักษาทรัพย์ที่หา มาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรนั้น ให้ประโยชน์แก่ตัวเองอย่างมากที่สุดเท่าที่จะทำได้โดยพยายามใช้ จ่ายในสิ่งที่จำเป็นและงดเว้นในการใช้จ่ายที่ไม่จำเป็นเสีย คือ เว้นจากอบายมุข ๖ (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๑๙๖, หน้าที่ ๑๗๘) ซึ่งจะเป็นทางเสื่อมในการดำรงชีวิตและการทำงานผู้ที่ประกอบธุรกิจการ งานต้องมีเพื่อนเป็นผู้ร่วมคิดละทำกิจการต่าง ๆ ในด้านเศรษฐกิจหรือทุกอย่าง เพราะผู้ประกอบการ

งานต้องมีเพื่อนที่ดีเป็นที่ปรึกษา หรือร่วมมือกันในการดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ ลักษณะของเพื่อนที่ดีหรือมิตรแท้ ๔ คือ

- ๑) มิตรอุปการะ
- ๒) มิตร ร่วมสุขร่วมทุกข์
- ๓) มิตรแนะนำประโยชน์
- ๔) มิตรมีความรักใคร่ (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๒๐๑, หน้าที่ ๑๙๒)

ฉะนั้น ผู้ทำงาน หรือผู้บริหารงานทุกสาขาอาชีพ จะต้องคำนึงถึงเรื่องมิตรอย่างรอบคอบ ถ้าได้มิตรที่ดีเจริญก้าวหน้า ถ้าได้มิตรชั่วเป็นบริวาร ก็มีแต่ทางเสื่อมและล้มละลายไปในที่สุด

การทำงานทุกอย่างที่จะได้มาซึ่งทรัพย์นั้น จะต้องมีความขยัน รักและพอใจในงานที่ทำไม่เกียจคร้าน ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง ไม่ทำงานให้คั่งค้างปล่อยงานทิ้งไว้ ตั้งใจเอาใจใส่ในการทำงานไตร่ตรองพิจารณาด้วยเหตุและผล จะต้องรู้จักคบคนดีที่เป็นบัณฑิตกับกัลยาณมิตรและเพื่อนร่วมงาน ช่วยกันคิดปรึกษาหารือซึ่งกันและกัน ผลงานก็ประสบผลสำเร็จ ทรัพย์เงินทองที่หามาได้ก็จะนำไปใช้จ่ายอย่างเป็นประโยชน์ ตนเองก็ไม่เดือดร้อน แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าไม่ขยันทำงานมีความเกียจคร้าน คบคนไม่ดีเป็นเพื่อน ผลสุดท้ายงานก็ล้มเหลวไม่ประสบผลสำเร็จและทรัพย์เงินทองที่หาได้ก็จะใช้จ่ายอย่างสุรุ่ยสุร่ายเกิดความเดือดร้อนแก่ตนเองและสร้างปัญหาแก่ผู้อื่น

นอกจากนั้น เราก็จะพบว่า โภคทรัพย์ เครื่องอุปโภคต่าง ๆ จะเกิดขึ้นได้ก็ด้วยการออกแรงงานการผลิตของมนุษย์และเครื่องจักร แต่ว่าสิ่งสำคัญที่เป็นหัวใจของงาน คือ นายจ้างและลูกจ้าง จะต้องทำงานร่วมกัน เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย งานจึงจะดำเนินไปได้ด้วยความเรียบร้อย มีหลักคำสอนที่แสดงถึงหน้าที่ของนายจ้างและลูกจ้างที่ต้องปฏิบัติต่อกันหน้าที่ของนายจ้างที่พึงปฏิบัติต่อลูกจ้างคือ เมื่อจะมอบหมายงานให้ทำก็ควรที่จะดูความสามารถกำลังและความเหมาะสมของผู้ทำงาน ว่าสามารถที่จะทำงานนั้นได้หรือไม่ ต้องใช้คนให้เหมาะสมกับงาน งานจึงจะสำเร็จด้วยดี ควรมีสวัสดิการการรักษาพยาบาลในยามเจ็บป่วย โบนัส และวันหยุด เพื่อเป็นการพักผ่อนที่ลูกจ้างควรจะได้ ส่วนหน้าที่ลูกจ้างพึงปฏิบัติต่อนายจ้าง คือ จะต้องมีความจริงใจในการทำงานและรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายนั้น สิ่งสำคัญผู้ทำงานจะอยู่ที่ใดก็ตาม ควรรู้จักหาความดีของคนอื่นหาจุดบกพร่องของตนเอง มาปรับปรุงแก้ไขแล้วงานที่ทำนั้นจะไม่เกิดปัญหาไม่นินทาว่าร้ายคนอื่น ตั้งใจทำงานให้เกียรติและยกย่องนายจ้างหรือผู้บังคับบัญชา

พุทธปรัชญาได้สอนหรือเน้นถึงหลักเกณฑ์สำหรับฆราวาสผู้ที่ประกอบการค้าขาย โดยกล่าวถึงความเสื่อมของบุคคลที่จะประกอบการค้าขายไว้ หมายถึง ผู้ไม่ควรจะได้โภคทรัพย์ยังไม่ได้ หรือเพื่อทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้น ทางแห่งความเสื่อมนั้น ได้แก่ เวลาเข้าไม่จัดแจงการงานโดยเอื้อเพื่อ เวลาเที่ยงไม่จัดแจงการงานโดยเอื้อเพื่อ (อง.ตัก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๑๔๕, หน้าที่ ๔๕๘) และ

เวลาเย็นไม่จัดแจงการงานโดยเอื้อเพื่อในทางตรงกันข้ามพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงองค์ประกอบของบุคคลผู้ที่ทำการค้าขายไว้ ถ้าพ่อค้าประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ ได้แก่

- ๑) เวลาเช้าจัดแจงการงานโดยเอื้อเพื่อ
- ๒) เวลาเที่ยงจัดแจงการงานโดยเอื้อเพื่อ
- ๓) เวลาเย็นจัดแจงการงานโดยเอื้อเพื่อนี้จะได้โภคทรัพย์ที่ยังไม่ได้หรือทำโภคทรัพย์ที่ได้แล้วให้ทวีขึ้น

องค์ประกอบนี้และยังได้กล่าวถึงลักษณะของพ่อค้าที่อาจสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจได้นั้นประกอบด้วยองค์ ๓ ประการ คือ

๑) จักขุมา คือ มีวิสัยทัศน์ มีหูตาไวกว้างไกล สามารถจำแนกต้นทุน กำไร สินค้าต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีว่า สินค้าชนิดนี้พึงขายราคาเท่านี้ ขายราคาเท่านี้ ซื้อราคาเท่านี้ ขายไปเท่านี้จักได้ทุนเท่านี้ ได้กำไรเท่านี้

๒) วิรุโร คือ มีประสบการณ์ มีความชำนาญชำนาญในการค้า เข้าใจในการซื้อสินค้าเข้าจำหน่าย สินค้าออกรอรับบริการตลาด อำนาจการซื้อของลูกค้า เป็นคนฉลาดที่จะซื้อและขายสิ่งที่ตนพึงขาย

๓) นิสสยสัมปันโน คือ มีเครดิตเป็นคนมีแนวคิดในทางการค้า และมีแหล่งเงินต่าง ๆ ให้การสนับสนุน เช่น คู่แข่งกับเศรษฐกิจหอบดี นายทุน นายธนาคารให้ความเชื่อถือสนับสนุนในด้านทุนดำเนินการในการค้าขาย (อง.ต.ก., เล่มที่ ๒๐, ข้อที่ ๑๔๖, หน้า ๔๕๙)

การคำนึงถึงคุณภาพของสินค้าและคุณค่าของวัตถุที่ควรแก่การบริโภคที่ผู้ประกอบการไม่ควรละเลยควรที่จะนำมาพิจารณามีใช้ว่าจะค้าขายอะไรก็ได้ “ที่ทำกำไรได้” จึงมีสิ่งที่จะต้องเว้นในการประกอบการทางธุรกิจที่แสดงไว้มี ๕ ประเภท ดังนี้

๑. เว้นจากการค้าขายคัสตราอันเป็นเครื่องประหาร เช่น หอก ดาบ ปืน อาวุธ เป็นต้น ยุทธภัณฑ์เป็นปัจจัยที่นำไปสู่การทำลายมนุษย์ การให้ละเว้นจากการค้าคัสตราอาวุธ เพราะเห็นว่าเป็นเครื่องมือแห่งการเข่นฆ่าทำลายชีวิตกัน การแสวงหากำไรจากการค้าคัสตราอาวุธก็เท่ากับเป็นการแสวงหากำไรจากการฆ่าการทำลายชีวิตมนุษย์

๒. เว้นจากการค้ามนุษย์ เพราะถือว่าการลดค่าของความเป็นมนุษย์ที่มีชาติเสมอกันลงมาเป็นสินค้า จึงเท่ากับลดมนุษย์ลงเป็นเพียงวัตถุ ซึ่งเป็นการละเลยหรือการมองข้ามคุณค่าทางจิตใจของมนุษย์ ปัญหาที่อาจตามมาจากการทำเช่นนี้อาจเป็นปัญหาสังคมที่มนุษย์ถูกบังคับให้เป็นทาสหรือเกิดปัญหาโสเภณีขึ้นมา ปัญหานี้เกิดจากการค้าขายมนุษย์นั่นเอง

๓. เว้นจากการค้าขายสัตว์เป็นและสัตว์ที่เขาฆ่าเป็นอาหาร การแสวงหากำไรจากสัตว์เป็นบ่อเกิดของการเบียดเบียนสัตว์ เพราะการไปเที่ยวจับสัตว์ต่าง ๆ มาขังไว้ให้หมดอิสรภาพเพื่อจะนำไปขายเป็นการทำให้สัตว์ได้รับความทุกข์ทรมาน การให้ละเว้นจากการค้าขายเนื้อสัตว์ ซึ่งเป็นการเบียดเบียนทำลายสัตว์อย่างรวดเร็ว แม้การดำรงชีวิตของปุถุชนต้องมีการบริโภคเนื้อสัตว์มีการฆ่าสัตว์บ้างตาม

ความจำเป็นของร่างกาย แต่ก็ไม่เท่ากับการประกอบกรที่มีการฆ่าสัตว์เพื่อขายเป็นสินค้าต้องฆ่าเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นความรุนแรงมากกว่าการนำมาเป็นอาหารธรรมดา

๔. เว้นจากการค้าขายน้ำเมา การดื่มน้ำเมา เป็นสาเหตุของการประกอบกิจกรรมที่ก่อให้เกิดทุกข์และโทษทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นได้หลายประการ ซึ่งโทษของการดื่มสุรามี ๖ ประการ คือ

- ๑) ทรัพย์หมดไป
- ๒) ก่อการทะเลาะวิวาท
- ๓) ทำลายสุขภาพกายและสุขภาพจิต
- ๔) เสื่อมเสียเกียรติชื่อเสียงของตน
- ๕) ทำให้แสดงความดื้อไม่รู้จักอาย
- ๖) ทอนกำลังปัญญา จะทำให้ตั้งอยู่ในความประมาท

๕. การเว้นจากการค้าขายยาพิษ เพราะยาพิษเป็นสิ่งที่ทำลายชีวิตมนุษย์แม้ไม่ถึงตายก็ทำให้สุขภาพจิตและสุขภาพของร่างกายเสื่อมโทรมอย่างรุนแรง ปัญหาที่เกิดจากยาพิษ เช่น ปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นพิษปัญหามลพิษ ดุลธรรมชาติถูกทำลาย เช่น แม่น้ำลำคลองที่เกษตรกรให้ลดผลิตผลทางการเกษตร บางครั้งสารพิษเหล่านั้นตกค้างอยู่ในผักผลไม้ ทำให้ผู้รับประทานเหล่านั้นเข้าเป็นโรคนิดที่รุนแรงไม่สามารถรักษาให้หายได้ ยารักษาโรคนิดนี้ผู้ขายประกอบส่วนที่เป็นยาเสพติดก็จัดเข้าในประเภทของยาพิษเช่นกัน ดังนั้น ผู้ค้าขายจึงควรเว้นการค้าขายโดยเด็ดขาด (อง.ปญจ., เล่มที่ ๒๒, ข้อที่ ๑๗๗, หน้าที่ ๒๑๑)

แนวทางการแก้ปัญหาความอยากจนมีหนี้สินมากมายสาเหตุส่วนหนึ่งนั้นล้วนมาจากความโลภของคนเราเอง ทางพุทธปรัชญาให้ทัศนะเกี่ยวกับความโลภไว้คือ ความอยากได้ มากมาก ความต้องการหรือสภาวะที่ทำให้จิตใจละโมภอยากได้ ในคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา ฎีกามีข้อความว่าความโลภมีลักษณะเพ่งเล็งโน้มน้าววัตถุสิ่งของของผู้อื่นเข้ามาหาตน เพราะความโลภอยากได้บุคคล จึงประพฤติดิตศีลธรรม ความโลภ (โกรธหลง) ทำจิตใจให้เศร้าหมอง เป็นรากเหง้าของอกุศลมูลมี ๓ ระดับ คือ อย่างละเอียด อย่างกลาง และอย่างหยาบ สาเหตุภายใน คือ อวิชชาความไม่รู้และไม่หะความหลง และมีสาเหตุภายนอก คือ สิ่งที่ตั้งตุงจิตใจ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะที่มากระทบ

ดังนั้น ถ้าจิตตั้งอยู่ในอุเบกขาแล้วจิตจะเป็นจิตที่ตั้งมั่น จะมีความแข็งแกร่งเหมือนกับก้อนศิลา มีความหนักแน่นเหมือนกับก้อนศิลา เวลาเมื่ออารมณ์อะไรมากระทบกับจิตจะไม่ลอยตามอารมณ์นั้น ๆ ไป เช่น เวลาที่มีความโลภมากระทบก็จะไม่โลภตาม ต่างกับจิตที่ไม่มีหลักอุเบกขาไม่มีสมาธิจะเป็นเหมือนกับขนนกปุยนุ่ม เวลาลมพัดมาเบา ๆ ก็จะไปปลิวตามลมไป คนที่ไม่มีหลักอุเบกขาเมื่อมีอารมณ์ภายนอกมากระทบก็ทำให้เกิดความโลภได้ และต้องดิ้นแสวงหาสิ่งนั้นมาให้ได้ถูกอารมณ์ของความโลภครอบงำแล้ว จะต้องเป็นไปตามอารมณ์นั้น อันเป็นสาเหตุให้ต้องแสวงหาสิ่งนั้น ๆ จนนำไปสู่การเป็นหนี้สินเป็นปัญหาเริ่มต้นของความอยากจน

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่า เมื่อมีปัญหาที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจอันเป็นต้นตอของความยากจนแล้ว เราก็สามารถที่จะนำเอาหลักอุเบกขามาปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์หรือนำมาแก้ไขปัญหาได้ ทั้งนี้ก็เพราะอุเบกขาธรรมนั้นถือว่าเป็นหลักธรรมที่มีคุณค่าและสามารถที่จะนำมาแก้ไขปัญหาหลาย ๆ ประการได้ ซึ่งหนึ่งในปัญหานั้นก็คือปัญหาทางด้านเศรษฐกิจนั่นเอง

๔.๒ การแก้ปัญหการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมของคนไทยด้วยหลักอุเบกขา

ในปัจจุบันพฤติกรรมของคนไทยมีความเบี่ยงเบนทั้งทางด้านความคิด อารมณ์และสังคม ทำให้เกิดปัญหาความแตกแยกในครอบครัว ปัญหาอาชญากรรมทั้งในเด็กและผู้ใหญ่ ปัญหาโรคจิตประสาท การฆ่าตัวตาย ปัญหาโสเภณี ซึ่งล้วนแต่เกิดจากสิ่งแวดล้อมทางสังคมที่เสื่อมทรามลง

สำหรับปัญหาการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมมีหลายปัญหา แต่ผู้วิจัยของนำมาเอาปัญหาความแตกแยกในครอบครัวมาเป็นตัวอย่างในการแก้ปัญหา ในปัจจุบันความรุนแรงในครอบครัวและสังคมเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางทุกชนชั้นวรรณะและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นปัญหาที่ประเทศไทยและทั่วโลกประสบอยู่และพยายามที่จะแก้เพื่อยุติความรุนแรงเหล่านี้ สำหรับประเทศไทยความรุนแรงแม้จะไม่เกิดขึ้นเฉพาะเด็กและสตรีแต่จากข้อมูลสถิติหลายแห่ง เช่น ข้อมูลจากสำนักงานตำรวจแห่งชาติ ข่าวสารหนังสือพิมพ์หรือข้อมูลการให้บริการต่อผู้ที่ตกเป็นเหยื่อขององค์กรเอกชน พบว่า ความรุนแรงในครอบครัวและสังคมเกิดขึ้นกับสตรีและเด็กเป็นส่วนใหญ่และนับวันจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น

ความรุนแรงเกิดขึ้นในครอบครัวได้หลาย ๆ รูปแบบ ต่อไปนี้

๑. การทำร้ายร่างกายคู่สมรส มักเกิดขึ้นโดยที่สามีเป็นฝ่ายทำร้ายภรรยา
๒. การทำร้ายเด็ก ความขัดแย้งอาจมาลงกับเด็ก โดยเด็กถูกทำร้ายจากฝ่ายใด ฝ่ายหนึ่ง อาจจะเป็นบิดาหรือมารดาก็ได้มีบ่อย ๆ ที่ฝ่ายมารดาลงมือกระทำ เพราะความแค้นและคับข้องใจที่มีกับสามีของตน
๓. การทำร้ายผู้สูงอายุในครอบครัวขยายที่ปู่ย่าตายายกลับกลายเป็นผู้พึ่งพิงลูกของตน บางครั้งความกดดันในครอบครัวก็ไปลงเอยกับผู้สูงอายุโดยการใช้ความรุนแรงทาง กาย หรือโดยการทอดทิ้งไม่ดูแลบุพการีของตน
๔. การข่มขืนคู่สมรส การที่ฝ่ายภรรยาไม่มีความต้องการที่จะมีเพศสัมพันธ์กับสามี ซึ่งสามีจะใช้วิธีบังคับข่มขู่ที่จะมีเพศสัมพันธ์ด้วย จึงเรียกว่าการข่มขืนคู่สมรส บางครั้งการทำร้าย ข่มขู่อาจรุนแรงจนถึงขั้นทำให้ฝ่ายภรรยาบาดเจ็บหรือเสียชีวิต หรือภรรยาอาจ คับแค้นและตอบโต้จนฝ่ายสามีบาดเจ็บหรือเสียชีวิตได้เช่นกัน
๕. การมีเพศสัมพันธ์ในครอบครัว โดยมากมักเกิดขึ้นโดยพ่อหรือพ่อเลี้ยงกับลูกสาว หรือกับลูกชาย แต่ทั้งนี้อาจเป็นบุคคลอื่นใดในครอบครัว เช่น ปู่ ลุง อา น้า พี่ชาย เป็นต้น จัดว่าเป็นปัญหาที่

เลวร้ายที่สุดอย่างหนึ่งในครอบครัว โดยเด็กจะได้รับบาดแผลทางจิตใจอย่างมากจากการกระทำดังกล่าว (ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์, ๒๕๕๑, หน้า ๓๖)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ครอบครัวเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญต่อปัจเจกบุคคลและเป็นตัวแทนของสังคมทั้งหมด ที่ให้การเกื้อหนุนต่อกันของมวลสมาชิก เพื่อให้ครอบครัวดำรงต่อไปได้ สมาชิกพึงจะปฏิบัติต่อกันอย่างราบรื่นในทางตรงกันข้ามครอบครัวอาจกลายเป็นหน่วยของความขัดแย้ง ระหว่างคู่สมรส บิดามารดา หรือลูกหลาน ความรุนแรงในครอบครัวที่ปรากฏในปัจจุบันได้เกิดขึ้นมาช้านาน เพียงแต่ความรุนแรงได้เกิดขึ้นในอดีตถูกครอบงำ โดยกฎสังคม อำนาจและบรรทัดฐานสังคม ผู้ถูกกดขี่ไม่ว่าจะเป็นเด็กหรือผู้หญิง ถือเป็นเพียงสมบัติที่ผู้ชายจะทำอะไรก็ได้ แต่ในปัจจุบันสถานภาพของผู้หญิงได้เปลี่ยนไป จากผู้ที่ต่อยกว่ามาเป็นผู้ที่มีสถานภาพทางสังคมการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมแบบตะวันตกได้เปลี่ยนแปลงทัศนคติบางประการของคู่สมรสในปัจจุบัน เช่น การลดการให้ความสำคัญของชีวิตครอบครัวลง หน่วยสังคมอื่นเข้ามาทำหน้าที่บางประการแทนหน้าที่ครอบครัวแต่เดิม ค่านิยมใหม่ถือว่าการหย่าร้างเป็นเรื่องปกติการก้าวล้ำทางเพศก่อนแต่งงาน ฯลฯ เหล่านี้สร้างความอ่อนแอให้แก่ครอบครัวสมัยใหม่พฤติกรรมเบี่ยงเบน ได้แก่ การทะเลาะวิวาท การหนีออกจากบ้าน การแยกทาง การหย่าร้าง ฯลฯ ซึ่งเกิดจาก ความไม่สบายคับข้องใจ และขาดความอดทนอดกลั้นต่อกันของสมาชิกในครอบครัวส่งผลกระทบต่อบุคคลและหน่วยสังคมอื่น ๆ

แนวคิดในการนำหลักอุเบกขาไปใช้แก้ปัญหาการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมโดยเฉพาะปัญหาความแตกแยกในครอบครัวนั้นต้องเริ่มที่ผู้นำครอบครัวต้องเป็นผู้มีอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่ง ต้องมองปัญหาด้วยใจเป็นธรรม มองให้เห็นตามความเป็นจริง การจะแก้ปัญหาได้ประสบความสำเร็จได้ผู้หนึ่งต้องมองให้เห็นปัญหาเสียก่อนแล้วค่อย ๆ สืบค้นหาสาเหตุของปัญหามาจากสิ่งใดและต้องศึกษาวิธีการที่จะแก้ปัญหานั้นว่าจะต้องใช้วิธีการใด เพราะอาจจะมีหลายวิธี จึงจำเป็นที่จะต้องเลือกวิธีที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหานั้นให้มากที่สุดปัญหานั้น ๆ จึงจะได้รับการแก้ไขได้ในที่สุด เพราะผลที่ดีก็คือทำให้มีใจที่สงบ และจะไม่มีความยินดียินร้ายจนเกินไปใน เรื่องที่เกิดขึ้น

๔.๓ การแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันด้วยหลักอุเบกขา

ที่เกิดจากค่านิยมแบบวัตถุนิยม ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจและการขาดศีลธรรมอันดีของคนไทย ทำให้ปัญหาการทุจริตเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดผลต่อการพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างล่าช้า

คำว่า คอร์รัปชัน (Corruption) มีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า Corruptio เป็นคำที่รู้จักกันดีทั่วไปมานานแต่ความหมายของคำนี้มีหลากหลายต่าง ๆ ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์การใช้ หลักการหรือมุมมองในทางศีลธรรม ทางการเมืองหรือทางเศรษฐศาสตร์ ในมุมมองของพฤติกรรมหรือการกระทำนั้น คอร์รัปชันอาจจัดเป็นอาชญากรรม (crime) ประเภทหนึ่ง ในบางกรณี คอร์รัปชันอาจจะ

ถูกมองในความหมายที่แคบและต่างจากการโกง ยักยอก รีดไถ การขู่ โดยมองว่าคอร์ปชั่นเป็นการกระทำของคนสองฝ่ายที่หาประโยชน์ร่วมกันจากฝ่ายที่สาม เช่น การติดสินบน

พจนานุกรมไทยของบริษัทแพร์พิทยาได้ให้ความหมายของคำว่า “คอร์ปชั่น” หมายถึง “การฉ้อราษฎร์บังหลวง เบียดบังเอาโดยอำนาจหน้าที่ราชการ” แต่ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านมีความเห็นว่าคำว่า “ฉ้อราษฎร์บังหลวง” นั้น มีความหมายแคบกว่า “คอร์ปชั่น” เพราะคำว่าฉ้อราษฎร์บังหลวงอาจหมายความเฉพาะการเบียดบัง ยักยอกทรัพย์สินของรัฐและของสาธารณะเท่านั้น การที่เจ้าพนักงานเรียกและรับสินบนจากราษฎรจะจัดอยู่ในประเภท ฉ้อราษฎร์เพราะเป็นการเรียกหรือรับเอาเงินหรืออามิสอย่างอื่น เพื่อปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติราชการเป็นการให้คุณแก่ผู้ให้สินบนแต่การบังหลวงเป็นการที่เจ้าพนักงานทำทุจริตต่อหน้าที่เสียหายผลประโยชน์ของแผ่นดิน ทั้งนี้ จะเป็นโดยสมคบกับราษฎรเบียดบังผลประโยชน์นั้นหรือไม่ก็ได้ (ไทยรัฐ, [ออนไลน์]) ต่อมาสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาได้แปลคำว่า การทุจริตและประพฤติมิชอบในวงราชการให้ตรงกับคำในภาษาอังกฤษว่า Corruption และเมื่อพิจารณาถึงชื่อพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ ว่าด้วยการป้องกันและปราบปรามการทุจริต พ.ศ. ๒๕๕๒ ยังใช้คำว่า การทุจริตและเมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษก็มีความหมายตรงกับคำว่า Corruption กับความหมายดังกล่าวเช่นเดียวกัน (boonying prathum, [Online])

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การคอร์ปชั่น หมายถึง การกระทำเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ที่มีควรมิชอบ ได้แก่ การเบียดบังทรัพย์สินของทางราชการมาเป็นของตน หรือใช้อำนาจในตำแหน่งโดยมิชอบเป็นการให้และรับผลประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่เกินกว่าที่ควรจะได้ ทำให้ระบบคลาดเคลื่อนเสียหาย และทำให้คนส่วนรวมเสียผลประโยชน์หรือสิทธิที่ควรจะได้รับ โดยครอบคลุมทุกอาชีพ หน้าที่ทั้งในส่วนกลางและในท้องถิ่นหรือราชการและเอกชน

คอร์ปชั่นเป็นปัญหาหนึ่งที่บั่นทอนการพัฒนาประเทศ เพราะผู้มีอำนาจหน้าที่ประพฤติมิชอบด้วยกฎหมายและขาดจริยธรรม มีการเรียกร้องผลประโยชน์เกินกว่าที่ควรจะได้ ทำให้ระบบถูกกัดกร่อนและเสียหาย คอร์ปชั่นบางอย่างเกิดจากการบังคับใช้กฎหมายอย่างไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่หรือการทำให้คอร์ปชั่นอยู่ในระเบียบและข้อกฎหมายซึ่งแม้จะตรวจพบว่ามีคอร์ปชั่นเกิดขึ้นแต่ก็ไม่อาจจับตัวผู้กระทำผิดนั้นมารับโทษทางกฎหมายได้ ซึ่งมักจะเป็นการคอร์ปชั่นในระดับประเทศจากโครงการใหญ่ ๆ ที่มีการสมยอมในการเสนอราคาก่อนที่จะดำเนินโครงการ

สำหรับสาเหตุของการคอร์ปชั่นในทางพุทธปรัชญามาจากปัจจัยภายในโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อวิเคราะห์กำเนิดของมนุษย์ในอัครคัมภีร์สูตร (ที.ปา., เล่มที่ ๑๑, ข้อที่ ๕๖, หน้าที่ ๓๒) จะพบว่ามนุษย์กลุ่มแรกที่เกิดขึ้นบนโลกใบนี้ (Earth) จูติมาจากอภัสสรพรหม ข้อความในพระสูตรบ่งชี้ว่าการที่อภัสสรพรหมกลับกลายมาเป็นมนุษย์กลุ่มแรกในโลกยุคนั้นก็เพราะเกิดตัณหาหรือความอยากในวัตถุสาม ซึ่งช่วงนั้นก็คือวันคืนที่มีรสชาติเอร็ดอร่อย ยั่วยวนให้หลงใหลในรสและกลิ่นอันหอมหวาน แม้ว่าวันคืนจะดูเหมือนว่าเป็นสาเหตุให้อภัสสรพรหมเกิดความยึดติดหลงใหล แต่หากอภัสสรพรหมไม่มี

กิเลสภายในจิตใจแม้จะมีง้วนดินที่มีรสชาติเอร็ดอร่อยมากมายสักเพียงใดก็ไม่อาจทำให้อาภัสสรพรหมเหล่านั้นติดยึดกับรสชาติ สีสัน และกลิ่นของง้วนดินเหล่านั้นได้ในพุทธพจน์บทหนึ่งมีใจความว่า

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจ
อันโทษประทุษร้ายแล้ว กล่าวอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม ทุกข์ย่อมไปตามบุคคลนั้น
เพราะทุจริต ๓ อย่างนั้น เหมือนล่อหมุนไปตามรอยเท้าโคผู้ลากเกวียนไปอยู่ฉะนั้น

ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจประเสริฐสุด สำเร็จด้วยใจ ถ้าบุคคลมีใจ
ผ่องใส กล่าวอยู่ก็ตาม ทำอยู่ก็ตาม สุขย่อมไปตามบุคคลนั้นเพราะสุจริต ๓ อย่าง
เหมือนเงามีปกติไปตามฉะนั้น

(ขุ.ธ., เล่มที่ ๒๕, เล่มที่ ๑๑, หน้าที่ ๑๑)

พุทธพจน์ดังกล่าวนี้เป็นเครื่องยืนยันว่า สาเหตุของการคอร์รัปชัน เกิดจากปัจจัยภายใน หากมนุษย์เราไม่คิดชั่ว ไม่คิดคอร์รัปชัน ก็ย่อมไม่พูดไม่ทำการทุจริตคอร์รัปชันด้วยประการทั้งปวง เพราะวัตถุกามทั้งหลาย เช่น ทรัพย์สินเงินทอง อำนาจ ผลประโยชน์ เป็นต้น ไม่อาจทำให้ผู้ที่มีใจใสสะอาดบริสุทธิ์ มัวหมองได้ เพราะไม่มีกิเลสกามกระตุ้นจากภายในให้ประพฤติดีเพราะคิดคอร์รัปชัน พระพุทธศาสนาเชื่อว่า กามเกิดจากการคิดหรือคำนึง ยึดติดยึดมั่นในกามคุณ ทำให้เกิดกิเลสภายใน ซึ่งเรียกว่า “กิเลสกาม” เช่น รติ (ความยินดี) โลภะ (ความโลภ) อิสสา (ความริษยา) หรือหিংหวง (อสังตฤทธิ) ความไม่สันโดษ คือ ความไม่ยินดีตามมีตามได้ของตน เรียกว่า ปริยภูฐาน-กิเลสบ้าง อนุสัย บ้าง เปรียบดังพีชอันมียางเป็นเหตุให้เกิดราก ลำต้น กิ่งก้านต่อไป ดังนั้น หากไม่คิดคำนึงถึง ไม่ยึดมั่น ถือมั่นหรือยินดีในอารมณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นนี้ กิเลสกาม (กิเลสเป็นเหตุใคร่) ก็จะไม่เกิด แต่ละคนก็จะไม่ทำผิดคิดคอร์รัปชันแม้ว่าจะมีโอกาส มีสิ่งจูงใจใด ๆ เกิดขึ้นก็ตาม

อย่างไรก็ตาม เหตุผลดังกล่าวแม้ว่าจะอธิบายได้อย่างสมเหตุสมผล แต่ใช้ได้บนเงื่อนไขของผู้ที่เป็นอริยบุคคลหรือผู้ที่มีใจสูงเท่านั้น เช่น พระอรหันต์ เป็นต้น เพราะอริยบุคคลย่อมไม่ทำผิดศีล มีการรักษาศีลแบบนิจศีล มีสติปัญญาควบคุมและรู้เท่าทันกิเลสกามได้ดีกว่าปุถุชนทั่วไป การที่ท่านเหล่านี้จะคอร์รัปชันเอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่นย่อมเป็นสิ่งที่ไม่อาจเกิดขึ้นได้ เพราะเมื่อเป็นอริยบุคคลแล้ว จิตใจย่อมไม่ตกต่ำลงอีก มีแต่เจริญขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเข้าถึงนิพพาน ดังนั้น วัตถุกามทั้งหลาย ย่อมส่งผลให้เกิดการทุจริตคอร์รัปชันกับบุคคลเหล่านี้ได้

แต่สำหรับมนุษย์ผู้เป็นปุถุชน แม้จะเป็นกัลยาณชนหรือปัญญาชนคนมีการศึกษา แต่หากยังมีกิเลสหนาแน่นภายในจิตใจก็ย่อมมีโอกาสประพฤติดีคิดคอร์รัปชันกันได้ทั้งนั้น เพราะวัตถุกามที่มนุษย์ได้สัมผัส หรือให้ค่าแก่มันว่าเป็นของน่ายินดี น่ารักใคร่ เป็นที่นิยม คนที่มีกิเลสทั่วไปอาจขาดสติยับยั้งและปล่อยใจให้เป็นไปตามอำนาจกิเลส เพราะต้องการครอบครองสิ่งเหล่านี้และพยายามทำทุกวิถีทางเพื่อรักษาสิ่งเหล่านี้ไม่ให้สูญหายไป ในสภาวะการณ์เช่นนี้ “วัตถุกาม” ทั้งหลายย่อมส่งผลให้เกิดการ

ทุจริตคอร์รัปชันขึ้นได้ แม้ว่าจะไม่ใช่ “สาเหตุหลัก” เหมือนอย่างกิเลสสามแต่ก็เป็น “สาเหตุย่อย” หรือ “เหตุปัจจัย” ที่ส่งผลให้เกิดการคอร์รัปชันในสังคมได้

นอกจากวัตถุกามซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์สมมติว่าเป็นของมีค่า เช่น ทรัพย์สิน ที่ดิน เกียรติยศ ชื่อเสียง ตำแหน่ง ใบปริญญา เป็นต้นแล้ว อีกสิ่งหนึ่งก็คือ “สภาพแวดล้อมที่อยู่รอบตัวมนุษย์” เช่น บุคคลที่อยู่รอบตัวเป็นกัลยาณมิตรหรือไม่ สถานที่อยู่อาศัยเป็นชุมชนสังคมที่เอื้อต่อการคอร์รัปชันหรือไม่ เรื่องที่คุย (ภัสสะ) เสริมแรงให้เกิดการทำดีหรือทำทุจริตคอร์รัปชัน เป็นต้น ในทางพุทธปรัชญา เรียกว่า “สัปบายะ” แปลว่า สภาพที่เอื้อให้เกิดความสบาย เกื้อหนุนให้เกิดความเหมาะสม เอื้ออำนวยให้เกิดการรักษาสติและสมาธิ ตลอดทั้งส่งเสริมให้เกิดปัญหาเกิดการทำความดี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), ๒๕๕๒, หน้า ๔๓๑-๔๓๒)

ยกตัวอย่างเช่น บุคคลอยู่รอบตัว ได้แก่ พระพุทธเจ้า พระอรหันต์สาวก ใครก็ตามได้อยู่ใกล้ พระอริยบุคคลเหล่านี้ย่อมได้กัลยาณมิตรที่ประเสริฐ เพราะกัลยาณมิตรเหล่านี้ย่อมส่งเสริมสนับสนุนให้เราละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ เป็นต้น ในปัจจุบันหากเราคบบัณฑิตหรือคนดี เป็นเพื่อนบัณฑิต ผู้เป็นกัลยาณมิตรนี้จะคอยห้ามปรามเราเมื่อเราทำผิด คอยดึงเราไม่ให้ห่างจากการประพฤติในกุศลธรรม ส่งเสริมสนับสนุนให้เราเชื่อสัตย์สุจริตในหน้าที่การงาน มีสัมมาทิฐิมีความคิดชอบ ประพฤติชอบด้วย กายวาจาใจ คอยช่วยเหลือเกื้อหนุนเราอยู่เสมอ ตรงกันข้าม หากใครก็ตามคบหาคนพาลเป็นมิตร คนพาลเหล่านี้ย่อมชักชวนไปในทางที่เสื่อม มีการคอร์รัปชัน เป็นต้น คนพาลเหล่านี้หากมีเป็นจำนวนมากในที่ทำงาน ย่อมทำให้สำนักงานนั้นเต็มไปด้วยการแข่งขัน คดโกง เอารัดเอาเปรียบกัน ใช้เล่ห์เหลี่ยมเอาชนะกันด้วยการทุจริตคอร์รัปชันในทุกรูปแบบ คนดี ๆ ที่เข้าไปทำงานในที่แห่งนี้ย่อมเกิดความอึดอัดใจ คับแค้นใจ เพราะสิ่งแวดล้อมกดดัน จึงทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างลำบาก ถูกเอารัดเอาเปรียบในหลาย ๆ ด้าน ตรงกันข้ามกับคนพาล หากได้เข้ามาทำงานในสถานที่แห่งนี้เขาย่อมเห็นช่องทางที่จะนำพาไปสู่ความมั่งคั่ง ยศ สรรเสริญ สุข แต่เป็นลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ที่ได้มาจากการคอร์รัปชัน การเล่นพรรคเล่นพวก ซึ่งเป็นการแสวงหาความสุขบนความทุกข์ของคนอื่น

ดังนั้น คอร์รัปชันเป็นปัญหาหนึ่งที่บั่นทอนการพัฒนาประเทศ เพราะผู้มีอำนาจหน้าที่ประพฤติ มิชอบด้วยกฎหมายและขาดจริยธรรม มีการเรียกร้องผลประโยชน์เกินกว่าที่ควรจะได้ทำให้ระบบถูก กัดกร่อนและเสียหาย คอร์รัปชันบางอย่างเกิดจากการบังคับใช้กฎหมายอย่างไม่เป็นธรรมของ เจ้าหน้าที่ หรือการทำให้คอร์รัปชันอยู่ในระเบียบและข้อกฎหมายซึ่งแม้จะตรวจพบที่มีการคอร์รัปชัน เกิดขึ้นแต่ก็ไม่อาจจับตัวผู้กระทำผิดนั้นมารับโทษทางกฎหมายได้ ซึ่งมักจะเป็นการคอร์รัปชันในระดับประเทศจากโครงการใหญ่ ๆ ที่มีการสมยอมในการเสนอราคาก่อนที่จะดำเนินโครงการ ส่วนสาเหตุของการคอร์รัปชันสามารถเกิดขึ้นได้ทั้งที่เป็นสาเหตุภายใน คือ กิเลสสาม และส่วนที่เป็นสาเหตุภายนอก ได้แก่ วัตถุกามและสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยให้เกิดขึ้น

สำหรับแนวทางการแก้ปัญหาคอร์รัปชันด้วยหลักอุเบกขา ต้องทำความเข้าใจเสียก่อนว่า อุเบกขานั้นคือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขึง ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตาม ธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบต่อตนได้ดีแล้วเขาสมควรรับผิดชอบต่อตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับความสำเร็จของตน ถ้าบุคคลใดเข้าใจ อุเบกขาผิดก็ย่อมจะนำมาซึ่งความเสียหาย เพราะเข้าใจกันว่า อุเบกขา คือ เกิดความเฉยเมย ไม่รับรู้ ไม่แยแส ไม่ไยดี

เมื่อทราบถึงปัญหาของการคอร์รัปชัน ก็ต้องหาทางป้องกันและแก้ไขโดยมิได้เพิกเฉยเฉยชา ไม่รับรู้ ต้องเร่งรีบหาหนทางในการแก้ไขปัญหา ตัวอย่างเช่น แนวทางการแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน ในทัศนะและข้อเสนอแนะของธนาคารโลก ซึ่งธนาคารโลกเสนอแนะว่า การบริหารประเทศอย่างโปร่งใส (Transparent) และมีธรรมาภิบาล หรือการบริหารจัดการที่ดี (Good Government) มีส่วนช่วยลดการคอร์รัปชัน เป็นเรื่องสำคัญที่จะช่วยให้เศรษฐกิจของประเทศพัฒนาได้ดีกว่าและเจริญเติบโตได้รวดเร็วกว่าประเทศที่ยังคงมีปัญหาคอร์รัปชันในอัตราสูง ประเทศที่ต้องการแก้ปัญหาคอร์รัปชัน ควรทำในสิ่งต่อไปนี้

๑. ให้มีการเปิดเผยต่อสาธารณะ ทรัพย์สินและรายได้ของผู้สมัครเพื่อดำรงตำแหน่งทางการเมืองและเจ้าหน้าที่รัฐ ไม่ว่าจะเป็นนักการเมือง ข้าราชการ รวมทั้งทหารและตำรวจ อัยการ ผู้พิพากษา รวมทั้งคู่ครองและลูกด้วย

๒. ให้มีการเปิดเผยต่อสาธารณะ จำนวนเงินบริจาคพรรคการเมือง โดยปัจเจกชนและบริษัท รวมทั้งยอดค่าใช้จ่ายในการหาเสียงเลือกตั้งแต่ละครั้ง

๓. ให้มีการเผยแพร่ต่อสาธารณะ การออกเสียงลงมติการร่างกฎหมาย และการอภิปรายของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทุกครั้ง

๔. มีการออกและดูแลบังคับใช้ให้กฎหมายป้องกันผลประโยชน์ทับซ้อนมีผลในทางปฏิบัติอย่างมีประสิทธิภาพ แยกธุรกิจการเมือง การออกกฎหมาย และการบริหารของรัฐออกจากกันและออกกฎหมายเพื่อควบคุมการวิ่งเต้น (lobbying) เจ้าหน้าที่รัฐ

๕. เปิดเผยแพร่รายชื่อต้องห้ามบริษัทที่เคยมีประวัติติดสินบนในการยื่นประมูลรับเหมาจากราชการ และเปิดเผยค่าสัมปทานที่บริษัทข้ามชาติเข้ามาทำธุรกิจด้านขุดเจาะน้ำมัน แก๊ส ทำเหมืองแร่และสกัดทรัพยากรสาธารณะต่าง ๆ ให้ประชาชนทราบ

๖. ออกและทำให้กฎหมายมีเสรีภาพในเรื่องข้อมูลข่าวสารมีผลบังคับใช้จริงจังและสาธารณชนสามารถเข้าถึงข้อมูล ข่าวสารของรัฐบาลทุกอย่างได้อย่างสะดวกง่ายดาย

๗. ให้สื่อมวลชนรวมทั้งอินเทอร์เน็ต มีเสรีภาพ

๘. ด้านการคลังและงบประมาณของทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ต้องเปิดเผยและโปร่งใส และมีการจัดประชุมสาธารณะให้ประชาชนมีส่วนร่วม

๙. เปิดเผยโครงสร้างและสัดส่วนการถือหุ้น และฐานะทางการเงินของธนาคารพาณิชย์

๑๐. การเปิดประมูลรับเหมาของทางราชการ ต้องเปิดเผยโปร่งใส ประชาชนสามารถเข้าถึงข้อมูลได้ง่าย เช่น เข้าไปดูทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ตได้

๑๑. มีการสำรวจประเมินผลหรือสำรวจทัศนคติของประชาชนต่อผลการใช้จ่ายงบประมาณของรัฐ ระดับการบริหารจัดการที่ดี และปัญหาการคอร์รัปชัน

๑๒. ส่งเสริมโครงการเพิ่มความโปร่งใสในระบบบริหารจัดการในระดับเมือง จังหวัดต่าง ๆ รวมทั้งการเปิดเผยงบประมาณ โครงการต่าง ๆ และการจัดการประชุมสาธารณะให้ประชาชนมีส่วนร่วม

คำแนะนำอันเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาการทุจริตคอร์รัปชัน ในทัศนะและข้อเสนอแนะของธนาคารโลกนี้ เป็นตัวอย่างของการใช้หลักอุเบกขาที่ถูกต้องตามแนวคำสอนของพุทธปรัชญาที่มีนักปราชญ์กล่าวอธิบายไว้ว่า อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง วางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้ายเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรม หรือตามควรแก่เหตุ นั้น ความรู้สึกวางใจเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเอง ได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางเฉยคอยดูอยู่ในเมื่อคนนั้น ๆ สิ่งนั้น ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของมัน ไม่เข้าข้างไม่ตกเป็นฝ่าย ไม่สอดไส้ไม่จู้จี้สารแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ๒๕๔๖, หน้า ๓๖๒) เมื่อบุคคลใดนำหลักอุเบกขาไปใช้ในการแก้ปัญหา เชื่อได้ว่า ปัญหาดังกล่าวย่อมลดลงและหมดไปได้ในที่สุด

๔.๔ การแก้ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัยด้วยหลักอุเบกขา

ปัญหาที่สำคัญ เช่น ปัญหามลพิษของสิ่งแวดล้อม ต่อสุขภาพ ปัญหายาเสพติด ปัญหาวันบหรี่และโรคมะเร็ง ปัญหาสุขภาพจิต ปัญหาโรคเอดส์ หรือโรคมุมิคุ้มกันบกพร่อง เนื่องจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่งซึ่งเรียกชื่อว่า HIV (Human Immunodeficiency Virus) ซึ่งติดต่อทางการใช้เข็มฉีดยาร่วมกัน หรือทางเพศสัมพันธ์ ซึ่งทำให้คนไทยเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก

ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัย โดยเฉพาะปัญหาโรคเอดส์ หรือโรคมุมิคุ้มกันบกพร่อง เนื่องจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่งซึ่งเรียกชื่อว่า HIV เป็นปัญหาที่ทำให้เกิดความเสียหายในสังคมเป็นวงกว้างมากที่สุด ซึ่งเอดส์ หรือ AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome) เป็นกลุ่มอาการของโรคที่เกิดจากการติดเชื้อไวรัสเอชไอวี/เอดส์ ซึ่งจะเข้าไปทำลายเม็ดเลือดขาว ซึ่งเป็นแหล่งสร้างภูมิคุ้มกันโรค ทำให้ติดเชื้อโรคอื่น ๆ ได้ง่ายขึ้น เช่น วัณโรค ปอดบวม เยื่อหุ้มสมองอักเสบหรือเป็นมะเร็งบางชนิดได้ง่ายกว่าคนปกติ อาการจะรุนแรง และเป็นสาเหตุสำคัญของการเสียชีวิต (กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, [ออนไลน์])

สาเหตุการติดเชื้อเอชไอวี จะเกิดขึ้นการสาเหตุดังนี้คือ

๑) การมีเพศสัมพันธ์ เกิดขึ้นได้ทั้งการมีเพศสัมพันธ์กับเพศเดียวกันและกับเพศตรงข้าม

๒) การใช้เข็มหรือกระบอกฉีดยาเสพติดร่วมกัน

๓) จากมารดาสู่ทารก ทารกมีโอกาสรับเชื้อได้หลายระยะ ได้แก่ เชื้อไวรัสแพร่มาตามเลือด สายสะดือสู่ทารกในครรภ์ติดเชื้อขณะคลอดจากเลือดและเมือกในช่องคลอด ติดเชื้อในระยะเลี้ยงดู โดยได้รับเชื้อจากน้ำนม จะเห็นได้ว่าวิธีการติดต่อเหล่านี้เหมือนกับไวรัสตับอักเสบบีทุกประการ ดังนั้น ถ้าไม่มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการติดเชื้อไวรัสเอชไอวี ก็จะไม่เสี่ยงต่อการติดเชื้อไวรัสตับอักเสบบีด้วย

ปัญหาความรุนแรงและผลกระทบของโรคเอดส์

๑. ปัญหาความรุนแรงและผลกระทบต่อด้านจิตใจ ซึ่งภาวะอารมณ์ของผู้ที่ติดเชื้อเอชไอวี หรือผู้ป่วยเอดส์ ที่อาจจะไม่สามารถยอมรับตัวเองได้เมื่อรับรู้ว่าคุณติดเชื้อเอชไอวี บางรายอาจจะต้องทำร้ายตัวเอง หรือฆ่าตัวตาย เพื่อหนีจากปัญหาของโรคดังกล่าว และนอกจากนี้ยังต้องพบกับ การไม่เข้าใจและไม่ยอมรับของคนรักไม่ว่าจะเป็นสามี หรือภรรยา พ่อ แม่ พี่น้อง ญาติ และคนในชุมชน เมื่อรู้ว่าตนเองติดเชื้อเอชไอวี หรือเป็นผู้ป่วยเอดส์ หลายรายที่ถูกสังคมรังเกียจไม่ยอมรับ ครอบครัวผู้ติดเชื้อเอดส์ หรือครอบครัวผู้ป่วยเอดส์ด้วย สังคมเกิดการตีตราผู้ติดเชื้อเป็นคนไม่ดี คนสำส่อน (คำว่าสำส่อนนี้ จะไม่นำมาพูดในปัจจุบัน เพราะเป็นคำที่ตีตรา และส่งเสริมให้เกิดการตีตรา) รวมถึงการรังเกียจและไม่ยอมรับเด็กที่ได้รับผลกระทบจากการติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ (เด็กติดเชื้อและไม่ติดเชื้อ) จากพ่อแม่ติดเชื้อเอดส์ ทำให้เด็กไม่สามารถเข้าเรียน และอยู่ร่วมกับเพื่อนหรือ บางรายทำให้เด็กและครอบครัวถูกกีดกันออกจากหมู่บ้าน หรือชุมชนที่เคยอาศัย ซึ่งปัญหาดังกล่าว ส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจของผู้ติดเชื้อเอชไอวี หรือผู้ป่วยเอดส์เป็นอย่างมาก แม้ว่าอดีตถึง ปัจจุบันได้มีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ทุกรูปแบบให้กับชุมชน และสังคม ได้เข้าใจผู้ติดเชื้อเอชไอวี และผู้ป่วยเอดส์ แต่ยังมีชุมชนและสังคมอีกมากที่ยังมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์

๒. ปัญหาความรุนแรงและผลกระทบต่อด้านร่างกาย ซึ่งโรคเอดส์นั้นเป็นโรคที่รุนแรงและ ส่งผลต่อร่างกายเมื่อเปรียบเทียบกับโรคอื่น ๆ ที่เป็นแล้วรักษาหายขาดได้ แต่เอดส์เป็นเพียงโรคที่ รักษาให้อายุยืนยาวได้และไม่หายขาด ผู้ที่อยู่ในระยะการติดเชื้อเอชไอวี ร่างกายจะยังไม่แสดงอาการ ทำให้ไม่สามารถรู้ได้ว่าติดเชื้อเอชไอวี หรือไม่จนกว่าร่างกาย จะมีภูมิคุ้มกันทางลดลง ทำให้เกิด โรคแทรกซ้อนทำให้ต้องไปพบหมอเพื่อตรวจเลือด ในระยะนี้ดังที่กล่าวไว้ว่าเราจะไม่สามารถรู้ได้ว่าติดเชื้อเอชไอวี เพราะจะมีร่างกายเหมือนคนปกติ การใช้ชีวิตในสังคม การประกอบอาชีพ ฯลฯ ยังดำเนิน ไปปกติ เมื่อรับรู้ว่าคุณป่วยเป็นเอดส์ร่างกายจะต้องได้รับการรักษาการกินยาต้านไวรัส (ARV : Antiretroviral) เมื่อมีการกินยาแล้วจะต้องกินตลอดชีวิตบางรายจะต้องกินยารักษาโรคแทรกซ้อน (OI หรือ O : Opportunistic, I : Infection) ร่วมด้วย ดังนั้น จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะต้องดูแลรักษา ให้กลับมาหายจากอาการป่วย ซึ่งส่วนใหญ่จะมีการดูแลสุขภาพตัวเองนอกจากกินยาตามหมอสั่งแล้ว

จะมีวิธีที่แตกต่างกันออกไป เช่น อาจใช้วิธีกินยาสมุนไพร การใช้สมาธิบำบัด อาหารบำบัดหรือ กินอาหารเพื่อเป็นยารักษา (การกินอาหารที่เหมาะสมกับสุขภาพตัวเอง อาหารไม่แสลง) รวมถึงการสร้างเสริมกำลังใจ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะนำมาและส่งผลต่อด้านร่างกาย หลายรายที่เมื่อรับรู้ว่าร่างกาย ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ทำให้ยอมรับตัวเองไม่ได้ เครียดหาทางออกไม่ได้ ทำให้ไม่สามารถดูแลสุขภาพ ร่างกาย เพราะจิตใจไม่เข้มแข็ง และหลายรายที่จะต้องเสียชีวิตทั้งที่ร่างกายสามารถรักษาให้มีอายุยืน ยาวได้ หรืออาจเรียกว่าไม่น่าจะเสียชีวิตเร็วกว่าที่ควรจะเป็นเอดส์จึงมีผลกระทบต่อปัญหาสุขภาพ ของประชาชนในประเทศ เพราะประชาชนจะต้องประสบกับปัญหาด้านร่างกาย ซึ่งเป็นการเจ็บป่วย และการสูญเสียชีวิตของคนอื่นเป็นที่รักในครอบครัวส่งผลต่อสภาพจิตใจของครอบครัวผู้ติดเชื้อ บางครอบครัวที่ผู้เสียชีวิตด้วยโรคเอดส์หัวหน้าครอบครัว และเป็นผู้หารายได้หลักส่งผลให้เป็นปัญหา สำคัญต่อสุขภาพของประชากรในประเทศ รวมถึงคุณภาพชีวิตของประชาชนในประเทศ

๓. ความรุนแรงและผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจ ถึงแม้ว่าองค์กรรัฐ และเอกชนได้จัดทำ โครงการป้องกันและแก้ไขปัญหาเอดส์ในรูปแบบต่าง ๆ รวมถึงด้านการดูแลรักษา โดยการซื้อยาต้าน ไวรัสเชื้อเอชไอวี/เอดส์ให้แก่ผู้ติดเชื้อทั้งเด็กและผู้ใหญ่เพิ่มมากขึ้น แต่ความรุนแรงของปัญหาดังกล่าว รัฐบาลจะต้องเพิ่มงบประมาณในแต่ละปีเพิ่มสูงขึ้นเพื่อให้การสนับสนุนในด้านการป้องกันไม่ให้ ประชาชนติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์และการดูแลรักษาผู้ป่วยเอดส์ โดยมีเป้าหมายในแต่ละปีให้ผู้ติดเชื้อ เอชไอวี/เอดส์ กินยาต้านครอบคลุมในสัดส่วนที่กำหนด หากแยกเป็นงบประมาณปี ๒๕๕๐ สัดส่วนให้ การป้องกันยังมีจำนวนน้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับงบประมาณการให้การดูแลรักษา ซึ่งสูงถึง ๔,๐๐๐ กว่าล้านบาท คิดเป็น ๗๘% ของงบประมาณการสนับสนุนทั้งหมดของการป้องกันแก้ไขปัญหา เอดส์และแนวโน้มในอนาคตที่จะต้องประสบกับปัญหาที่ตามมา คือการจัดสรรงบประมาณเพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการพัฒนา ยาต้านไวรัสที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้น ทั้งนี้เพื่อป้องกันเชื้อเอชไอวี/เอดส์ที่มีสาย พันธุ์ใหม่ เพราะสาเหตุจากที่ผู้ติดเชื้อรับยาต้านอยู่แล้ว เมื่อมีเพศสัมพันธ์กับคูที่เป็นผู้ติดเชื้อด้วยกัน โดยไม่ป้องกัน จะส่งผลทำให้ผู้ติดเชื้อได้รับเชื้อเอชไอวี/เอดส์สายพันธุ์ใหม่ และเพื่อให้สามารถระงับ ยับยั้งความรุนแรงของเชื้อเอชไอวี/เอดส์ จะต้องมีการผลิตยาชนิดใหม่มาทดแทนและเพิ่ม ประสิทธิภาพของยาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งของโรคเอดส์ในประเทศไทย และทั่วโลกที่จะต้องเผชิญในอนาคตหากยังไม่เร่งรัดดำเนินการ

เหตุนี้ เอดส์นับเป็นโรคที่เรื้อรังก็ว่าได้และเป็นโรคที่ก่อให้เกิดปัญหาทางกว้างต่อระดับบุคคล ระดับสังคมและระดับโลก นอกจากนี้ยังส่งผลกระทบต่อการอยู่ร่วม การตีตรา การรังเกียจ ของชุมชน สังคม ต่อผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ผู้ป่วยเอดส์ รวมถึงผู้ที่ได้รับผลกระทบ ส่งผลต่อด้านเศรษฐกิจ ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับการจัดโครงการต่าง ๆ ส่งเสริมด้านการป้องกัน การรักษานับรวมถึงค่ายาต่าง ๆ ให้กับผู้ป่วย และทาง ด้านปัญหาสุขภาพของประชาชนเกี่ยวกับการเจ็บป่วย และการสูญเสียชีวิตของ คนในครอบครัวส่งผลต่อสภาพจิตใจของครอบครัวผู้ติดเชื้อ รวมถึงคุณภาพชีวิตของประชาชนใน

ประเทศไทย โดยเฉพาะคนที่ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์อยู่ในระหว่างวัยทำงานและผู้ป่วยเอดส์ในแต่ละปีมี ผู้เสียชีวิตด้วยเอดส์เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ แม้ว่าจะไม่พุ่งสูงเหมือนยุคแรกของการแพร่ระบาดเอดส์ เข้ามาในไทย และต่างประเทศทั่วโลก การป้องกันปัญหาเอดส์ดังที่กล่าวมามีโครงการต่าง ๆ มากมายที่ภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชน ได้ร่วมมือกันแก้ไข้ปัญหา

ดังนั้น เอดส์ ยังเป็นปัญหาเร่งด่วนที่จะต้องดำเนินการป้องกันและแก้ไข้ต่อไป มีการวิจัยอย่าง หลากหลาย ที่วิจัยเกี่ยวกับการลดผลกระทบจากปัญหาเอดส์ดังกล่าว รวมถึงโครงการวิจัยทดลอง อาสาสมัครกินยาต้าน โครงการวิจัยกินยาลดการติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์จากแม่สู่ลูก ฯลฯ ซึ่งโครงการ เหล่านี้ยังดำเนินการต่อไป รวมถึงกำลังมีการพัฒนาโครงการใหม่อื่น ๆ ดำเนินการในกลุ่มประชากร คนไทย และแรงงานข้ามชาติ เพื่อสร้างให้คนได้ตระหนัก และปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ทั้งหมดล้วนเป็น การแก้ไข้ปัญหาที่ปลายเหตุ เช่น เมื่อครั้งเอดส์เริ่มแพร่ระบาดหนักในกลุ่มหญิงบริการทางเพศ (ปัจจุบันเรียกพนักงานบริการ เพื่อลดการตีตราและลดการรังเกียจ) และระบาดมาที่กลุ่มวัยแรงงาน ภาคเกษตร ระบาดมาในกลุ่มพ่อบ้าน แม่บ้าน และปัจจุบันระบาดยังกลุ่มเยาวชน ดังนั้น การจัดการ กับปัญหาเอดส์ จึงดำเนินการอย่างไม่มีจุดสิ้นสุด จะต้องวางแผน และออกแบบการแก้ไข้ปัญหาให้ รอบด้านทั้งด้าน ใจ กาย สังคม และสติปัญญา และเป็นโรคที่ต้องใช้พลังความสามัคคีของทุก ๆ ฝ่ายในการจัดการ

เมื่อทราบถึงปัญหาที่เกิดจากปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัยดังกล่าว โดยเฉพาะปัญหาโรค เอดส์ หรือโรคภูมิคุ้มกันบกพร่อง เนื่องจากเชื้อไวรัสชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า HIV เป็นโรคอันนำไปสู่ปัญหา ความรุนแรงและผลกระทบต่อด้านจิตใจ ปัญหาความรุนแรงและผลกระทบต่อด้านร่างกายและความ รุนแรงและผลกระทบต่อด้านเศรษฐกิจ เมื่อเกิดปัญหาขึ้นย่อมทำให้จิตใจของผู้ป่วยเองและบุคคลรอบ ข้างเกิดความทุกข์ได้ ดังนั้น การนำหลักอุเบกขา โดยพยายามทำให้เป็นกลาง แต่มิใช่วางเฉยโดย ไม่ได้ทำอะไร เป็นที่ทราบดีว่า คนที่ป่วยเป็นโรคนี้อแล้ว มักจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้นาน คนที่ป่วยมักจะมี ความทุกข์เป็นอย่างมาก แต่การที่ใช้หลักอุเบกขาพิจารณาเรื่องของกรรมสมดังพุทธภาษิตที่พระพุทธองค์ ตรัสไว้ว่า

กมฺมสสกา มาณว สตตา กมฺมทายาทา กมฺมโยนิ กมฺมพณฺฐุ กมฺมปฏิสรณา
กมฺมํ สตเต วิภชตี ยทิทํ หีนปฺปณฺีตตายา

แปลว่า ดูก่อนมาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน เป็นทายาทรับกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งพิงอาศัย กรรมย่อมจำแนก สัตว์เพื่อให้เป็นผู้เลวและประณีต

(ม.อ., เล่มที่ ๑๔, ข้อที่ ๕๘๑, หน้า ๓๒๓-๓๒๔)

เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้ว ย่อมทำให้ทราบว่า สัตว์ทั้งหลายซึ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วยล้วนมีกรรมเป็น ของตน คือ มีกรรมเป็นสมบัติของตน เป็นทายาทรับกรรม คือ มีกรรมเป็นมรดก หมายความว่า

ผู้ใดทำกรรม จะเป็นกุศลก็ตาม อกุศลก็ตาม ต่อไปข้างหน้า ผู้นั้นนั่นแหละเป็นผู้รับมรดก คือกรรมนั้น จะมอบให้ผู้อื่นรับแทนหาได้ไม่ กล่าวคือ ต้องเสวยวิบากที่นำปรารถนาบ้าง ไม่นำปรารถนาบ้าง อันเนื่องมาแต่กรรม ด้วยตนเอง มีกรรมเป็นกำเนิด คือ มีกรรมเป็นเหตุ ความว่า ความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย กรรมมีส่วนเป็นเหตุอย่างสำคัญ มีกรรมเป็นเฝ้าพันธุ์ คือ มีกรรมเป็นญาติ ความว่า สัตว์ทั้งหลายมีมารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง เป็นต้น เป็นญาติผู้อุปการะบ้าง เปียดเบียนบ้าง ฉันทใดก็มีกรรมของตนนี้แหละ เป็นญาติผู้อุปการะบ้าง เปียดเบียนบ้าง ฉันทนั้นและมีกรรมเป็นที่พึ่งพิงอาศัย คือ มีกรรมเป็นที่พึ่ง มีกรรมเป็นที่ตั้งอาศัย ซึ่งดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้วจิตย่อมเห็นความเป็นจริงว่า ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นก็มีสาเหตุมาจากการกระทำของตนในอดีตนั่นเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหวนกลับไปแก้ไขได้เพื่อไม่ให้จิตเกิดความทุกข์ยอมจนเกินไปจะต้องพิจารณาให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงให้ได้และยอมรับความเป็นจริง เมื่อนั้นจิตย่อมวางเฉยเย็นสงบในที่สุด

๔.๕ การแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายด้วยหลักอูเบกขา

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายมีการบุกรุกลักลอบตัดไม้ทำลายป่า ทำให้ขาดความสมดุลทางธรรมชาติ สัตว์ป่าไม่มีที่อยู่อาศัย ถูกฆ่าเป็นอาหารและสินค้า ฝนไม่ตกตามฤดูกาลเกิดความแห้งแล้ง กระทบต่อการทำมาหากินของเกษตรกร ฯลฯ ล้วนแต่เป็นเรื่องต้องปลูกจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อมให้เกิดขึ้นแก่คนไทยทุกคนเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม เป็นต้น

สาเหตุประการหนึ่งก็คือเกิดจากมนุษย์นั่นเองที่ทำให้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เกิดขึ้น ดังนั้น มนุษย์จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดขึ้นเนื่องจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ถูกวิธี ไม่เหมาะสม หรือไม่มีการควบคุม จึงเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดผลเสียหายตามมา โดยหากพิจารณาถึงสาเหตุการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ จะสามารถแบ่งเป็นสาเหตุต่าง ๆ ได้ดังนี้

๑. การเพิ่มของประชากร เนื่องจากประชากรทั่วโลกจะมีแนวโน้มเพิ่มสูงมากขึ้นในแต่ละปี ซึ่งการเพิ่มมากขึ้นของประชากรโลกก็จะนำมาซึ่งความต้องการในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิต จึงทำให้เกิดผลต่าง ๆ ตามมาอย่างมากมาย เช่น การเพิ่มพื้นที่ทำกินทางการเกษตร การบุกรุกทำลายป่า การตั้งโรงงานอุตสาหกรรมเพื่อเพิ่มกำลังการผลิตสินค้าต่าง ๆ เป็นต้น ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มากขึ้นเช่นนี้จะส่งผลให้เกิดการบุกรุกทำลายสิ่งแวดล้อมจนนำไปสู่การเสียสมดุลทางธรรมชาติได้

๒. การขยายตัวของชุมชนเมือง เป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติต่าง ๆ เนื่องจากการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว โดยขาดการวางแผนผังการใช้พื้นที่ล่วงหน้า หรือไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้ จะทำให้เกิดปัญหาขึ้นมากมาย เช่น ปัญหาการใช้ทรัพยากรประจำท้องถิ่น ปัญหาการควบคุมดูแลทรัพยากร และปัญหาการกำจัดของเสีย เป็นต้น นอกจากนี้หากการ

ขยายตัวของชุมชนส่งผลให้เกิดการสร้างแหล่งอุตสาหกรรมเพิ่มมากขึ้น ก็จะมีส่งผลให้เกิดการใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้นด้วย ซึ่งหากมีการควบคุมดูแลที่ไม่เหมาะสมก็ย่อมจะก่อให้เกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อมตามมาอย่างมาก

๓. เทคโนโลยีสมัยใหม่ ที่นำมาใช้เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การใช้สารเคมีต่าง ๆ เช่น ยาฆ่าแมลงและปุ๋ย จะส่งผลให้เกิดการตกค้างของสารเหล่านี้ในดินและอาจกระจายไปสู่แหล่งน้ำหรือระบบนิเวศต่าง ๆ นอกจากนี้สารเคมีเหล่านี้ยังสามารถสะสมและตกค้างในตัวสัตว์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสายใยอาหาร ดังนั้น หากมีการใช้สารเคมีเหล่านี้ในปริมาณมากและเป็นเวลานานก็จะทำให้ในผลผลิตจากทั้งพืชและสัตว์มีการปนเปื้อนสารเคมีได้

๔. การสร้างสิ่งก่อสร้าง การสร้างถนน อ่างเก็บน้ำ เขื่อน นับว่าเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ เช่น ป่าไม้ ดิน และน้ำถูกใช้ไป นอกจากนี้ยังอาจส่งผลกระทบต่อสัตว์ป่าในพื้นที่นั้น เนื่องจากการทำลายถิ่นที่อยู่ของสัตว์ป่าได้ เมื่อมนุษย์สร้างสิ่งก่อสร้างในพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น ก็จะทำให้มีการทำลายป่าอย่างต่อเนื่อง ป่าจะเสื่อมโทรมลงและอาจหมดไปได้ สัตว์ป่าต่าง ๆ จะไร้ที่อยู่อาศัย และอาจสูญพันธุ์ไปในที่สุด

๕. การกีฬา ในด้านการกีฬาส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกิดกับทรัพยากรสัตว์ป่า เช่น การยิงนก การตกปลา และการล่าสัตว์ เป็นต้น ซึ่งถ้าหากเป็นไปได้เพื่อการกีฬาอย่างแท้จริง มีการกำหนดกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานต่าง ๆ ที่ชัดเจน ก็จะไม่ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องการทำลายทรัพยากรธรรมชาติมากนัก แต่หากเป็นการแข่งขันเพื่อทำลายสถิติด้านจำนวน ก็จะมีการนำอาวุธที่ร้ายแรงและทันสมัยมาใช้มากยิ่งขึ้น สัตว์ป่าที่ได้มาก็จะนำเพียงส่วนหนึ่งของที่ได้หรือเพียงบางส่วนของร่างกายไปเป็นอาหารหรือเครื่องใช้เท่านั้น ส่วนที่เหลือก็จะถูกทิ้งไว้ในป่า ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่คุ้มกับการสูญเสียชีวิตและพันธุกรรมของสัตว์ป่า

๖. การสงคราม จะก่อให้เกิดการกระตุ้นให้นำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้มากขึ้น ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่มาใช้มากขึ้น ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรแร่ธาตุเพื่อการผลิตอาวุธและเครื่องมือต่าง ๆ บางครั้งมีการเร่งขุดเจาะน้ำมันดิบเพื่อขายและแลกเปลี่ยนเป็นเงินตราเพื่อนำไปซื้ออาวุธที่ทันสมัยมีประสิทธิภาพการทำลายล้างสูงมาต่อสู้กัน ซึ่งผลของสงครามก็คือการสูญเสียทั้งสองฝ่าย ทั้งด้านทรัพยากรมนุษย์และทรัพยากรอื่น ๆ เช่น การทิ้งระเบิดทำลายบ่อน้ำมันของอิรักในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ ทำให้เกิดการสูญเสียชีวิตและทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งปริมาณน้ำมันที่สูญเสียไปจากการทิ้งระเบิดเพียงครั้งเดียวนี้ อาจจะต้องอาศัยระยะเวลาเป็นหลายล้านปีจึงจะเกิดขึ้นได้

๗. ความไม่รู้หรือรู้เท่าไม่ถึงการณ์ หลาย ๆ ครั้งที่เราทำลายสิ่งแวดล้อมเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ไม่รู้ถึงสาเหตุและผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ขาดข้อมูล ความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้เราเกิดมุมมองและเกิดความสัมพันธ์ต่อสิ่งแวดล้อมแตกต่างกัน โดยขณะที่นักอนุรักษ์ของป่าไม้และสัตว์ป่า

แต่ภาคอุตสาหกรรมกลับนึกถึงวัตถุดิบที่เป็นปัจจัยในการผลิตเป็นต้นทุน นักเศรษฐศาสตร์จะนึกถึงทรัพยากรที่ต้องใช้ให้คุ้มค่า ชาวนาจะนึกถึงฝนเกษตรกรบางกลุ่มยังมุ่งเน้นการทำการเกษตรที่ต้องใช้สารเคมีในปริมาณมาก ฯลฯ สังคมยังขาดความเข้าใจถึงสิ่งแวดล้อมในลักษณะของภาพรวมที่เป็นความสัมพันธ์ร่วมกันของสิ่งต่าง ๆ ที่เมื่อเกิดความเสียหายขึ้นที่จุดใดจุดหนึ่งก็จะมีผลกระทบต่อเนื่องไปถึงระบบนิเวศที่เป็นภาพรวมด้วย ดังนั้นในการกระทำสิ่งใด เราควรพิจารณาให้ดีกว่าการกระทำนั้น จะเป็นการทำลายหรือก่อให้เกิดผลกระทบในด้านลบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติในระยะยาวได้หรือไม่

ผลการจัดลำดับความสำคัญของปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยมูลค่าความเสียหาย และการสำรวจทัศนคติของประชาชน พบว่า ปัญหาสำคัญ ๕ ลำดับแรก มีดังนี้

ลำดับที่ ๑ การสูญเสียวัตถุทรัพยากรป่าไม้

ลำดับที่ ๒ อุทกภัยและภัยแล้ง

ลำดับที่ ๓ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน

ลำดับที่ ๔ มลพิษจากขยะ และลำดับที่ ๕ มลพิษทางอากาศ

โดยเฉพาะ ปัญหาเรื่องอุทกภัย ที่เกิดขึ้นเป็นประจำในเมืองไทย เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมก่อให้เกิดผลกระทบอันตรายและความเสียหายมากมายหลายประการเช่น

๑. อันตรายและความเสียหายต่อชีวิต ทรัพย์สิน อาคาร บ้านเรือน โดยตรง เกิดน้ำท่วมในบ้านเมือง โรงงาน คลังพัสดุ โกดังสินค้า บ้านเรือนไม่แข็งแรง อาจถูกกระแสน้ำไหลเชี่ยวพัดหลายหรือคลื่นซัดลงไปทะเลไปได้ ผู้คน สัตว์พาหนะ สัตว์เลี้ยง อาจจมน้ำตาย หรือถูกพัดพาไปกับกระแสน้ำไหลเชี่ยว เส้นทางคมนาคมถูกตัดขาดทั้งทางถนน ทางรถไฟ ชำรุดเสียหาย โดยทั่วไปรวมทั้งยานพาหนะ รั้วรับส่งสินค้าไม่ได้ เกิดความเสียหายและชะงักงันทางเศรษฐกิจ กิจกรรมสาธารณูปโภคจะได้รับความเสียหาย เช่น กิจกรรมโทรเลข โทรศัพท์ การไฟฟ้า การประปาและระบบการระบายน้ำ เป็นต้น ทำอากาศยาน สวนสาธารณะ โรงเรียน สิ่งก่อสร้างสาธารณสถานเกิดความเสียหาย เช่น สถานีขนส่ง ทำอากาศยาน สวนสาธารณะ โรงเรียน วัด สถาปัตยกรรมและศิลปกรรมต่าง ๆ

๒. ความเสียหายของแหล่งเกษตรกรรม ได้แก่ แหล่งกสิกรรมไร่นา สัตว์เลี้ยง สัตว์พาหนะ ตลอดจนแหล่งเก็บเมล็ดพันธุ์พืชขุ่นฉาง

๓. ความเสียหายทางเศรษฐกิจ รายได้ของประเทศลดลง ผลกำไรจากภารกิจต่าง ๆ ถูกกระทบกระเทือน รัฐต้องมีรายจ่ายสูงขึ้นจากการซ่อมบูรณะซ่อมแซม และช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัย และเกิดข้าวยากหมากแพงทั่วไป

๔. ความเสียหายทางด้านสุขภาพอนามัยของประชาชน ขณะเกิดอุทกภัยขาดน้ำดื่ม การอุปโภคบริโภค ขาดความสะอาดทางด้านห้องน้ำ ห้องส้วม ทำให้เกิดโรคระบาด เช่น โรคน้ำกัดเท้า โรคอหิวาตกโรค รวมทั้งโรคเครียด มีความวิตกกังวลสูง โรคประสาทตามมา

๕. ความเสียหายที่มีต่อทรัพยากรธรรมชาติ ผ่นตกที่หนัก น้ำที่ท่วมท้นขึ้นมาจากแผ่นดินและ กระแสน้ำที่ไหลเชี่ยวทำให้เกิดแผ่นดินถล่ม (Landslides) ได้ นอกจากนั้นผิวน้ำดินที่อุดมสมบูรณ์จะ ถูกน้ำพัดพาลงสู่ที่ต่ำ ทำให้ดินขาดปุ๋ยธรรมชาติ และแหล่งน้ำเกิดการตื้นเขินเป็นอุปสรรคใน การเดินเรือ

เมื่อเกิดปัญหาดังกล่าวย่อมนำมาซึ่งความทุกข์แก่ผู้ประสบภัยและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย การที่เข้าใจให้คลายความทุกข์ได้ก็ย่อมต้องอาศัยหลักธรรมในการคลายความทุกข์ การที่จะนำหลัก อูเบกขาไปปฏิบัติได้นั้น จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามขั้นตอนของพรหมวิหารทั้ง ๔ เพราะการจะ นำมาใช้ในสถานการณ์จริง หรือสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาานั้น ผู้ใช้จะต้องรู้จักการนำมา ปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมตามสถานการณ์คือ

สถานการณ์ที่ ๑ เมื่อเพื่อนมนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างปกติสุข ไม่เดือดร้อน ไม่มีอันตรายไม่มี ปัญหาอะไร พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักเมตตา คือ ความรักความอยากให้เขาเป็นสุขและเป็น ความปรารถนาในท่าที่ความเป็นมิตร

สถานการณ์ที่ ๒ เมื่อเพื่อนมนุษย์ตกต่ำ เดือดร้อน มีทุกข์ มีปัญหา พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ หลักกรุณา ย้ายความรู้สึกพลอยห่วงใยและห่วงใยในความทุกข์และคิดที่จะปลดเปลื้องหรือทำ อย่างใดหนึ่งให้เขาพ้นจากความทุกข์เท่าที่เราจะช่วยได้

สถานการณ์ที่ ๓ เมื่อเพื่อนมนุษย์ประสบความสำเร็จ มีความสุข มีฐานะยศถาบรรดาศักดิ์ มีอำนาจวาสนาจากผลการกระทำอันเป็นสัมมาอาชีวะ พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักมูทิตา ย้ายความรู้สึกชื่นชมยินดีส่งเสริมสนับสนุนในความสุกความสำเร็จตามควรแก่การกระทำของผู้นั้น

สถานการณ์ที่ ๔ เมื่อเพื่อนมนุษย์ประสบกับภฏธรรมชาติหรือได้รับผลการกระทำตาม กฎธรรมชาติ คือ ตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักอุเบกขาย้ายจาก จริยธรรมที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ให้กลับมาตั้งอยู่บนฐานแห่งสังขธรรมคือการยอมรับความจริงตาม กฎธรรมชาติ คือ ใช้หลักอุเบกขาไม่ใช่อยอมรับ หรือหลงยึดอยู่กับบัญญัติธรรมตามใจชอบ แต่เป็นการยอมรับด้วยการวางใจเป็นกลางในสถานการณ์ที่เพื่อนมนุษย์ได้รับตามธรรมนิยามนั้น ๆ เป็นท่าทีของความนิ่งเฉยเพื่อรักษาธรรม เป็นธรรมที่เป็นตัวเชื่อมโยงให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์ เป็นไปอย่างถูกต้องเหมาะสม เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้แล้ว ผู้ประสบภัยเอง และผู้เกี่ยวข้องก็ย่อมบรรเทา ความทุกข์ในจิตใจได้บ้างไม่มากก็น้อยจนไม่มีความทุกข์ได้ในที่สุด

๔.๖ การแก้ปัญหาการเปลี่ยนแปลงค่านิยมด้วยหลักอุเบกขา

การเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่มีผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบัน เช่น ค่านิยมแบบวัตถุนิยมที่รุนแรงมากขึ้น ทำให้คนแสวงหาหาซึ่งเงินและอำนาจ เพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุที่ตน

ต้องการ ค่านิยมเกี่ยวกับการนับถือศาสนา ในสมัยก่อนชาวพุทธมีความใกล้ชิดกับศาสนาเข้าวัด ฟังธรรม นำคำสอนพุทธปรัชญามาปฏิบัติ กลัวบาปกรรม พระสงฆ์สามเณรเคร่งครัดในพระวินัย แต่ในยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางตรงกันข้าม ชาวพุทธบางส่วน นอกจากไม่รักษาศีลแล้วยังมองผู้รักษาศีลเคร่งครัดว่าเป็นพวกมงายไม่ทันสมัย และค่านิยมเกี่ยวกับความดีความชั่ว เช่น การทุจริต คอร์รัปชั่นสมัยก่อนเป็นที่น่ารังเกียจ แต่ปัจจุบันตรงข้ามบางคนทีประพฤติสุจริตกลับกลายเป็นที่น่ารังเกียจของสังคมบางแห่งเนื่องจากไปขัดขวางผลประโยชน์ที่มีชอบของผู้อื่น เป็นต้น

ดังนั้น หากพิจารณาจะเห็นว่า เมื่อเกิดปัญหาหนึ่งก็จะมีผลกระทบโยงโยงทำให้เกิดปัญหาอื่น ตามมาอีกเป็นวัฏจักร การลดหรือแก้ปัญหาทางสังคมนั้นผู้ที่สามารถทำได้ที่ดีที่สุด คือ คนไทยทุกคน ในฐานะสมาชิกของสังคมที่จะต้องไม่สร้างปัญหา และร่วมมือกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นแล้วให้บรรเทาลง หรือหมดสิ้นไป

ด้วยเหตุนี้ ผลกระทบของการดำเนินชีวิตของคนไทยในยุคปัจจุบันนั้นเกิดขึ้นจากความบกพร่องในหลายประการ เช่น ความบกพร่องในระบบครอบครัว ความบกพร่องในระบบสังคม ความบกพร่องในระบบคุณธรรม จริยธรรม เป็นต้น สาเหตุแห่งความบกพร่องเหล่านี้นำมาซึ่งปัญหาต่าง ๆ ที่บั่นทอนสังคมให้ต่ำลง มีผลกระทบต่อสังคมไทยในมุมกว้าง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องแก้ไขเยียวยาให้ถูกจุด เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนสังคมไปสู่ความสมดุล เพื่อให้สังคมไทยเป็นสังคมที่น่าอยู่ต่อไป

จากการกล่าวมาทั้งหมดนั้นเราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงค่านิยมมักเกิดจากค่านิยมแบบวัตถุนิยมที่รุนแรงมากขึ้น ทำให้คนแสวงหาหาซึ่งเงินและอำนาจทำให้คนในสังคมมัวเมาในวัตถุเงินทอง และอำนาจจนหลงลืมศีลธรรมอันดีงาม ยอมทำทุกทางเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนปรารถนา ถ้าบุคคลนั้นเป็นผู้บริหารระดับประเทศที่มีอำนาจตัดสินใจและชี้นำสังคมได้ก็ย่อมยิ่งเป็นอันตรายมากยิ่งขึ้นกว่าบุคคลธรรมเป็นหลายเท่า

ดังนั้น ในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงหลักอุเบกขาในพรหมวิหารนั้นถือว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับนักบริหารที่จะนำหลักธรรมข้อนี้มาใช้ในการบริหาร และเมื่อพิจารณาให้เป็นการเฉพาะเจาะจงลงไปในการรอบของคำว่า อุเบกขาที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาด้านการบริหารนั้นก็จะพบว่า หากว่าผู้บริหารซึ่งเป็นผู้ใหญ่ไม่มีหลักอุเบกขาแล้วก็ย่อมที่จะต้องประสบกับปัญหา กล่าวคือ การบริหารนั้นจะเสียสมดุลทางการบริหาร คือ ผู้บริหารจะไม่อาจรักษาความเชื่อมั่นให้เกิดกับลูกน้องหรือผู้อยู่ใต้การบังคับบัญชาได้เนื่องจากผู้บริหารวางตัวไม่เหมาะสม คือไม่เป็นกลางในฐานะที่คู่แก่อำนาจอคติ คือ เกิดความรักความชอบกับผู้ใต้บังคับบัญชาและหักห้ามใจไม่ได้เข้าไปช่วยเหลือคนที่ตนพึงใจอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุทำให้เกิดความเสียหายหลายประการ เช่น ผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือจะรู้สึกในสิ่งที่ทำผิดไป เพราะเขายอมรับว่าเมื่อทำผิดก็จะต้องมีคนช่วยอยู่เสมอ ดังนั้น เขาก็มักจะทำผิด เมื่อเขาทำผิดซ้ำ ๆ และมีผู้บริหารช่วยเหลือตลอดก็จะเป็นคำถามกับคนอื่น ๆ ในองค์กรว่าทำไมถึงช่วย ทำไมถึงไม่ตัดสินใจลงโทษหรือให้เขาได้รับโทษ เมื่อเกิดกรณีนี้ขึ้นบ่อย ๆ

สมาชิกในองค์กรซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา ก็จะหมดความเคารพเชื่อถือกับการบริหารของผู้บังคับบัญชาคนนั้น สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชานั้นไม่มีหลักอุเบกขา ซึ่งหากผู้บริหารเป็นคนที่ไม่มีหลักอุเบกขาก็จะสามารถรักษาตุลยภาพในการบริหารเอาไว้ได้และนี่ก็คือประโยชน์ที่ได้จากการนำเอาหลักอุเบกขาใช้ในการแก้ไขการเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่รวมไปถึงปัญหาการบริหารทั้งในด้านการเมืองการปกครองในภาพรวมของรัฐ เราจะพบว่าหากผู้บริหารขาดอุเบกขาธรรมหรือไม่มีการบำเพ็ญอุเบกขาธรรมก็จะมีสภาพไม่แตกต่างไปจากกรณีที่ได้กล่าวมานั้น คือ ผู้บริหารจะไม่ได้รับการเชื่อถือจากผู้ใต้ปกครองและหากผู้บริหารสามารถนำเอาหลักอุเบกขามาใช้ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ไม่ยาก

กล่าวโดยสรุปได้ว่า อุเบกขานั้นหมายถึง การเข้าไปฟังพิจารณา การเฝ้ามองดูอยู่ใกล้ ๆ แต่โดยทั่วไป “อุเบกขา” จะได้รับการแปลว่า ความวางเฉยหรือความมีจิตสม่ำเสมอ ซึ่งหมายถึง การทำสภาวะจิตให้เสมอภาค เมื่อบุคคลอาศัยสภาวะจิตเช่นนี้ย่อมสามารถรู้เท่าทันอารมณ์ที่เป็นกุศลและอกุศลได้ด้วยปัญญาที่เกิดพร้อมกับความวางเฉยนั้น และสามารถควบคุมจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์นั้น ๆ ตามลักษณะความหมายที่ว่า ผู้มีอุเบกขา คือ ผู้ดำรงอยู่ในสภาวะที่เป็นกลางกล่าวคือ มีปกติภาวะที่บริสุทธิ์ ไม่ดีใจไม่เสียใจในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรมารมณ์ที่น่าปรารถนาอันตนได้ประสบอันเป็นความหมายของความรู้สึกเป็นกลาง ภาวะเป็นกลาง และความไม่รู้สึกเป็นทุกข์หรือสุขในขณะเสวยอารมณ์ทั้งหลาย

เหตุนี้เอง ลักษณะสำคัญของอุเบกขาเป็นการสร้างจุดยืนที่มั่นคงเป็นสภาวะปราศจากความรู้สึกสุขหรือทุกข์และเป็นสภาวะที่เกิดขึ้นจากความเข้าใจเรื่องกฎแห่งกรรมและวิบากอย่างลึกซึ้ง เพราะจิตมีความสมบูรณ์ (Completeness) ในตัวเองหรือที่เรียกว่าเป็นสภาวะแห่งความสมบูรณ์ของจิต (Balance of Consciousness) ดังที่พระพุทโธมหาจารย์ผู้แต่งคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายว่า อุเบกขามีลักษณะทำให้จิตและความรู้สึกต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างสมบูรณ์ มีหน้าที่ตรวจตราดูความบกพร่องหรือความผิดปกติของจิตอยู่เสมอและมีสภาวะปรากฏอยู่ด้วยความมีจุดยืนของตัวเองแม้การจัดแบ่งประเภทของอุเบกขาก็เป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้ทราบความหมาย ความสำคัญ และวิธีการปฏิบัติเป็นต้นได้

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยได้นำพุทธพจน์จากคัมภีร์พระไตรปิฎกและเอกสารที่เกี่ยวข้องจากผู้รู้ นำมาศึกษาค้นคว้าเพื่อหาคำตอบโจทย์วิจัยที่ได้ตั้งประเด็นความต้องการศึกษาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต และ ๓) เพื่อวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท

ผู้วิจัย ได้ศึกษาในรูปแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยการค้นคว้าเอกสารจากข้อมูลปฐมภูมิในพระไตรปิฎกและจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง ส่วนประเด็นการศึกษาระยะที่ผู้วิจัยได้ลำดับเนื้อหาในแต่ละบทมาวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหา วิธีการประพจน์ปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องการแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนั้น ผู้วิจัยจะได้สรุปผลการวิจัยเพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่ได้ตั้งไว้

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

๕.๑.๑ จากการศึกษาลหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า หลังจากศึกษาลหลักอุเบกขาในแง่มุมต่าง ๆ อันประกอบไปด้วยความหมาย ความสำคัญของหลักอุเบกขา ประเภทของหลักอุเบกขา คุณลักษณะสำคัญของอุเบกขา หลักธรรมที่เป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดอุเบกขา หลักธรรมที่เป็นอุปสรรคต่ออุเบกขา และหลักอุเบกขาที่ปรากฏในหมวดธรรมต่าง ๆ จากหลักฐานในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์วิเสส รวมถึงวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธปรัชญา เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุเบกขาที่นักปราชญ์ทั้งหลายได้สร้างสรรค์ไว้ ทำให้ได้ทราบและเข้าใจคำว่า อุเบกขา ในมุมมองต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี ดังนั้น อุเบกขาเป็นหลักธรรมที่มีลักษณะเชื่อมโยงประสานให้ใช้หลักธรรมอื่นให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น เป็นธรรมสำหรับปฏิบัติตั้งแต่ขั้นพื้นฐาน คือ ระดับสามัญทั่ว ๆ ไป อันอยู่ในระบบวิถีชีวิตของชนทั่วไป ซึ่งสามารถทำให้คนที่มีธรรมชื่อนี้มีภูมิคุ้มกันทางจิตที่ดีและไม่หวั่นไหวต่ออารมณ์กระทบใด ๆ แม้กระทั่งความตาย และยังมีเป้าหมาย

สูงสุด คือ เป็นหลักธรรมที่สนับสนุนให้ผู้ปฏิบัติฝึกจิตตนให้เข้าสู่ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะได้อย่างเด็ดขาด

๕.๑.๒ จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับชีวิต พบว่า ชีวิต หมายถึง รูปกับนามซึ่งมีกระบวนการอันสลับซับซ้อนมีการพึ่งพาอาศัยกันและกันอยู่ตลอดเวลา ไม่อาจแยกส่วนใด ส่วนหนึ่ง ออกจากกันได้ หากแยกรูปกับนามหรือกายกับจิตออกจากกัน ก็ไม่เรียกว่า “ชีวิต” เพราะ “ชีวิต” คือ องค์รวมระหว่างกายกับจิต และหลักการดำเนินชีวิตเป็นสิ่งที่สำคัญของมนุษย์เป็นอย่างมาก ในฐานะที่เป็นเครื่องมือสำหรับการใช้ชีวิตบนทางที่ถูกต้อง เหมาะสมและสมควร หลักการดำเนินชีวิตจะเป็นแผนที่บุกเบิกทางให้มนุษย์ได้ดำเนินชีวิตไปในทางแห่งความสงบสุข ทั้งนี้ ผู้ปฏิบัติจะต้องรู้คิดพิจารณา ด้วยวิจยญาณของตนเอง วิเคราะห์คุณโทษของการประพฤติตามแนวทางของการดำเนินชีวิตนั้น บนฐานความคิดที่ถูกต้อง สมเหตุสมผล ก็จะช่วยให้การดำเนินชีวิตนั้นเป็นไปอย่างราบรื่น เกิดความสันติสุขแก่ชีวิตได้อย่างแท้จริง สำหรับการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนชาวไทยในยุคปัจจุบันนั้น ย่อมมีผลกระทบหลายด้าน เช่น ความบกพร่องในระบบครอบครัว ความบกพร่องในระบบสังคม ความบกพร่องในระบบคุณธรรม จริยธรรม เป็นต้น สาเหตุแห่งความบกพร่องเหล่านี้นำมา ซึ่งปัญหาต่าง ๆ ที่บั่นทอนสังคมให้ต่ำลง มีผลกระทบต่อสังคมไทยในมุมกว้าง ดังนั้น จึงจำเป็นต้องแก้ไข เยียวยาให้ถูกจุด เพื่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนสังคมไปสู่ความสมดุล เพื่อให้สังคมไทยเป็นสังคมที่น่าอยู่ต่อไป และการดำเนินชีวิต หรือเป้าหมายของชีวิตตามทฤษฎีของพุทธปรัชญาเถรวาท จึงต้องดำเนิน บนหลักการ และวิธีการปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงความเป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ คือความเป็นผู้มี สุขภาพกายสมบูรณ์ มีความประพฤติดีมีสุขภาพจิตดี และมีปัญญาสมบูรณ์ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม นั้นเอง สำหรับแนวคิดและทฤษฎีที่สำคัญเกี่ยวกับชีวิตและการดำเนินชีวิตของพุทธศาสนิกชนชาวไทย ในยุคปัจจุบันไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของความหมายของชีวิตและสังคมไทย ธรรมชาติของชีวิต หลักการ ดำเนินชีวิต เป็นต้น ซึ่งประเด็นต่าง ๆ เหล่านี้มีเนื้อหาที่จำเป็นและสำคัญต่อการนำไปคิดพิจารณา เพื่อหาทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของชีวิตมนุษย์และสร้างแนวทางหรือหลักการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม และสมควรให้แก่สังคมไทยในปัจจุบัน

๕.๑.๓ จากการศึกษาวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาวิตถุด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า

๑) การแก้ปัญหาคความยากจนด้วยหลักอุเบกขา สำหรับประเด็นนี้หลักอุเบกขาจะสามารถ นำมาแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจได้อย่างไร คำตอบก็คืออุเบกขาสามารถที่จะนำมาเป็นแนวทาง ในการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจได้โดยการปฏิบัติ ดังนี้ (๑) การค้าขายนั้นจะต้องมีความอดทน ต่อปัญหาต่าง ๆ ไม่ย่อท้อ โดยความอดทนไม่หวั่นไหวต่อปัญหาที่เกิดขึ้นนี้ถือได้ว่าเป็นลักษณะอีก ประการหนึ่งของอุเบกขา กล่าวคือเมื่อมีปัญหาหรือความเหนื่อยยากเกิดขึ้นก็จะวางใจหรือวางเฉยต่อ อารมณ์นั้น ๆ ตั้งหน้าตั้งตามทำงานไปด้วยความอดทนพากเพียรผลสำเร็จของงานก็จะเกิดขึ้นมาทันที (๒) การมีสติไม่หวั่นไหวกับเหตุการณ์ในเรื่องของราคาขึ้นลงของราคา หรือกระแสความนิยม

มีสติตั้งมั่นไม่ไหวหวั่นต่ออารมณ์ที่เกิดดำเนินการค้าขายไปอย่างมั่นคงมีสติปัญญา ในการค้าขายนั้น และ (๓) มีความมั่นคงไม่ไหวหวั่นต่อสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมีการวางเฉยต่ออุปสรรคแต่ขณะเดียวกันก็ใช้สติปัญญาในการคิดค้นหาวิธีการหาทรัพย์หรือการแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นเรื่องการค้าเข้าหรือจ่ายออกไปเหตุเพราะกิจกรรมทางเศรษฐกิจในส่วนของการผลิตถือเป็นสิ่งที่จำเป็นต่อพื้นฐานการดำรงชีวิตสำหรับมนุษย์โลกอย่างมาก เพราะว่ามันมนุษย์นั้นต้องอาศัยปัจจัย ๔ คือ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค สิ่งเหล่านี้เป็นของจำเป็นสำหรับการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้

๒) การแก้ปัญหาการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมของคนไทยด้วยหลักอุเบกขา พบว่าการนำหลักอุเบกขาไปใช้แก้ปัญหาการเบี่ยงเบนทางด้านพฤติกรรมโดยเฉพาะปัญหาความแตกแยกในครอบครัวนั้นต้องเริ่มที่ผู้นำครอบครัวต้องเป็นผู้มีอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญามีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมไม่เอนเอียงไปข้างใดข้างหนึ่งต้องมองปัญหาด้วยใจเป็นธรรม มองให้เห็นตามความเป็นจริง การจะแก้ปัญหาได้ประสบความสำเร็จได้ผู้หนึ่งต้องมองให้เห็นปัญหาเสียก่อนแล้วค่อย ๆ สืบค้นหาสาเหตุของปัญหามาจากสิ่งใดและต้องศึกษาวิธีการที่จะแก้ปัญหานั้นว่าจะต้องใช้วิธีการใด เพราะอาจจะมีหลายวิธี จึงจำเป็นที่จะต้องเลือกวิธีที่เหมาะสมกับการแก้ปัญหานั้นให้มากที่สุดปัญหานั้น ๆ จึงจะได้รับการแก้ไขได้ในที่สุด เพราะผลที่ดีก็คือทำให้มีใจที่สงบและจะไม่มีความยินดียินร้ายจนเกินไปในเรื่องที่เกิดขึ้น

๓) การแก้ปัญหาทุจริตคอร์รัปชันด้วยหลักอุเบกขา พบว่า ใช้หลักอุเบกขาที่ถูกต้องตามแนวคำสอนของพุทธปรัชญาที่มีนักปราชญ์กล่าวอธิบายไว้ว่า อุเบกขา หมายถึง ความวางใจเป็นกลาง ไม่เอนเอียงด้วยชอบหรือชัง วางใจเฉยได้ไม่ยินดียินร้ายเมื่อใช้ปัญญาพิจารณาเห็นผลอันเกิดขึ้นโดยสมควรแก่เหตุและรู้ว่าพึงปฏิบัติต่อไปตามธรรม หรือตามควรแก่เหตุ นั้น ความรู้สึกวางใจเฉยดู เมื่อเห็นเขารับผิดชอบตนเองได้หรือในเมื่อเขาควรต้องได้รับผลอันสมควรแก่ความรับผิดชอบของเขาเอง ความวางเฉยคอยดูอยู่ ในเมื่อคนนั้น ๆ สิ่งนั้น ดำรงอยู่หรือดำเนินไปตามควรของเขาตามควรของมัน ไม่เข้าข้างไม่ตกเป็นฝ่าย ไม่สอดส่องไม่จู้จี้สารระแน ไม่ก้าวก่ายแทรกแซง เมื่อบุคคลใดนำหลักอุเบกขาไปใช้ในการแก้ปัญหา เชื่อได้ว่าปัญหาดังกล่าวย่อมลดลงและหมดไปได้ในที่สุด

๔) การแก้ปัญหาทางด้านสุขภาพอนามัยด้วยหลักอุเบกขา พบว่า เมื่อเกิดปัญหาขึ้นย่อมทำให้ทราบว่ สัตว์ทั้งหลายซึ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วยล้วนมีกรรมเป็นของตน คือ มีกรรมเป็นสมบัติของตน เป็นทายาทกรรม คือ มีกรรมเป็นมรดก หมายความว่า ผู้ใดทำกรรม จะเป็นกุศลก็ตาม อุกุศลก็ตาม ต่อไปข้างหน้า ผู้หนึ่งนั่นแหละเป็นผู้รับมรดก คือ กรรมนั้น จะมอบให้ผู้อื่นรับแทนหาได้ไม่ กล่าวคือต้องเสวยวิบากที่นำปรารถนาบ้าง ไม่นำปรารถนาบ้าง อันเนื่องมาแต่กรรม ด้วยตนเองมีกรรมเป็นกำเนิด คือ มีกรรมเป็นเหตุ ความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลาย กรรมมีส่วนเป็นเหตุอย่างสำคัญ มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ คือ มีกรรมเป็นญาติ ความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายมีมารดา บิดา พี่น้องชาย พี่น้องหญิง เป็นต้น เป็นญาติผู้อุปการะบ้าง เปียดเบียนบ้าง ฉันทใด ก็มีกรรมของตนนี้แหละ เป็นญาติผู้อุปการะบ้าง

เปียดเปียนบ้าง ฉันทันและมิกกรรมเป็นที่พึงพิงอาศัย คือ มิกกรรมเป็นที่พึ่ง มิกกรรมเป็นที่ตั้งอาศัย ซึ่งดีบ้าง ไม่ดีบ้าง เมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้วจิตย่อมเห็นความเป็นจริงว่า ความเจ็บป่วยที่เกิดขึ้นก็มีสาเหตุมาจากการกระทำของตนในอดีตนั่นเอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหวนกลับไปแก้ไขได้เพื่อไม่ให้จิตเกิดความทุกข์ย่อมจนเกินไปจะต้องพิจารณาให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงให้ได้และยอมรับความเป็นจริง เมื่อนั้นจิตย่อมวางเฉย เย็นสงบในที่สุด

๕) การแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายด้วยหลักอุเบกขา พบว่า เมื่อเกิดปัญหาดังกล่าว ย่อมนำมาซึ่งความทุกข์แก่ผู้ประสบภัยและผู้เกี่ยวข้องทั้งหลาย การที่ทำให้จิตใจคลายความทุกข์ได้ก็ย่อมต้องอาศัยหลักธรรมในการคลายความทุกข์ การที่จะนำหลักอุเบกขาไปปฏิบัติได้นั้น จำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามขั้นตอนของพรหมวิหารทั้ง ๔ เพราะการจะนำมาใช้ในสถานการณ์จริงหรือสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหานั้น ผู้ใช้จะต้องรู้จักการนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมตามสถานการณ์ คือ เมื่อเพื่อนมนุษย์มีความเป็นอยู่อย่างปกติสุข ไม่เดือดร้อน ไม่มีอันตรายไม่มีปัญหาอะไร พระพุทธศาสนาสอนให้ใช้หลักเมตตาคือความรักความอยากให้เขาเป็นสุขและเป็นความปรารถนาในท่าที่ความเป็นมิตร เมื่อเพื่อนมนุษย์ตกต่ำ เดือดร้อน มีทุกข์ มีปัญหา พระพุทธศาสนาสอนให้ย้ายความรู้สึกพลอยห่วงใย และห่วงใยในความทุกข์และคิดที่จะปลดเปลื้องหรือทำอย่างไรอย่างใดอย่างหนึ่งให้เขาพ้นจากความทุกข์เท่าที่ เราจะช่วยได้ เมื่อเพื่อนมนุษย์ประสบความสำเร็จ มีความสุข มีฐานะยศถาบรรดาศักดิ์ มีอำนาจวาสนา จากผลการกระทำอันเป็นสัมมาอาชีวะ พระพุทธศาสนาสอนให้ย้ายความรู้สึกชื่นชมยินดีส่งเสริม สนับสนุนในความสุขความสำเร็จตามควรแก่การกระทำของผู้นั้น และเมื่อเพื่อนมนุษย์ประสบกับกฎ ธรรมชาติดังกล่าวหรือได้รับผลการกระทำตามกฎธรรมชาติ คือ ตามความเป็นไปแห่งเหตุปัจจัย ซึ่งพุทธปรัชญามี แนวคำสอนให้ย้ายจากจริยธรรมที่มีต่อเพื่อนมนุษย์ให้กลับมาตั้งอยู่บนฐานแห่งสังขาร คือ การยอมรับ ความจริงตามกฎธรรมชาติ คือ ใช้หลักอุเบกขา ไม่ใช่ยอมรับหรือหลงยึดอยู่กับบัญญัติธรรมตามใจชอบ แต่เป็นการยอมรับด้วยการวางใจเป็นกลางในสถานการณ์ที่เพื่อนมนุษย์ได้รับตามธรรมนิยามนั้น ๆ เป็น ท่าทีของความนิ่งเฉยเพื่อรักษาธรรมเป็นธรรมที่เป็นตัวเชื่อมโยงให้การอยู่ร่วมกันของมนุษย์เป็นไปอย่าง ถูกต้องเหมาะสม เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้แล้วผู้ประสบภัยเอง และผู้เกี่ยวข้องก็ย่อมบรรเทาความทุกข์ในจิตใจ ได้บ้างไม่มากก็น้อยจนไม่มีความทุกข์ได้ในที่สุด

๖) การแก้ปัญหาการเปลี่ยนแปลงค่านิยมด้วยหลักอุเบกขา พบว่า ในพุทธปรัชญาได้กล่าวถึง หลักอุเบกขาในพรหมวิหารนั้นถือว่าเป็นหลักธรรมที่เหมาะสมสำหรับนักบริหารที่จะนำหลักธรรมข้อนี้ มาใช้ในการบริหาร และเมื่อพิจารณาให้เป็นการเฉพาะเจาะจงลงไปในรอบของคำว่า อุเบกขาที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาด้านการบริหารนั้นก็พบว่า หากว่าผู้บริหารไม่มีหลักอุเบกขา แล้วก็ย่อมที่จะต้องประสบกับปัญหา กล่าวคือการบริหารนั้นจะเสียสมดุลทางการบริหาร คือ ผู้บริหาร จะไม่อาจรักษาความเชื่อมั่นให้เกิดกับลูกน้องหรือผู้อยู่ใต้การบังคับบัญชาได้เนื่องจากผู้บริหารวางตัว ไม่เหมาะสม คือ ไม่เป็นกลางในฐานะที่ดูแลอำนาจอคติ คือ เกิดความรักความชอบกับผู้ที่บังคับบัญชา

และหักห้ามใจไม่ได้เข้าไปช่วยเหลือคนที่ตนพึงใจอยู่ตลอดเวลา เป็นเหตุทำให้เกิดความเสียหายหลายประการ เช่น ผู้ที่ได้รับการช่วยเหลือจะไม่รู้สำนึกในสิ่งที่ทำผิดไป เพราะเขาย่อมรู้ว่าเมื่อทำผิดก็จะต้องมีคนช่วยอยู่เสมอ ดังนั้น เขาก็มักจะทำผิด เมื่อเขาทำผิดซ้ำ ๆ และมีผู้บริหารช่วยเหลือตลอด ก็จะเป็นคำถามกับคนอื่น ๆ ในองค์กรว่าทำไมถึงช่วย ทำไมถึงไม่ตัดสินใจลงโทษหรือให้เขาได้รับโทษ เมื่อเกิดกรณีนี้ขึ้นบ่อย ๆ สมาชิกในองค์กรซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชา ก็จะหมดความเคารพเชื่อถือกับการบริหารของผู้บังคับบัญชาคนนั้น สาเหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะผู้บริหารหรือผู้บังคับบัญชานั้นไม่มีหลักอุเบกขา ซึ่งหากผู้บริหารเป็นคนที่หลักอุเบกขาก็จะสามารถรักษาคุณภาพในการบริหารเอาไว้ได้และนี่ก็คือประโยชน์ที่ได้จากการนำเอาหลักอุเบกขาใช้ในการแก้ไขการเปลี่ยนแปลงค่านิยมที่รวมไปถึงปัญหาการบริหารทั้งในด้านการเมืองการปกครองในภาพรวมของรัฐ เราจะพบว่าหากผู้บริหารขาดอุเบกขาธรรมหรือไม่มีการบำเพ็ญอุเบกขาธรรมก็จะมีสภาพไม่แตกต่างไปจากกรณีที่ได้กล่าวมานั้น คือ ผู้บริหารจะไม่ได้รับ การเชื่อถือจากผู้ใต้ปกครองและหากผู้บริหารสามารถนำเอาหลักอุเบกขามาใช้ ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ไม่ยาก

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

หลักอุเบกขาเป็นหลักธรรมที่ต้องปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เพราะส่งเสริมให้บุคคลเกิดความสงบสุขภายในสังคมและป้องกันความไม่ลำเอียงในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง เพื่อให้เกิดการยอมรับในหมู่คณะ จึงเป็นหลักธรรมที่สร้างความดีงามด้วยความเป็นกลาง หรือวางเฉยในบางขณะและโอกาสที่สมควร ถือว่าเป็นการสร้างบารมีโดยตรง เพราะหลักอุเบกขาเป็นการวางเฉย ที่ไม่อยากรับรู้เพราะรู้เท่าทันและการวางใจเป็นกลาง เพราะไม่ลุ่มลุ่มของอคติจึงเหมาะต่อการนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตของคนในสังคม

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการทำวิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การแก้ไขปัญหาวิตถุด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท” ผู้วิจัยพบว่า เรื่องอื่นที่ควรจะทำการศึกษาวิเคราะห์ยังมีอยู่ เนื่องจากหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาเถรวาทมีจำนวนมากสามารถนำมาประยุกต์เพื่อการศึกษาวิเคราะห์ได้อีกหลายเรื่องเพราะไม่จำกัดความรู้ไม่มีขอบเขตอยู่ที่ความสามารถของผู้วิจัยเป็นหลักสำคัญ จึงเสนอเรื่องให้ผู้ศึกษาควรทำการวิจัย ดังนี้

- ๑) ศึกษาการพัฒนาสังคมด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๒) การศึกษาเชิงวิเคราะห์การดำเนินชีวิตในยุคปัจจุบันด้วยหลักอุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท
- ๓) ศึกษาหลักอุเบกขาธรรมกับภาวะผู้นำของผู้บริหารองค์กร
- ๔) ศึกษาการประยุกต์ใช้หลักอุเบกขาธรรมในการแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทย

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ข้อมูลปฐมภูมิ

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (๒๕๔๙). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙. เล่มที่ ๓, ๘, ๙, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๓, ๑๔, ๑๕, ๑๖, ๑๘, ๑๙, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๕, ๒๙, ๓๐, ๓๑, ๓๓ และ ๓๔. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

ข้อมูลทุติยภูมิ

๑) หนังสือทั่วไป

การศาสนา, กรม กระทรวงศึกษาธิการ. (๒๕๒๕). คู่มือการศึกษาจริยธรรมระดับอุดมศึกษา. ตอนที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

กิริติ บุญเจือ. (๒๕๒๒). สารานุกรมปรัชญา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช.

จำนงค์ ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์พิเศษ. (๒๕๕๐). ศาสนาปรัชญาประยุกต์. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว.

ชัยพฤกษ์ เพ็ญวิจิตร. (๒๕๕๐). พระเจ้าอยู่หัวกับอุดมการณ์ชีวิตของพระโพธิสัตว์. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ณรงค์ เส็งประชา. (๒๕๔๓). หลักเศรษฐศาสตร์. มหาวิทยาลัยประสานมิตร ภาควิชาสังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไอเดียนส์ไตร์.

ดิช นัท ฮันท์. (๒๕๔๒). เมตตาภาวนาคำสอนว่าด้วยรัก. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง.

_____. (๒๕๕๒). ศิลปะแห่งอำนาจ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ พรีเมียด.

ธีรโชติ เกิดแก้ว, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. (๒๕๕๓). พุทธปรัชญามิติการมองโลกและชีวิตตามความจริง. กรุงเทพมหานคร : บริษัท คอมเมอร์เชียล เวิลด์ มีเดีย จำกัด.

บุญมี แทนแก้ว, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. (๒๕๕๒). จริยธรรมกับชีวิต. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไอเดียนส์ไตร์.

พระคันธสาราภิวังค์. (๒๕๔๖). อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน กราฟฟิคเพลท.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตถาโณ). (๒๕๔๔). ธรรมปริทรรศน์. นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทพโสภณ (ประยูร ธรรมจิตโต) และศาสตราจารย์พิเศษ เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (ม.ป.ป.).

มณีแห่งปัญญา. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตวณโณ). (๒๕๔๐). บทอบรมกรรมฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระเทวินทร์ เทวินโท. (๒๕๔๖). พุทธจริยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.

พระธรรมโกศาจารย์. (ม.ป.ป.). พจนานุกรมธรรมของท่านปัญญานันทะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

ธรรมสภา.

พระธรรมธีรราชหมานูนิ (โชคก ญาณสิทธิเถระ). (๒๕๓๒). โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ. พิมพ์ครั้งที่ ๕.

กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (๒๕๔๖). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์.

_____ (๒๕๔๖). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____ (๒๕๓๙). จิตวิทยาเพื่อการพัฒนาคนตามแนวธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธ

ธรรม.

_____ (๒๕๔๒). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (๒๕๓๕). สุนทรียธรรม. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.

พระพุทธโฆษาจารย์. (๒๕๔๖). คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภ

มหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด.

_____ (๒๕๔๘). คัมภีร์วิสุทธิมรรค ฉบับ ๑๐๐ ปี สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร).

พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด.

_____ (๒๕๔๖). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. แปลโดยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร).

พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๔๘). โพชฌงค์ พุทธวิธีเสริมสุขภาพ. พิมพ์ครั้งที่ ๙.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.

_____ (๒๕๕๑). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร :

เอส.อาร์.แมสพรินติ้ง.

_____ (๒๕๕๑). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร :

เอส.อาร์. แมสพรินติ้ง.

_____ (๒๕๕๑). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย.

- (๒๕๕๒). พุทธธรรมฉบับขยายความ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (๒๕๕๓). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอัสการพิมพ์ จำกัด.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (๒๕๓๙). การควบคุมสัญชาติญาณ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- (๒๕๕๑). ธรรมะในชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม.
- (๒๕๓๘). จรรยาบรรณของข้าราชการ. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. (๒๕๑๒). ประมัตตโชติกะสมถกรรมฐานที่ปณี. พระนคร : โรงพิมพ์ยูนิตีพับลิเคชั่น.
- พระมหาสมปอง มุทิตโต. (๒๕๔๒). คัมภีร์อภิธานวรรณนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตตภาโณ). (๒๕๒๙). ธรรมปริทรรศน์ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทศรีสมบัติการพิมพ์จำกัด.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). (๒๕๔๖). พจนานุกรมไทย-บาลี. กรุงเทพมหานคร : เรื่องปัญญา.
- พระอุปติสสะเถระ. (๒๕๔๘). วิมุตติมรรค. ฉบับแปลโดย พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะแปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ของพระเอฮารา พระโสมเถระ และพระเขมินทเถระ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พร รัตน์สุวรรณ. (๒๕๒๙). คู่มือการฝึกอานาปานสติสมาธิ. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พิน ดอกบัว. (๒๕๔๕). ปวงปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม.
- ภัททันตะ อาสภมหาเถระ ธัมมาจริยะ อัครมหาคัมภีร์ฐานาจริยะ, ดร. (๒๕๓๒). วิปัสสนาที่ปณีฎีกา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๓๙). พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ จำกัด.
- มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ. (๒๕๕๗). พจนานุกรมบาลี-ไทย ฉบับภูมิพลโลกิคุ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิภูมิพลโลกิคุ.
- ยงยุทธ วงศ์ภิรมย์ศานติ์. (๒๕๔๑). การสื่อสารในครอบครัว. ใน การพัฒนาครอบครัว. โดยคณะอนุกรรมการด้านครอบครัว. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- เยาวลักษณ์ กะรังสนันท์. (๒๕๓๕). ชีวิตและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พัฒนาวิชาการ.

- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๖). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- วิญญูเพ็ญ สุจิตต์โต. (๒๕๔๖). **ชีวิตและวัฒนธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สำนักพิมพ์ แม็ค จำกัด.
- วัชระ งามจิตจรเจริญ, รองศาสตราจารย์ ดร. (๒๕๕๒). **พุทธศาสนาเถรวาท**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิทย์ วิศเวทย์, ศาสตราจารย์ ดร. (๒๕๕๓). **ปรัชญาทั่วไป**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ โอเดียน สโตร์.
- วิโรจน์ นาคชาติ. (๒๕๕๒). **พุทธปรัชญาเถรวาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สุจินต์ บริหารวนเขตต์. (๒๕๕๔). **บารมีในชีวิตประจำวัน**. เรียบเรียงโดย บรรจงลักษณ์ กัลยาณมิตร. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนา.
- สุจิตรา รัตน. (๒๕๓๘). **ศาสนาเปรียบเทียบ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว.
- สุวรรณา เกียรติไกรเพ็ชร, ผู้ช่วยศาสตราจารย์. (๒๕๕๓). **อารยธรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร). (๒๕๔๔). **ทศบารมี ทศพิธราชธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (๒๕๔๓). **รวมธรรม**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. (๒๕๓๗). **ธรรมดุษฎี**. กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์.
- _____. (๒๕๔๑). **อุเบกขา : การวางเฉยอย่างถูกวิธี**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). (๒๕๔๖). **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พริ้นติ้ง จำกัด.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช. (๒๕๒๙). **สารานุกรมพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, ดร. (๒๕๔๒). **สังคมและวัฒนธรรมไทย : ลักษณะการเปลี่ยนแปลงและวิทยาการวิจัย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- หลวงเทพดรญาณุศิษฏ์. (๒๕๐๙). **สัทนิตีปกรณ์ ธาตุมาลา**. กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิภูมิพลโลกิยกุ.

อารง สุทธาศาสน์. (๒๕๓๕). **ช่วงชั้นทางสังคมและวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒) บทความจากเว็บไซต์ (Web Site)

กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, “**วัยรุ่นรู้ทัน ป้องกันได้...โรคเอดส์..เอดส์หยุดได้ ถ้าทุกคนร่วมมือหยุดเสียง**”, ๒๖ กันยายน ๒๕๕๕,

<<http://www.thaiail.com/aids/>> (26 September 2013)

boonying prathum, “**การทุจริตคอร์ปชั่น**”, ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๕๙,

<<http://www.learners.in.th/blogs/posts/96079>> (16 May 2016)

๓) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/รายงานการวิจัย

กุลย์พีร์ล กลิ่นบุหงา. (๒๕๕๐). “การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความเข้าใจและการปฏิบัติอุเบกขา ธรรมของนักศึกษาชมรมพุทธศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ดวงรัตน์ ศุขนิล. (๒๕๔๕). “บทบาทพยาบาลชาวพุทธในการดูแลผู้ป่วยในมรณะวิถี : รพ.วชิระพยาบาล”. **สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**. วิทยาลัยศาสนศึกษา : มหาวิทยาลัยมหิดล.

ทัศนีย์พรรณ อุดมเวช. (๒๕๔๔). “การดำเนินชีวิตตามหลักคำสอนทางศาสนา : ศึกษาในเชิงเปรียบเทียบ พราหมณ์-ฮินดู พุทธ คริสต์ อิสลาม”. **รายงานการวิจัย**. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง.

พระกำพล อายุโท (เอี่ยมอัมพร) (๒๕๕๔). “การศึกษาวิเคราะห์ เรื่องอุเบกขาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีการบำเพ็ญอุเบกขาบารมีของพรหมนารทะ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระครูสมุห์สนั่น จานกโร (พิธิยานุวัฒน์). (๒๕๕๕). “การศึกษาวิเคราะห์อุเบกขาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระมหาสันทัต อาภทุโร (จันทร์ทาทอง). (๒๕๔๔). “หลักคำสอนเรื่องอุเบกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเฉพาะกรณีทรรณะของพระสงฆ์ ในกรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล.

พระมหาสุทธิชัย จิตชโย (ถาวรศีล). (๒๕๔๖). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์พรหมวิหาร ๔ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระมหาสมพงษ์ สุขุมโกล. (๒๕๒๘). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสังสารวัฏในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระวรจิตร อนุตตรโร (เทศน์). (๒๕๔๘). “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องอุเบกขาบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระอภิชาติ จิตเมธ (ขมดี). (๒๕๕๔). “การวางใจเป็นกลางตามหลักอุเบกขาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

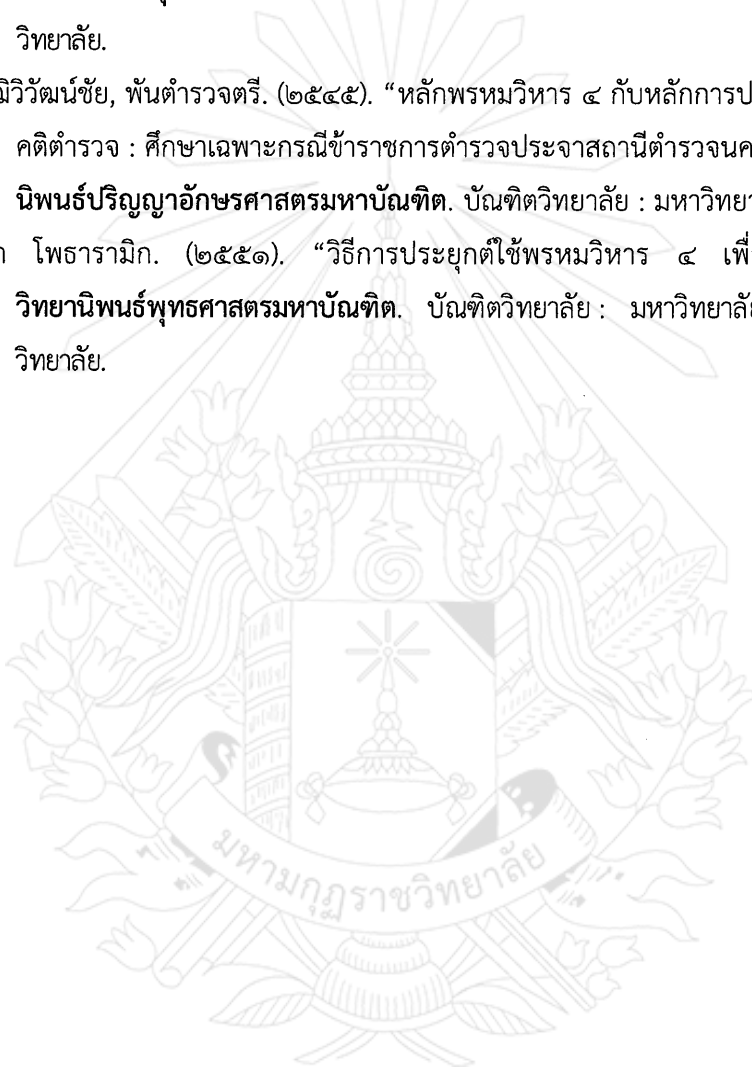
พรหม วุฒิวิวัฒน์ชัย, พันตำรวจตรี. (๒๕๕๕). “หลักพรหมวิหาร ๔ กับหลักการปฏิบัติหน้าที่ตามอุดม

คติตำรวจ : ศึกษาเฉพาะกรณีข้าราชการตำรวจประจำสถานีตำรวจนครบาลดุสิต”. วิทยา-

นิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล.

เนตรชนก โพธารามิก. (๒๕๕๑). “วิธีการประยุกต์ใช้พรหมวิหาร ๔ เพื่อการพัฒนาสังคม”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา-นามสกุล : พระพิระพงศ จิตโสภโณ (รุจิโมระ)
วัน เดือน ปี เกิด : ๒๔ มกราคม ๒๔๙๔
สถานที่เกิด : กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน : วัดราชภูร์บำรุง ต.สิงหนาท อ.ลาดบัวหลวง
จ.พระนครศรีอยุธยา ๑๓๒๓๐

การศึกษา

พ.ศ. ๒๕๑๐ : มัธยมศึกษาตอนปลาย (ม.๖) จากโรงเรียนวัดเขมาภิรตาราม
จังหวัดนนทบุรี
พ.ศ. ๒๕๓๓ : นิติศาสตรบัณฑิต (น.บ.) มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต
กรุงเทพมหานคร

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๕๓ : หัวหน้าแผนกวินัยและสอบสวน ๒ กองวินัยและสอบสวน
ฝ่ายบริหารงานบุคคล การรถไฟแห่งประเทศไทย (รฟท.)

